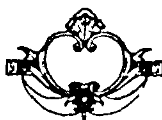
પ્રાપ્તિસ્થાન —
શ્રીજૈનાનંદપુસ્તકાલય,
ગોપીપુરા, સુરત.

મુદ્રક —
બાલુભાઈ હીરાલાલ લાલન.
સરસ્વતી મુદ્રણાલય
ગોપીપુરા, સુરત.

અર્પણ-પત્રિકા

આગમોદ્ધારક જૈનાચાર્ય
શ્રીઆનન્દસાગરસૂરીશ્વરજીની
પાસે ભાગવતી પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરનારા,
આચાર્યદેવના સ્વહસ્તે આચાર્યપદ પર્યંતની
અનુપમ પદવીઓ પ્રાપ્ત કરનારા, પટ્ટધર,
વિદ્યાવ્યાસંગી સંગીતના અભ્યાસી,
નિરભિમાની અને આત્માર્થી
શ્રીમાણિક્યસાગરસૂરિજીના
પુનિત કરકમલમાં
વિદ્યાવારિધિ ઉમાસ્વાતિના
વચનામૃતનું
આકંઠ
પાન કરાવનાર,
વ્યાખ્યાનમાળારૂપ
આ પુસ્તક અમે સાદર
સમર્પિત કરીએ
છીએ

વીરસંવત ૨૪૭૫

નિ૦ ભવદીય શિશુ
કંચનવિજય, ક્ષેમંકરસાગર

અનુક્રમણિકા.

પ્રકાશકનું વક્તવ્ય

અમારી આ શ્રીજૈનપુસ્તકપ્રચારકસંસ્થા પૂર્વાચાર્યોની અને પરમ તારક ગુરુદેવ શ્રીઆનંદસાગરસૂરીશ્વરજી મહારાજની કૃતિઓનું પ્રકાશન કરે છે અને ભવિષ્યમાં પણ પૂર્વાચાર્યોની, ગુરુદેવશ્રીની તેમજ તેવી શાસનને ઉપયોગી બીજી આધુનિક કૃતિઓનું પણ પ્રકાશન કરવા ભાવના સેવે છે તે પૈકી પ્રસ્તુત ઉમાસ્વાતિ વાચકવર્યના આ પ્રશમરતિપ્રકરણના શ્લોક ૧૬૨ને અંગેના વ્યાખ્યાનો અને તત્ત્વાર્થસૂત્રની સંબંધકારિકાની ગાથા ૧ અને ૮ સંબંધી વ્યાખ્યાનો પરમ તારક ગુરુદેવશ્રીનાં આપેલાં તે આ પુસ્તકમાં "પ્રશમરતિ અને સંબંધકારિકા" ના નામથી પ્રગટ કરે છે

પ્રોફેસર કાપડિયાએ આપેલી ઉત્થાનિકામાં પરમ તારક ગુરુદેવશ્રીના ગ્રંથ વગેરેનો અમારા પૂર્વના પ્રકાશનમાં લખાઈ ગયેલી ભલામણો સાથે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે ત્યાર બાદ ઉમાસ્વાતિ વાચકવર્યકૃત પ્રશમરતિ અને સંબંધકારિકા વિષે ત્યાર બાદ વાચકવર્યની જીવનરેખા અને એમના કૃતિકલાપ વિષે અને અંતમાં પ્રસ્તુત વ્યાખ્યાનોને અંગે સવિસ્તર ઉલ્લેખ કરવામાં આવેલ છે એટલે અમારે વાચકવર્ગને અંગે કંઈ કહેવાનું રહેતું નથી

પરમ તારક ગુરુદેવશ્રીની આજ દરમ્યાનની સાહિત્ય સંબંધી પ્રવૃત્તિઓનો જૈન તેમજ જૈનેતર સમાજ લાભ લઈ શકે તે હેતુથી તેમના આપેલાં વ્યાખ્યાનોનો આ પ્રબંધ નહીં આ પુસ્તિકાની અંદર તેઓશ્રીની સાહિત્ય-સેવા મુનિરાજ ક્ષેમંકરસાગરજી દ્વારા તથા મુનિરાજ કંચનવિજયજી તથા કરાવાઈ પરિશિષ્ટ ૩-૮ રૂપે આપી છે અને તે અંગે તેમના નિવેદનમાં તેઓએ બધું સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે

આ વ્યાખ્યાનોનો સમગ્ર મુનિરાજ પ્રમોદસાગરજી તથા મુનિરાજ સૌભાગ્યસાગરજી મહારાજ દ્વારા સંકલિત કરેલો અમને મળ્યો છે

અમારા પુસ્તકનું પ્રૂફ જોવાનું કાર્ય મુનિરાજ ગુણસાગરજી મહારાજની પ્રેરણા દ્વારા મુનિરાજ કંચનવિજયજી તથા ક્ષેમંકરસાગરજીએ કરેલું છે

પરમ તારક ગુરુદેવશ્રીનો ઉપકાર તો જેટલો માનીએ તેટલો ઓછો છે. અમારા આ કાર્યને દ્રવ્ય સહાય આપવાના ઉપદેશ દ્વારા અમારા કાર્યને વેગ આપનાર મુનિરાજ ગુણસાગરજી મહારાજનો તથા આ પુસ્તકની ઉત્થાનિકા દ્વારા માર્ગદર્શન કરનાર પ્રોફેસર કાપડિયાનો, આનું પ્રેસમેટર પૂરું પાડનાર મુનિરાજ પ્રબોધસાગરજી તથા સૌભાગ્યસાગરજીનો અને પ્રૂફ વગેરે પ્રેસનું બધું કાર્ય કરી આપનાર મુનિરાજ કંચનવિજયજી તથા ક્ષેમંકરસાગરજીનો એમ અમે સર્વનો આભાર માનીએ છીએ.

સુજ્ઞ વાંચકો અમારા આ પુસ્તકને વાંચશે, અને તેનું મનન કરી આત્માનું કલ્યાણ કરશે.

વી૦ સં૦ ૨૪૭૫ શ્રા૦ વ૦ ૫] પ્રકાશક

સંપાદકીય

પરમ તા૦ ગુરુદેવશ્રીના ચરણકમલની સેવાના પ્રતાપે અમે આ પુસ્તકનું પ્રૂફ જોવા વગેરે કાર્ય કરી શકતા છીએ આ પુસ્તકની અંદર પરમ તા૦ ગુરુદેવશ્રીએ આપેલા ઉમાસ્વાતિવાચકવર્યના પ્રશમરતિપ્રકરણના શ્લો૦ ૧૬૨ના (સં ૨૦૦૨ના કા શુ ૧૧થી આપેલા) આઠ વ્યાખ્યાનો તથા તેમનીજ રચેલી તત્ત્વાર્થસૂત્રની સંબંધકારિકાની કારિકાના અંગે (૨૦૦૧ન વૈ. વ ૧૧થી આપેલા) અગિયાર વ્યાખ્યાનો અને કારિકા ૮ને ઉદ્દેશીને (સં ૨૦૦૨ના માગ૦ સુદ ૪-૫ એ આપેલા) બે વ્યાખ્યાનનો સમાવેશ કરવામાં આવેલ છે ઉમાસ્વાતિવાચકવર્ય અને તેમના તે પ્રશમરતિ અને કારિકાથી જાણી લેવા અમારી ભલામણ છે વ્યાખ્યાનદાતા પરમ તારક ગુરુદેવશ્રીનું તેમાં પણ જીવન આલેખન છે છતાં પ્રસંગવશાત્ વત્ કિંચિત્ અત્રે અમે જોડીએ છીએ

પરમ તારક ગુરુદેવશ્રીએ જૈન શાસનને ભવિષ્ય કાળના માટે કેટલું આપ્યું છે તેનું આપણા જ્યારે જ્યારે પણ તેમના તે સાહિત્યના રસના બિંદુઓનો તાગ લઈ શકીએ તે ત્યારેજ બની શકે કે જો તે બધાનો વિવરણથી અને પૂજન બને તો નામનિર્દેશમાત્રથી જણાવ્યા હોય આ મુદ્દાથી અત્રે આ પુસ્તકની અંદર પરિશિષ્ટ ત્રીજું જે આગમોદ્ધારકની 'સાહિત્ય સેવા'ના નામથી અપાયું છે, તેવું આપવાનો 'ઉત્થાનિકા'નું મુખ્ય કાર્ય પૂરૂં થતા સુધી અમારો વિચાર હતો પરંતુ પછીથી તે વિચારનો ફેરફાર થયો અને એમ થયું કે એમનો

૧-વ્યા. ૧ (પૃ ૧ ૫) વ્યા ૨ (પૃ ૬-૧૩) વ્યા ૩ (પૃ ૧૩-૨૫) વ્યા. ૪ (પૃ ૨૫-૩૩) વ્યા ૫ (પૃ ૩૩-૩૯) વ્યા ૬ (પૃ ૪૦-૪૬) વ્યા ૭ (પૃ ૪૬-૫૫) વ્યા ૮ (પૃ ૫૫-૬૨)

૨-વ્યા ૧ (પૃ ૬૩-૭૭) વ્યા (પૃ ૭૮-૮૯) વ્યા ૩ (પૃ ૯૦-૧૦૨) વ્યા. ૪ (પૃ ૧૦૨-૧૧) વ્યા ૫ (પૃ ૧૧૩-૧૨૧) વ્યા ૬ (૧૨૧-૧૨૮) વ્યા ૭ (પૃ ૧૨૯-૧૩૮) વ્યા ૮ (પૃ ૧૩૯-૧૪૬) વ્યા ૯ (૧૪૬-૧૫૩) વ્યા ૧૦ (પૃ ૧૫૩-૧૬૨) વ્યા ૧૧ (પૃ ૧૬૩-૧૭૧)

૩-વ્યા ૧ (પૃ ૧૭૧-૧૭૭) વ્યા ૨ (પૃ ૧૭૮-૧૮૩)

સાહિત્યક્ષેત્રમાંનો સંપૂર્ણ કાળો જોઇ શકાય. આ ઇરાદાથી નીચે પ્રમાણેના પરિશિષ્ટો કરવાં વ્યાજબી ધારી તે કર્યાં છે.

પરિશિષ્ટ ૩.—એનુ નામ आगमोद्धारकाचार्य**श्रीआनंदसागर-सूरीश्वराणां 'साहित्यसेवा'** છે. તેની અંદર (अ) अप्रसिद्ध स्वरचित कृतिकलाप', (आ) अप्रसिद्ध संकलित कृतिकलाप, (इ) मुद्रित स्वरचित कृतिकलाप, (ई) मुद्रित संकलित कृतिकलाप, અને (उ)મા પૂર્વ મહાપુરુષનાં જે જે ગ્રંથો તેમને સંપાદિત કરેલાં તેનો 'संपादितो ग्रंथसंदोहः'માં નામવાર ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે ત્યાર બાદ પરિશિષ્ટ ત્રણના 'अ' વગેરેના મુદ્રણ બાદ મળેલી કૃતિઓ વગેરે 'वृद्धिपत्रकं'મા આપી છે, અને કેટલાંક પ્રકરણો શ્લોકની સંખ્યાના જ નામથી હતા તેનાં નામો પણ સ્પષ્ટ કરવા માટે 'स्पष्टीकरणपूर्वकं शुद्धिपत्रक'ના નામથી આપી તે પરિશિષ્ટને પૂરૂ કર્યું છે.

પરિશિષ્ટ ૪—ગુર્જર સાહિત્ય-સેવા. આમાં "સિદ્ધચક્ર" પાક્ષિકમા વર્ષ ૧થી ૧૫મા અને "જૈનસત્ય પ્રકાશ"મા આવેલા તેમના ગુજરાતી સાહિત્યનો સમાવેશ કરવામા આવ્યો છે. તેમાં (૧) તેઓશ્રીએ આપેલાં વ્યાખ્યાનો **'દેશનાસંગ્રહ'**ના નામથી આપવામાં આવ્યા છે તેમાં જેના નામો પાડેલા છે તે વ્યાખ્યાનો (અ) **'સનામકદેશના**ના નામથી અને જેના નામો નથી પાડ્યા તે (આ) **અનામક દેશના**ના નામથી આપવામા આવ્યાં છે ત્યાર બાદ (૨) તેઓશ્રીએ જે જે જાતના લેખો ભિન્ન ભિન્ન વિષયો પર ભિન્ન ભિન્ન પ્રસંગોના લખ્યા છે, તેને "**લેખસંગ્રહ**[૧]" તરીકે

૧ **દિગમ્બરોની ઉત્પત્તિ—જૈન સત્યપ્રકાશ** વર્ષ ૧ અ. ૪ પૃ. ૯૨–૯૮, અ. ૫ પૃ. ૧૨૫–૧૨૯, અ. ૬ ૧૫૯–૧૬૨, અ ૭ પૃ ૧૯૭–૨૦૨, અ. ૮ પૃ. ૨૩૮–૨૪૨, અ. ૯ પૃ ૨૭૮–૨૮૧, અ ૧૦ પૃ ૩૩૯–૩૪૨, અ. ૧૧ પૃ ૩૫૭–૩૫૮, અં. ૧૨ પૃ. ૩૯૮–૪૦૧. વર્ષ ૨—અ. ૧ પૃ ૪–૭, અં ૨ પૃ ૪૮–૫૧, અ ૬ પૃ. ૩૫૪–૩૫૮, અ. ૭ પૃ. ૩૯૩–૩૯૭, અ ૮ પૃ ૪૬૨–૪૬૪, અ ૯ પૃ ૪૭૪–૪૭૮, અ. ૧૧ પૃ. ૫૭૫–૫૭૯, અ ૧૨ પૃ. ૫૯૪–૫૯૬ વર્ષ ૩ અ. ૧ પૃ ૨–૫

૧૧	૧૩	નતિ	નિત્ય
૧૫	૭	છાશવારેશ રીરમાં	છાશવારે શરીરમાં
૧૭	૨૬	પૂચ્છે	પૃચ્છે
૧૮	૨૦	કે	તે
૫૧	૨૬	દષ્ટિવિષ તે	તે દષ્ટિવિષ
૫૪	૪	જોવી	જોવા
૯૬	૩	સમગ્રી	સામગ્રી
૧૦૦	૨૪	સુખદુ ખગ૦	સુખદુઃખજીવિતમ૦
૧૦૬	૨૨	તેનુ	તેનાં નામ અનુક્રમે
૧૧૨	૧	આવકાશ	અવકાશ
૧૧૨	૧૦	કરી	કઈ કરી
૧૧૩	૧૩	એક ઘઉનો દાણો	ઘઉનો એક દાણો
૧૧૫	૫	આગ્ના જ ગ્રાહ્ય	આજ્ઞાગ્રાહ્ય
૧૧૬	૨૬	केणट्ठंणे	केणट्ठेणं
૧૫૦	૨૧	મનુષ્યના	મનુષ્ય-જન્મના
૧૬૫	૧૯	વલોકમા	દેવલોકમાં
૧૮૪	૨૧	કંદમૂળનો	મૂળિયાનો
૧૮૮	૧૦,૨૬	ग्रन्थाङ्क	ग्रन्थाग्र
૧૯૩	૯	०कम्रश्च	०क्रमश्च
૧૯૬	૨૪	प्रकरण०	प्रकरण०
૧૯૮	૩	३१५	१३५
૧૯૮	૫૬	पर्वभाग	पूर्वभाग.
૨૦૦,૨૪૩	૨૫,૨૭	दु खप्रतिकार०	दुष्प्रतिकार०
૧૦૬	૩	૧	૨૧
૨૨૬	૧૨	રમ	રમત
૨૨૭	૧૧	વિશિષ્ટાઓનુ	વિશિષ્ટતાઓનુ
૨૪૧	૨૧	નિશાનીવાળી	નિશાનીવાળી કૃતિઓ
૨૪૮	૫૩	આ	વિ. સ. ૧૯૮૯
૨૫૨	૩૭	प्रज्ञसिपदत्रिशिका	प्रज्ञप्तपदद्वात्रिंशिका

ઉત્થાનિકા

લેખક—પ્રો. હીરાલાલ ર. કાપડિયા એમ. એ.

આગમોદ્ધારક જૈનાચાર્ય શ્રીમાન્ આનન્દસાગરસૂરિજી પ્રૌઢ અને પ્રાચીન કૃતિઓના વિશિષ્ટ અભ્યાસી છે એમનાં વ્યાખ્યાનો દ્રવ્યાનુયોગ અને સચોટ નિરૂપણ માટે સુપ્રસિદ્ધ છે આ વ્યાખ્યાનોમાં જૈનાગમના વિચારો વગેરેને સમુચિત રીતે સ્થાન આપેલું હોય એ સ્વાભાવિક છે એમનાં વ્યાખ્યાનો વાચતા અને વિચારતા અનેક આનન્દ અનુભવાય છે આ વ્યાખ્યાતાના વિશાળ જ્ઞાનની જૈન તેમજ અજૈન વિદ્વાનોએ મુક્ત કંઠે પ્રશંસા કરી છે અને તે યુક્ત છે એમણે અનેક ગ્રન્થોનું સંપાદનકાર્ય કર્યું છે અને સંસ્કૃતમાં નાનીમોટી પ્રસ્તાવનાઓ લખી છે વળી એમણે નવીન કૃતિઓ પણ રચી છે અને એ સર્જનનું કાર્ય તો આજે પણ ૭૪ વર્ષની વયે પણ ચાલુ જ છે આથી આ યોગના વ્યાખ્યાને (ભા. ૧)ની પ્રસ્તાવનામાં મે જે નવીન કૃતિઓની નોંધ લીધી છે તે ઉપરાંતની તાજેતરમાં રચાયેલી નીચે મુજબની કૃતિઓની અહીં નોંધ લેવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો છે —

(૧) નમસ્કારશિખાશતક

(૨) સ્થાપનાચાર્યદ્વાત્રિંશિકા

(૩) મહીજુઁકપદાવલી

નમસ્કારશિખાશતક એ ૧૦૧ પદ્યોનું નાનકડું કાવ્ય છે ત્રાના બેથી સો સુધીનાં પદ્યો આર્યામાં છે એનાં પહેલાં બે પદ્યો નીચે મુજબ છે —

> प्रातिहार्याष्टकोपेतं बहुतिशयशोभितम् ।
> वीरमनन्य नमाद्रा शिष्यन्त हितकाम्यया ॥ १ ॥

૭, પૃ. ૩૫૫–૩૫૮); અં. ૭, પૃ. ૩૯૩–૩૯૭; અં. ૮, પૃ. ૪૬૩–૪૬૪; અં. ૯, પૃ. ૪૭૪–૪૭૮ ને ૪૮૮; અં. ૧૧, પૃ. ૫૭૫–૫૭૯; અં. ૧૦, પૃ. ૫૯૪–૫૯૬, ૫૯૮માં, વર્ષ ૩ ના અં. ૧, પૃ ૨–૬માં.

સ્થાપનાર્ચાદ્વાત્રિંશિકા એ તત્રીસ પદ્યોની લઘુ કૃતિ છે. એના આદ્ય અને અંતિમ પદ્ય નીચે મુજબ છે —

"अर्चा जिनेश्वरार्चाना, कथं सम्यक्त्ववर्धिनी [1] ।
यतोऽप्यत्र गमीष्यन्ते बहवो जीवविराधना ॥ १ ॥"

"इत्येवं प्रतिमारिपोर्हितकृते पद्यैरगर्हैः कृता
द्वात्रिंशद्गणितैरिहार्हतमुदे [2]सूर्यं पुरं संश्रिता ।
आनंदादिगणेशिना स्थितिमता **वीरं** जिनं स्थापितुं
सत्ताश्रागममन्दिरे नवकृते श्रद्ध. परं. श्रावक ॥३३॥"

આ ૩૩મા પદ્યમાં કહ્યુ છે તેમ મૂર્તિપૂજાના વિરોધી સ્થાનકવાસી વગેરેને હિતશિક્ષારૂપે બે બોલ કહેવા માટે આ કૃતિ રચાઇ છે.

પ્રકીર્ણકપદ્યાવલીમાં પ્રથમ ૫૬૨ પદ્યો છે. તેમાનુ પહેલુ પદ્ય નીચે મુજબ છે —

"जन्मान्तकजराऽऽकीर्णो निस्सारोऽशरणो भवः ।
तस्मादुद्धारक धर्मं मुनि प्रकल्पभृद् वदेत् ॥ १ ॥"

આ કૃતિનુ ૫૬૨મુ પદ્ય નીચે પ્રમાણે છે —

"न चास्माच्चाल्यते देवासुरैरद्वितीयोऽपि सन् ।
बन्धाश्रवहानिमोक्षेषु श्राद्धो ज्ञानी स्थिराशय ॥ १५ ॥"

આના પછી જે પાચ પદ્યો છે તેમાંનુ આદ્ય પદ્ય નીચે મુજબ છે —

"पापस्थानेषु प्रथमं, वधस्य परिवर्जनम् ।
विनाश सर्वशक्तीनामवार्यो लघुतोज्झित ॥ १ ॥"

---

૧ પૃ. ૩૫૮ માં જિનકલ્પ અને સ્થવિરકલ્પનુ સ્વરૂપ આલેખાયુ છે. ૨ સુરત.

ટિપ્પણિકા

શ્રીનયગણા સ્ત્રિ (૬ િ ાધ્યયન)મા ઉપદેશ (૯ ૧૦)મ
પાશમાદ રની કેની કૃતિઓ આગામના મ ન્યાયાવતારની ટિપ્પણી
નિર્દેશ કો છે આને કાને ટીપિમ કઈક હશે એનુ આઇ પદ
નાચે મુજબ છે —

ન્ત્વા ન્વસુરર્જિ પ્રનાણનયમ્યાકમ્ ।
ભાવ ત્રિત યત ન્યાયાવતાર સુત્તિત ત્રિયા ॥ ૧

ન્યાયાવતારની દીપિકાની પ્રશસ્તિનુ નીચે મુજબનુ લિનુ પદ
આ વાતનુ સમર્થન કરે છે —

न्यायावतारसूत्रस्य दीपिका दीपिता मया ।
विस्मयवच स्नेहवर्तिभवात् तमोनुद ॥ २ ॥

ઉપયુ ક્ત ટીપિ ના અ તિમ બે પદો નીચે પ્રમાણે છ —

नन्दोद्भूतन गणिनाऽऽनन्दाह्वेन यथामति ।
जयवीरपम्भाजरणुना रचिता धिय ॥ १२ ॥

विभावना मया प्रत सम्पु सुकृत तत ।
भव्यलोक महानुया न्य न दुगामन्म ॥ १३ ।

ન્યાયાવતાર ના સિદ્ધસેન દિવાકરની કૃતિ ગણાય છ ગા
સિદ્ધર્ષિ ગ છ ના પ્રમાણક ા ા રચી છ અન
૧ ૫૩ ન્યાય ન્દ્ર ટિપ્પણ ન્યુ છ આ બને છપાયા છ
ના અ ન્યાયાવતાર ૮૫ ગા રચી છ અમ મૂદ્રિત ટિપ્પનિકા
કતાય છે પણ દ સુધી ત ા ગ્રા મળી નથી આની પ્રતિમા
આગમાદ્વારે ગણિ અવસ્થામા વિ સ ૧૯ ની આસપાસમા
નામક ન્યાયાવતારન ન્પશની અને ગભગ ૩ ૦ શ્લોકપ્રમાણક
ટીપ્પણ ઉપ પ્રમાણે રચી છે ત સ્ત્ય પ્રસિદ્ધ થઈ પદ

1 જુઓ ભાગ ૧

૨ જુઓ ભાગ)

આમ આ **વીસવીસી**ની દીપિકા મૂળ કૃતિને સમજવા માટે-જૈન દર્શનના બોધને માટે ઉપયોગી છે એટલુ જ નહિ પણ એમા જે આગમોદ્ધારકનો પરિચય પૂરો પાડનારા ચોવીસ પદ્યો આગમોદ્ધારકને હાથે જ યોજાયેલા મળે છે એથી પણ એનુ મહત્ત્વ છે, પછી ભલેને આ એમના ભક્તજનો જ પૂરતુ મર્યાદિત પણ કયાં ન હો ?

આગમોદ્ધારકના વિદ્યાવ્યાસંગ અને એમની ઉપસ્થિત બુદ્ધિનુ એક જ્વલંત ઉદાહરણ હુ અહી રજૂ કરુ છુ. હાલમા એકાદ માસ થયા આગમોદ્ધારકનુ આરોગ્ય ઘણુ જ કથળી ગયુ છે તેમ છતા અહીના સુરતના ભંડારોની હાથપોથીઓ તપાસવાનુ કાર્ય અવારનવાર તેઓ કરે છે. હમણા જ વિજયઆણસૂર ગચ્છના સુરતના ભંડારની હાથપોથીઓ તપાસતા 'સહસ્રાવધાની' [1]મુનિસુન્દરસૂરિકૃત **ઉપદેશરત્નાકર** (મૂળ)ની હાથપોથીમા 'અપરતટ'ને લગતા પદ્યો જોઇ એમને અતિશય આનંદ થયો, કેમકે આ કૃતિ(સ્વોપજ્ઞટીકા સહિત)નુ ઇ. સ. ૧૯૧૪મા સંપાદન કરતી વેળા એમણે ઉપોદ્ઘાતમા જે વક્તવ્ય અનુમાનરૂપે રજૂ કર્યુ હતુ તે સિદ્ધ થતુ જણાયુ. વાત એ છે કે ઉપદેશરત્નાકરની સ્વોપજ્ઞટીકા (પત્ર ૨૩૧ આ)મા મુનિસુન્દરસૂરિએ 'अपरतट तु सुगमत्वान् न विव्रियते" એમ જે કહ્યુ છે તે ઉપરથી

---

૧ એમણે **સંતિકરથોત્ત** રચ્યુ' છે. આની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૪૯૭મા લખાયેલી હાલમાં મારા જોવામાં આવી છે. એમાં ૧૩ જ ગાથા છે. "तवाच्छगयण"વાળી ગાથા નથી. વિશેષમા એમા "रक्खतु ममं रोहिणिपन्नत्ती" એવો પાઠ છે. આ હાથપોથીના અંતમાં જે નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ છે તે ઉપરથી એમ લાગે છે કે કર્તાએ જાતે જ આ હાથપોથી લખી છે, કેમકે એમાં समाप्तं, कृत અને लिखितं એમ ત્રણ શબ્દો વપરાયેલા છે –

"इति श्री**शांतिनाथजिनस्तवनं** समाप्तं कृत श्रीपरमगुरु-श्री**सोमसुन्दरसूरि**शिष्यै श्री**मुनिसुन्दरसूरि**भिः ॥ सं. १४९७ वर्षे फाल्गुनमासे दयामपंचन्या लिखितम् "

ઉપદેશરત્નાકરના અપર તટનું એમણે વિવરણ રચ્યું નથી એ ફલિત થાય છે અને સાથે સાથે એનો અપર તટ હોવાનું સૂચન મળે છે આ ઉપરથી આગમોદ્ધારકે અનેક ભંડારોમાં એની તપાસ કરી પણ કંઈ પત્તો ખાધો નહિ. ઉપોદ્ઘાત(પત્ર ૪આ)માં એમણે નીચે મુજબ કહ્યું છે—

અહીં પણ જાણવું અર્થાત્ કિ આ ગ્રન્થે ઉત વાના તીર્થરૂપ નામાવનાતટ ઉપરાંત મુનિસુન્દરસૂરિએ ત્રણ અધિકારો રચ્યા છે તેમાં પણ પહેલા અને બીજા અધિકારમાં ચાર ચાર અંગો જોઈને અમે એ અનુમાન કરીએ છીએ કે તમામ આદ્ય મધ્ય અને અંત્ય અધિકારોમાં ચાર ચાર અંગો હોવા જોઈએ.

પત્ર ૪આમાં એમણે અપર તટમાં શું શું છે એ વિષે તર્ક કર્યો છે કે એમાં (૧) દેવનું સ્વરૂપ (૨) જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર અને તપ અથવા (૩) સમ્યક્ત્વ વૈરાગ્ય અને ભાવનાનું નિરૂપણ હોવું જોઈએ. ઉપર્યુક્ત હાથપોથી તપાસતાં એમાં આ વિભાગો જોવાય છે એમાં પહેલાને માટે તરંગ અને પાંચ, સાત અને આઠ માટે અંશ શબ્દ વાપરેલ છે એ તમામના વિષય અને એના અંગોના શ્લોકોની સંખ્યા નીચે પ્રમાણે છે—

(૧) ધર્મના ફળનો ઉપદેશ	શ્લો ૧–૪
(૨) ધર્મ વિષે પ્રમાદ ન રાખવાનો ઉપદેશ	૧–૩૧
(૩) પાપના પરિહારનો ઉપદેશ	૧–૧૯
(૪) વિશિષ્ટ ધર્મકૃત્યોનો ઉપદેશ	૧–૩૬
(૫) વિવિધ ધાર્મિક કૃત્યોનો ઉપદેશ	,, ૧–..
(૬) સર્વ દર્શનને સાધારણ એવાં ધાર્મિક કૃત્યોનો ઉપદેશ	૧–૧૬
(૭) પ્રકીર્ણ ઉપદેશ	,, ૧–૩૪
(૮) જિનપૂજા	,, ૧–૬૮

આ આઠે વિભાગો આમ અનુષ્ઠાનના નિરૂપણરૂપ છે

પ્રશમરતિનું વિહંગાવલોકન

પ્રશમરતિ એ વાચકવર્ય **ઉમાસ્વાતિએ** ગીર્વાણ ગિરામાં આર્યા છન્દમાં ૩૧૧ પદ્યમાં રચેલી સંક્ષિપ્ત, મનોમોહક અને સુબોધક કૃતિ છે. આ **ઉમાસ્વાતિની** જ કૃતિ છે એમ માનવા માટેનાં જે સબળ કારણો છે તેમાં ભાષા અને વિચારસરણીનો પણ સમાવેશ થાય છે.

૨૨ અધિકાર—પ્રશમરતિનાં ૩૧૧ પદ્યોને બાવીસ ભાગમાં વિભક્ત કરી દરેકને 'અધિકાર' તરીકે ઓળખાવેલ છે. આનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે:—

(૧) પીઠબન્ધ, (૨) કષાય, (૩) રાગાદિ, (૪) કર્મ, (૫–૬) કરણાર્થ, (૭) મદસ્થાન, (૮) આચાર, (૯) ભાવના, (૧૦) ધર્મ, (૧૧) કથા, (૧૨) જીવ, (૧૩) ઉપયોગ, (૧૪) ભાવ, (૧૫) ષડ્વિધદ્રવ્ય, (૧૬) ચરણ, (૧૭) શીલાંગ, (૧૮) ધ્યાન, (૧૯) શ્રેણિ, (૨૦) સમુદ્ઘાત, (૨૧) યોગનિરોધ અને (૨૨) શિવગમનવિધાન અને ફળ.

આ ઉપરથી વિષયની કઈક ઝાંખી થાય છે. વિશેષ માટે તો વ્યાખ્યાતાએ **પ્રશમરતિની** (સટીક) સંપાદિત કરેલી આવૃત્તિમાં આપેલો બૃહદ્ વિષયાનુક્રમ જોવો ઘટે. આથી અહીં તો એક જ બાબત નોંધુ છુ અને તે એ કે **પ્રશમરતિ** (શ્લો. ૧૩૫)માં મુનિઓનાં વસ્ત્ર અને પાત્રનુ નિરૂપણ છે અને એ નિરૂપણને નિર્વિવાદપણે શ્વેતાંબરો સ્વીકારે છે.

વ્યાખ્યાતાએ **પ્રશમરતિનો** ઉપોદ્ઘાત સંસ્કૃતમા વિ. સં. ૧૯૯૬-માં લખ્યો છે. એમાં એમણે સાત બાબતો વિચારી છે:—

[૧] દિગંબરો **તત્ત્વાર્થસૂત્ર** સિવાયના **ઉમાસ્વાતિના** અન્ય ગ્રન્થો કેમ માનતા નથી એનાં કારણ દર્શાવાયાં છે. દા. ત. ભાષ્યને સ્વોપજ્ઞ માનવા જતાં દિગંબરોને પોતાના મતને જતો કરવો પડે તેમ છે. આના સમર્થનાર્થે ભાષ્યની સંબધકારિકા (શ્લો. ૬, ૧૮ અને ૨૩) તેમજ ભાષ્યના બીજા પાઠો રજૂ કરાયા છે.

[૨] ભાષ્યને સ્વોપજ્ઞ માનવા માટે ૭ હેતુઓ અપાયા છે.

[૩] પ્રશમરતિના કર્તા ઉમાસ્વાતિ જ છે એ વાતને સિદ્ધ કરવા માટે સમાન પ અને અર્થરૂપ વાક્યનો ઉલ્લેખ કરાયો છે

[૪] તત્ત્વાર્થસૂત્રની અને પ્રશમરતિની રચના પાછળના ઉદ્દેશોની ભિન્નતા વિચારાઇ છે

[૫] પ્રશમરતિ એ પ્રાચીન કૃતિ છે એ મુદ્દો રજૂ કરાયો છે એ સાચો છે એમ બતાવવા માટે નવાસ્તિ રાજરાજસ્ય વાળી ૧૨૮મી કારિકા આચાર વગેરેની ચૂર્ણિમાં પણ જોવાય છે એમ કહ્યું છે

[ ] ઉમાસ્વાતિનો સમય [illegible]ની ઉત્પત્તિ પછીનો નથી અનુ વિધાન છે અને એ બાબતને પોષનારા પાઠો અપાયા છે

[૭] પ્રશમરતિની વૃત્તિના કર્તા હરિભદ્રસૂરિ તે યાકિની મહત્તરાના ધર્મસૂનુ તરીકે સુવિખ્યાત હરિભદ્રસૂરિથી ભિન્ન છે એ વાતનો નિર્દેશ કરાયો છે

અવતરણ અને કર્તૃત્વ—હરિભદ્રસૂરિએ સભાષ્ય તત્ત્વાર્થસૂત્ર (અ. ૧ સૂ. ૧)ની ટીકા (પત્ર ૧૬૬)માં યથોક્તમનેન સૂરિણા પ્રકરણાન્તરે એમ કહી પ્રશમરતિના ૨૧૦મા અને ૨૧૧મા એ બે પદ્યો ઉદ્ધૃત કર્યા છે આથી એ વાત ફલિત થાય છે કે પ્રશમરતિ તત્ત્વાર્થ સૂત્રકાર ઉમાસ્વાતિની જ કૃતિ છે એમ હરિભદ્રસૂરિ માને છે

આ અવતરણ સૂત્રકૃતાંગની શીલાંકસૂરિકૃત ટીકામાં પત્ર ૯૭૨ ૧૮૭આ અને ૩૮૪આ)માં એમ બબ્બે વાર જોવાય છે જોકે નિર્દિષ્ટ ન ૧ નિરૂપણ એવા એક ગ્રન્થે પાઠ્યો છે

૧ આ કારિકા આચારાંગચૂર્ણિ (પત્ર ૫૮)માં અવતરણરૂપ [illegible]ધારે ન નિમ્નલિખિત ગાથાનું સ્મરણ કરાવે છે—

तणसथारनिविट्ठो मुणिपवरो भट्टरागमयमहे ।
म पवद मुत्ति सुह त कत्तो चक्कवट्टी वि ॥

એવી શંકા આ ઉપરાંતના ભાગની ટીકા નહિ મળતી હોવાથી ઉદ્ભવે છે. સિદ્ધસેનગણિએ આ આર્યામાં આગેની સંબંધકારિકાઓ ઉપર ટીકા રચી છે પણ એ સંક્ષિપ્ત છે. આથી વિસ્તારથી ટીકાના અભિલાષીને તો હરિભદ્રસૂરિકૃત ટીકા જોવી ઘટે. એનું આદ્ય પદ્ય અને દેવગુપ્તસૂરિકૃત ટીકાનું આદ્ય પદ્ય લગભગ સમાન છે, કેમકે પહેલામા 'तत्त्वज्ञं' એવો પાઠ છે તો બીજામા 'सर्वज्ञं' એવો પાઠ છે.

જન્મની સાર્થકતા (૧), પરમાર્થનો નિર્દેશ (૨), કુશલાનુબંધી કર્મ (૩) ૬ પ્રકારના મનુષ્યો (૪–૬), તીર્થંકરની પૂજ્યતા (૭–૮), તીર્થનું પ્રવર્તન (૯–૧૦), **મહાવીરસ્વામી**ની જીવનરેખા (૧૧–૧૨), ગ્રન્થ રચવાની પ્રતિજ્ઞા (૨૨), શક્તિની ન્યૂનતા (૨૩–૨૬), પદ વડે પણ નિર્વાહ (૨૭), જિનવચનની ગ્રાહ્યતા ઇત્યાદિ (૨૮), વક્તાને એકાન્તે ધર્મ (૨૯), હિતોપદેશની કર્તવ્યતા (૩૦) અને મોક્ષમાર્ગના ઉપદેશનું હિતકારીપણું એમ સંબંધકારિકામા વિવિધ બાબતો છે.

૩૧ સંબંધકારિકાઓ પૈકી જે પહેલી અને આઠમી કારિકા તે અંગે આગમોદ્ધારકે અનુક્રમે અગિઆર અને બે [1]વ્યાખ્યાનો આપ્યા છે અને પ્રસ્તુત કૃતિમાં છપાયાં છે તે બે કારિકા નીચે મુજબ છે.—

"सम्यग्दर्शनशुद्ध यो ज्ञान विरतिमेव चाप्नोति।
दु:खनिमित्तमपीदं तेन सुलब्धं भवति जन्म ॥ १ ॥"
"अभ्यर्चनादर्हता मन:प्रसादस्तत: समाधिश्च।
तस्मादपि नि:श्रेयसमतो हि तत्पूजन न्याय्यम् ॥ ८ ॥"

વાચકવર્ય ઉમાસ્વાતિ

વાચકવર્ય ઉમાસ્વાતિની જીવનરેખા સંસ્કૃત, ગુજરાતી, હિન્દી, અંગ્રેજી ઇત્યાદિ ભાષાઓમાં ઓછેવત્તે અંશે આલેખાયેલી છે. આ

---

૧ આ પૈકી એક વ્યાખ્યાન "સિદ્ધચક્ર (વ. ૧૧, અં. ૮–૯, પૃ. ૧૦૬–૧૧૦ અને અં. ૧૦–૧૧, પૃ. ૧૩૩–૧૩૫)માં આ પૂર્વે છપાયુ છે.

માટેનાં સાધનો પૈકી તત્ત્વાર્થસૂત્રના ભાષ્યની પ્રશસ્તિ એ સારી પ્રાચીન અને વિશ્વસનીય સાધન છે. એ દ્વારા તત્ત્વાર્થસૂત્રનું નામ એના કર્તા ઉમાસ્વાતિએ તત્ત્વાર્થાધિગમશાસ્ત્ર રાખ્યું છે એ વાત તેમજ એના કર્તા ઉમાસ્વાતિ છે એ વાત પણ આપણે જાણી શકીએ છીએ. વિશેષમાં આ પ્રશસ્તિ આ ગ્રન્થ વિહાર કરતા કરતા [1] કુસુમપુર નગરમાં ઉમાસ્વાતિએ રચ્યો એ બાબત પણ રજૂ કરે છે. સાથે સાથે ઉમાસ્વાતિના જન્મસ્થાન અને જન્મદાતા વિષે તેમજ એમના દીક્ષાગુરુ અને વિદ્યાગુરુ વિષે એટલે કે એમની દીક્ષા પૂર્વેની અને પછીની એમ બન્ને અવસ્થા વિષે-[2]જન્મવંશ અને [3]વિદ્યાવંશ [4]વિષે માહિતી પૂરી પાડે છે. આ બાબતો આપણે હવે એક પછી એક વિચારીશું.

જન્મસ્થાન—ઉમાસ્વાતિનો જન્મ ન્યગ્રોધિકામાં થયો હતો એમ ઉપર્યુક્ત પ્રશસ્તિના ત્રીજા પદ્યમાં સ્પષ્ટ[5] ઉલ્લેખ છે. આ ન્યગ્રોધિકાથી કયું નગર કે ગામ સમજવું તે જાણવું બાકી રહે છે.

માતા-પિતા—ઉપર્યુક્ત પ્રશસ્તિના ત્રીજા પદ્યમાં કહ્યું છે તેમ ઉમાસ્વાતિના પિતાનું નામ સ્વાતિ છે, વાત્સી એમની માતાના ગોત્રનું નામ છે. વિશેષમાં એમણે પોતાને કૌભીષણિ કહેલ છે. એટલે એ ઉપરથી એઓ કૌભીષણ ગોત્રના હતા એ ફલિત થાય છે. કૌભીષણ અને વાત્સી એ ગોત્રના નામ કેટલાં પ્રાચીન છે તે તપાસવું બાકી રહે છે.

---

૧ અત્યારનું બિહારમાં આવેલું પટણા.

૨ યોનિનો યાને લોહીનો સંબંધ.

૩ વિદ્યાસંબંધ.

૪ આ બન્ને વંશોનો ઉલ્લેખ "વિદ્યાયોનિસમ્બન્ધેભ્યો વુઞ્" એ અષ્ટાધ્યાયી (અ ૪, પા ૩)ના ૭૭મા સૂત્રમાં છે.

૫ "न्यग्रोधिकाप्रसूतेन विहरता पुरवरे कुसुमनाम्नि ।
कौभीषणिना स्वातितनयेन वात्सीसुतेनार्घ्यम् ॥ ३ ॥"

નામકરણ—ઉપર્યુક્ત પ્રશસ્તિના [1]પાંચમા પદ્યમાં 'ઉમાસ્વાતિ' એ નામનો સ્પષ્ટપણે ઉલ્લેખ છે. આમાં 'સ્વાતિ' એ અંશ તો એમના પિતાના નામનો દ્યોતક છે. આથી 'ઉમા' એ એમની માતાનું નામ હશે એમ માનવા સહેજે કોઈ લલચાય[2]. અને તેમ કરનાર 'બપ્પભટ્ટિ' એ નામ રજૂ કરી શકે. આ પરિસ્થિતિને લઈને કે પછી કોઈ પ્રાચીન અને વાસ્તવિક પરંપરાને આધારે ઉમાસ્વાતિનું નામ 'ઉમાસ્વાતિ' કેવી રીતે પડ્યુ એ હકીકત ભદ્રેશ્વરકૃત **કહાવલી** કે અન્ય કોઈ કૃતિની એક હાથપોથીમાં નીચે મુજબ વાંચ્યાનુ મને સ્ફુરે છે—

વાચકવર્યનુ નામ **સ્વાતિ** હતું. એક વેળા એમને બ્રાહ્મણો સાથે વાદવિવાદ થયો. બ્રાહ્મણોનું કહેવું હતુ કે ઉમા એ 'શકિત' છે, જ્યારે વાચકવર્યનુ કહેવુ એ હતુ કે એ 'સ્ત્રી' છે. આ સંબધમાં વાદવિવાદ થતાં વાચકવર્ય જીત્યા તેથી એમના નામ સાથે 'ઉમા' જોડી દેવાયુ. આમ એમનું નામ 'ઉમાસ્વાતિ' પડ્યુ.

દિગંબર આચાર્ય વિદ્યાનન્દે રચેલ **આપ્તપરીક્ષા** (શ્લો. ૧૧૯)ની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિમાં 'ઉમાસ્વામી' એ નામથી ઉમાસ્વાતિનો ઉલ્લેખ છે. આમ આ નામ દિગંબરીય પરંપરામાં જોવાય છે ખરું પણ ઉપર્યુક્ત પ્રશસ્તિને પ્રમાણરૂપ ગણવામાં કોઇ વાધો નહિ હોવાથી આ વાતને હુ વિશેષ મહત્ત્વ આપતો નથી.

ગૃધ્રપિચ્છ—કેટલાક દિગંબરોના મતે ઉમાસ્વાતિ તે જ ગૃધ્રપિચ્છ છે. પણ વિદ્યાનન્દકૃત **તત્ત્વાર્થશ્લોકવાર્તિક** (પૃ. ૬)ગત નિમ્નલિખિત પંક્તિ વિચારતાં તો ઊલટું એમ જણાય છે કે એમને મતે ઉમાસ્વામી અને ગૃધ્રપિચ્છ એ બે ભિન્ન છે—

---

૧ "इदमुच्चैर्नागरवाचकेन सत्त्वानुकम्पया दृब्धम्।
तत्त्वार्थाधिगमाख्यं स्पष्टमुमास्वातिना शास्त्रम् ॥"

૨ **જમ્બૂદ્વીપસમાસ**ની ટીકામાં વિજયસિંહે કહ્યુ છે કે આ સંગ્રહકારની માતા ઉમા અને એના પિતા **સ્વાતિ** છે એ સબંધને લઈને એમનું નામ 'ઉમાસ્વાતિ' છે.

एतेन गृध्रपिच्छाचार्यपर्यन्तमुनिसूत्रेण व्यभिचारिता निरस्ता

જાતિ અને ધર્મ ભન્ધામ ન્તોનની ગુ…સૂરિએ … ૧૮૭૬મા ચેલી …(…)મા … છે કે ઉમાસ્વાતિ જન્મે બ્રાહ્મણ …ના અને શિવ વર્ગના …ગી હતા … જિનત્વ ની …તિમાના …નથી એમણે જૈન મત અ…િ… … અને … … વાચક થયા

અહીં જે એમજ સાહ… …તિના … છે … વાત ઉપપન્ન પ્રશસ્તિમા ઉમાસ્વાતિએ … પોતાના માતાપિતાના ગોત્રનો … નિર્દેશ કર્યો છે એ દ્વારા સમર્થિત થાય છે

દીક્ષાગુરુ—ઉપયુ… પ્રશસ્તિનુ ¹પ્રથમ પદ્ય … … પાડે છે અગિયાર અંગના ધા… ઘોષનન્દિ(ન્) ક્ષમણ ઉમાસ્વાતિના દીક્ષાગુરુ થાય. એ ઘોષનન્દિ(ન્) સુપ્રસિદ્ધ વાચક મુખ્ય શિવશ્રીના શિષ્ય હતા એટલે એ એમના પ્રગુરુ થયા

વિદ્યાગુરુ—વાચનાથી એટલે વિદ્યાગ્રહણની …ટિએ વાચનાચાર્ય મૂલ એ ઉમાસ્વાતિના … થાય અને મહાવાચ… ક્ષમણ મુ…પા… એમના એ ગુરુના ગુરુ એટલે પ્રગુરુ થાય એ હકી…ત પ્રશસ્તિના ²બીજા પદ્યમા અપાઈ છે દીક્ષાગુરુ અગિયાર અંગ…ી વિશે… … …તા નતિ …વા… તેમનો … સ્વર્ગવાસ થવાથી ઉમાસ્વાતિને વિદ્યાગુ… …રીકે અન્ય… સ્વીકાર કરવો પડ્યો હશે એમ લાગે છે

દિગમ્બર માન્યતા—સ્વામી સમન્તભદ્ર (… …થી …)મ… વચનાનુસાર મુજબ બધા જ … તત્ત્વાર્થસૂત્રના કર્તા ઉમાસ્વાતિ…

१ वाचकमुख्यस्य शिवश्रियः प्रकाशयशसः प्रशिष्येण।
शिष्येण घोषनन्दिक्षमणस्यैकादशाङ्गविदः ॥ १ ॥

२ वाचनया च महावाचकक्षमणमुण्डपादशिष्यस्य।
शिष्येण वाचकाचार्यमूलनाम्नः प्रथितकीर्तेः ॥ ॥

[1]કુન્દકુન્દના શિષ્ય તરીકે માને છે. આ વાતને સમર્થન કરનાર દસમા સૈકા પહેલાના કોઈ વિશ્વસનીય દિગંબરીય ગ્રન્થ, પટ્ટાવલી કે શિલાલેખ જોવા જાણવામા નથી. આથી તેમજ ઉપર્યુક્ત પ્રશસ્તિને અપ્રામાણિક માનવાનું કોઈ સબળ કારણ જણાતુ નથી એથી આ દિગંબરીય માન્યતાને હુ વજૂદ વિનાની ગણુ છુ.

પટ્ટાવલીનું કથન—ધર્મસાગરીય **પટ્ટાવલી**માં નીચે મુજબની બાબતો અપાઇ છે—

(૧) આર્ય **મહાગિરિ**ને **બહુલ** અને **બલિસ્સહ** એમ બે શિષ્યો હતા. તેમાં **બલિસ્સહ**ને **સ્વાતિ** નામના શિષ્ય હતા.

(૨) **તત્ત્વાર્થસૂત્ર** વગેરે ગ્રન્થો એમના જ રચેલા હોય એવો સંભવ છે.

(૩) આ **સ્વાતિ**ના શિષ્ય **શ્યામ** આચાર્ય છે કે જેમણે **પ્રજ્ઞાપના** રચેલ છે તેમનો સ્વર્ગવાસ **વીર**સંવત્ ૩૭૬મા થયો.

આ પ્રમાણે અહી જે **શ્યામ**નો ઉલ્લેખ છે તે ‘ઉમાસ્વાતિ’ગત ‘સ્વાતિ’ની ભ્રાન્તિથી ઉદ્ભવ્યો હશે એમ લાગે છે, કેમકે ઉપર્યુક્ત પટ્ટાવલી કરતા પહેલાં રચાયેલી કોઈ પણ શ્વેતાબરીય કૃતિમાં કે પૂર્વકાલીન શિલાલેખમા આ પ્રકારનુ મંતવ્ય રજૂ કરાયેલુ હજી સુધી તો મને મળ્યુ નથી. બીજી વાત એ છે કે **નંદી**ની થેરાવલી (ગા. ૨૬)માં **સ્વાતિ**ને ‘હારિત’ ગોત્રના વર્ણવ્યા છે, જ્યારે પ્રશસ્તિ પ્રમાણે ઉમાસ્વાતિ ‘કૌભીષણ’ ગોત્રના છે. તેમ છતા આ મંતવ્ય સાચુ જ સિદ્ધ થાય તો ઉમાસ્વાતિ **વીર**સંવત્ ૩૭૬ની આસપાસ-એના કરતાં થોડાંક વર્ષ પહેલાં થઈ ગયા એમ માની શકાય.

---

૧ આ આચાર્ય તે જ **વીર**સંવત્ ૬૦૯માં બોટિક દૃષ્ટિ રજૂ કરનાર શિવભૂતિના શિષ્ય કૌંડિન્ય છે એમ કેટલાક માને છે. જુઓ પૃ. ૩.

પૂર્વવિદ્—ઉપર્યુક્ત પ્રશસ્તિના ઉપાયમાં પર Cપરથી એ વાત જાણી શકાય છે કે ઉમાસ્વાતિને ૨ વાચક ની પદવી હતી વાચકનો અર્થ "પૂર્વવિદ્" છે એ વાત સિદ્ધસેન ગણિએ તત્ત્વાર્થસૂત્ર (અ. ૧ સૂ ૬)ની ટીકા (ભા ૨ પૃ ૨૦૬)માં કહી છે વિશેષમાં કહ્યું પણ છે કે—

वाई य समणसमण दिवयरे वाया ति एगट्ठा।
पुव्वगयंमि य सुत्त एए सद्दा पवत्तंति ॥

શ્રુતકેવલિદેશીય—નગર તાલુકાના એક દિગમ્બર શિલાલેખમાં ઉમાસ્વાતિને શ્રુતકેવલિદેશીય કહ્યા છે ૩

ઉમાસ્વાતિનું જૈન આગમોનું પરિશીલન અને દોહન આપણને એમના વાચકવર્ગમાં થવાની અને પોતે વાચક પદવીથી અલંકૃત હતા એ બાબતની પ્રતીતિ કરાવે છે

સંગ્રહકાર—જૈન આગમોમાં છૂટી છવાયેલી બાબતોને એકત્રિત કરી ઉમાસ્વાતિએ રજૂ કરી છે કે એવી મનોમોહક રીતે હેમચન્દ્રસૂરિએ સિદ્ધહેમચન્દ્ર(૨-૨-૩૯)ની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ (પત્ર ૩૧અ)માં એમને આ નીચે મુજબ ઉલ્લેખ કર્યો છે —

"उपोमास्वातिं संगृहीतारः"

આદ્ય સંસ્કૃત પ્રણેતા—ઉમાસ્વાતિનું સંસ્કૃત ભાષા ઉપનું પ્રભુત્વ અસાધારણ હોવું જોઈએ કેમકે પાઈય ભાષામાં રચાયેલાં આગમિક વિષયોને એમણે સરળ અને પ્રસન્ન શૈલીમાં સુગમ અતિ સંક્ષિપ્ત અને સચોટ

૧ જુઓ પૃ. ૧૭

૨ કલ્હાનસીની હાથપોથી (ભા ૨ પત્ર ૧૮ અ)માં પણ આ વીતો ઉલ્લેખ છે

૩ तत्त्वार्थसूत्रकर्तारमुमास्वातिमुनीश्वरम् ।
श्रुतकेवलिदेशीयं वन्देऽहं गुणमन्दिरम् ॥

આમ અહીં ઉમાસ્વાતિનો નહિ કે ઉમાસ્વામીનો ઉલ્લેખ છે

સૂત્રરૂપે ગૂંથ્યા છે. ઉમાસ્વાતિની પૂર્વે કોઈ જૈન ગ્રન્થકારે સંસ્કૃતમાં કોઈ રચના કરી હોય તો તે આજે મળતી નથી એટલે આ હિસાબે એઓ આદ્ય સંસ્કૃત પ્રણેતા ગણાય

તત્ત્વાર્થસૂત્રના ભાષ્યની સંબંધકારિકા તેમજ **પ્રશમરતિ** વિચારતાં એ વાત ફલિત થાય છે કે એઓ ગદ્યની પેઠે પદ્યના પણ પ્રાંજલ પ્રણેતા હતા.

અગાધ બોધ—તત્ત્વાર્થસૂત્રનુ ભાષ્ય એમનો જૈન તેમજ અજૈન દર્શનોનો પલ્લવગ્રાહી નહિ પણ સર્વગ્રાહી અભ્યાસ હોવાની સબળ સાક્ષી પૂરે છે. **શ્રીતત્ત્વાર્થકર્તૃતન્મતનિર્ણય**(પૃ. ૬)માં આગમોદ્ધારકે કહ્યુ છે કે ઉમાસ્વાતિ સંપૂર્ણ દશ પૂર્વના ધારક હોય કે ન હોય, પણ તેઓ એક પૂર્વના ધારક તો છે જ.

અગ્રિમ સૂત્રકાર—સંસ્કૃતમાં સૂત્ર રજૂ કરનાર તરીકે ઉમાસ્વાતિનું નામ મોખરે આવે છે, કેમકે કોઈ પણ જૈન ગ્રન્થકારે આ પ્રકારનાં સૂત્રો દ્વારા સંસ્કૃત કે પાઇય કૃતિ એમની પૂર્વે રચી હોય એમ હજી સુધી તો જાણવામાં નથી.

ઉચ્ચનાગર શાખા—'ઉચ્ચનાગર' એ ઉમાસ્વાતિની શાખાનુ નામ છે એમ ઉપર્યુક્ત પ્રશસ્તિનુ પાંચમું પદ્ય જોતા જણાય છે, કેમકે ઉચ્ચૈર્નાગર એવો જે અહી ઉલ્લેખ છે તે આ શાખા માટે સસ્કૃતમાં પદ્યાર્થે યોજાયેલું નામ હોય એમ લાગે છે.

પજ્જોસવણાકપ્પની થેરાવલીમાં એવો ઉલ્લેખ છે કે આર્ય **શાન્તિ** શ્રેણિક નામના અને 'માઢર' ગોત્રના સ્થવિરથી [1]'ઉચ્ચાનાગરી' શાખા નીકળી. આર્ય **શાન્તિશ્રેણિક** આર્ય **સુહસ્તિસૂરિ**ની પરંપરામાં થયા છે આર્ય **સુહસ્તિસૂરિ**ને **સુસ્થિત** અને **સુપ્રતિબદ્ધ** નામના બે શિષ્ય હતા. અને તેમને ઇન્દ્રદત્ત (ઇંદદિન્ન) નામે શિષ્ય હતા. આ ઇન્દ્રદત્તને **દિન્ન**(દત્ત) નામના શિષ્ય હતા. આ **દિન્ન**ના શિષ્ય તે આર્ય **શાન્તિશ્રેણિક**. આ

૧ આને માટેનું સસ્કૃતરૂપ उच्चैर्नागर છે એમ કહેવાય ?

આર્ય શાન્તિશ્રેણિક આર્ય સુહસ્તિસૂરિથી ચોથી પેઢીએ આવે છે આર્ય સુહસ્તિસૂરિનો સ્વર્ગવાસ વીર સંવત્ ૨૯૧મા થયો છે એમ મનાય છે આર્ય વજ્રના ગુરુ આર્ય સિંહગિરિ ના આર્ય શાન્તિશ્રેણિકના ગુરુભાઈ હતા છે આ આર્ય વજ્ર વીર સંવત્ ૫૮૪મા સ્વર્ગે સિધાવ્યા એમ મનાય છે આમ આર્ય સુહસ્તિસૂરિના સ્વર્ગગમન સુધીના ૨૯૦ (૫૮૪—૨૯૧) વર્ષમા પાચ પેઢીઓ થઈ છે એક પેઢીનો સરેરાશ કાળ જો સાઠ વર્ષનો ગણીએ તો આર્ય શાન્તિશ્રેણિકનો પ્રારંભકાળ વીર સંવત્ ૪૭૧ની આસપાસનો ગણાય આ અરસામા ઉચ્ચનાગરી શાખા નીકળી હશે

ઉમાસ્વાતિની ઉચ્ચનાગરી શાખા ત આર્ય શાન્તિશ્રેણિ થી નીકળેલી ઉચ્ચનાગરી શાખા જ છે એમ માનતા અચકાવુ પડે છે આ બેને અભિન્ન માનીએ તો પણ ઉમાસ્વાતિ આ શાખામા થયા એ બાબત તો અધારામા રહે છે

પરંપરા—દિગંબર ઉમાસ્વાતિને દિગંબર માને છે અને તત્ત્વાર્થસૂત્રને જ તેમની કૃતિ ગણે છે જ્યારે શ્વેતાંબરો અને અમના આચાર્યો પણ એમને શ્વેતાંબર માને છે, એટલુ જ નહિ પણ આ તત્ત્વાર્થસૂત્ર, એનુ ભાષ્ય પ્રશમરતિ ઇત્યાદિને પણ એમની જ કૃતિઓ આથી પ્રશ્ન એ ઉદ્ભવે છે કે ઉમાસ્વાતિ શ્વેતાંબર છે કે એઓ દિગંબર પરંપરાના ન હતા કેમકે પ્રશસ્તિમાં સૂચવી નાગર' શાખાનો ઉલ્લેખ તત્ત્વાર્થસૂત્રના અ. ૫ સૂ. ૩૮ ૮ સૂ ૧૧ના ભાવાર્થ તેમ જ તત્ત્વાર્થસૂત્ર (અ. ૧ સૂ ૩૧ ૩ અ. ૪ સૂ. ૨૦ અ. ૫ સૂ ૨૯)નુ ભાષ્યગત લખાણ

આ પ્રશ્નના ઉત્તરરૂપ આગમોદ્ધારક "શ્રીતત્ત્વાર્થકર્તૃત મત ન શ્રીતત્ત્વાર્થસૂત્ર કે કર્તા શ્વેતામ્બર હૈ યા દિગમ્બર? નીવ નિબંધ હિન્દીમા લખ્યો છે અને એ નામની ગ્રન્થ સ ૧૯૩મા પ્રસિદ્ધ થયો છે

વિક્રમની પહેલી સદીના પ્રારંભમાં ક્યારેક થયા છે એમ કહી શકાય.

જો ધર્મસાગરીય **પટ્ટાવલીનું** કથન વ્યાજબી ઠરે અર્થાત્ **સ્વાતિ** એ જ ઉમાસ્વાતિ છે વગેરે બાબત સાબિત થાય તો એઓ **વીરસંવત્** ૩૭૬ની આસપાસ થઈ ગયેલા મનાય.

આ પ્રમાણેની પરિસ્થિતિમાં હું એમ માનવા લલચાઉં છું કે ઉમાસ્વાતિ વહેલામાં વહેલા **વિક્રમની પહેલી** સદીમાં અને મોડામાં મોડા **વિક્રમની** ત્રીજી–ચોથી સદીમાં થયા છે.

ઉત્તરજ્ઝયણ (અ. ૨૮, ગા. ૬ ને ૧૦), [1]**કણાદ–સૂત્ર** (૧, ૧, ૧૬), **યોગસૂત્ર** (૩, ૨૨) ઉપરનું ભાષ્ય ઇત્યાદિનો વિચાર કરતાં ઉપર્યુક્ત અટકળનુ સમર્થન થાય છે એટલુ જ હું અહી સંક્ષેપમાં સૂચવુ છુ.[2]

તત્ત્વાર્થસૂત્રના દ્રવ્ય, ગુણ અને કાળનાં લક્ષણવાળા સૂત્રોને **ઉત્તરજ્ઝયણ** સિવાયના અને એના કરતાં કોઈ પ્રાચીન આગમનો આધાર છે?

તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં અપાયેલાં દ્રવ્ય અને સત્‌નાં લક્ષણો કુન્દકુન્દ આચાર્યના **પંચત્થિકાય** (ગા. ૧૦)નુ સ્મરણ કરાવે છે.

કૃતિકલાપ—કહાવલીની અશુદ્ધ હાથપોથી (ભા. ૨, ૧૮૦[3]અ)માં **મલ્લવાદી**ની કથા શરૂ કરાઈ છે, તે પૂર્વે ઉમાસ્વાતિને અંગે નીચે મુજબની પંક્તિ છે.—

"जहा **उमासाइ**वायगो–विरइयाणि ए.
उमोसाइवायगेण–एसगरइत्ततथइणिसद्दत्थाणेगपगरणाणि गेया पस्सव वे वि देवलोगं ति"

---

૧ આની રચના ઇ. સ. પૂર્વે પહેલા સૈકામાં થઈ છે એમ મનાય છે.

૨ આ બાબત ગુજરાતીમાં જાણવા ઇચ્છનારે તત્ત્વાર્થસૂત્ર (ગૂજરાતી વ્યાખ્યા સહિત)નો પરિચય (પૃ. ૧૨–૧૮) જોવો.

૩ પહેલી પૂઠી.

આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે ઉમાસ્વાતિએ અનેક પ્રકરણો રચ્યાં હતાં. એમણે પાંચસે પ્રકરણો રચ્યા હતા એવા કેટલાક ઉલ્લેખો મળે છે –

(૧) જિનદત્તસૂરિકૃત ગણહરસદ્ધસયગ (ગા. ૫૦)
(૨) જિનપ્રભસૂરિકૃત વિવિધતીર્થકલ્પ.
(૩) હરિભદ્રસૂરિકૃત પ્રશમરતિની ટીકા.

અત્યારે તો હું નીચે મુજબના ચાર જ ગ્રન્થોને નિઃસંદિગ્ધ રીતે ઉમાસ્વાતિની કૃતિ ગણું છું —

(૧) તત્ત્વાર્થાધિગમશાસ્ત્ર.
(૨) તત્ત્વાર્થાધિગમશાસ્ત્રનું ભાષ્ય.
(૩) પ્રશમરતિ.
(૪) શૌચપ્રકરણ

આ ઉપરાંતના નીચે પ્રમાણેના ગ્રન્થોને પણ કેટલાક એમની કૃતિ ગણે છે —

(૧) ખેત્તસમાસ (ક્ષેત્રસમાસ)
(૨) જમ્બૂદ્વીપસમાસપ્રકરણ
(૩) પૂજાપ્રકરણ
(૪) સાવયપણ્ણત્તિ (શ્રાવકપ્રજ્ઞપ્તિ)

આ ઉપરાંત પણ એમની કોઇ કૃતિ કે કૃતિઓ હોવી જોઇએ એમ સિદ્ધસેનગણિકૃત તત્ત્વાર્થટીકાનું [૧]અવતરણ અભયદેવસૂરિએ રચેલી ઠાણ અને પંચાસગની ટીકામાંનાં તેમજ શાન્તિસૂરિકૃત 'પાઇય ટીકામાંનાં [૨]અવતરણો અને ભાવવિજયકૃત ઉત્તરજ્ઝયણની ટીકામાંનું [૩]અવતરણ જોતાં જણાય છે 'સૂચિકટાહ ન્યાયે આપણે ઉપલબ્ધ કૃતિઓ વિચારીશું.

શૌચપ્રકરણ—તત્ત્વાર્થસૂત્ર ઉપર સિદ્ધસેનગણિએ જે ટીકા રચી

૧-૩ આ માટે જુઓ સભાષ્ય સટીક તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર(ભા. ૧)ની મારી સંસ્કૃત પ્રસ્તાવના (પૃ. ૨૦-૨૨)

છે તેમાં પૃ. ૭૭ (ભા. ૨)માં શૌચપ્રકરણનો ઉલ્લેખ છે. પ્રસ્તુત પંક્તિ નીચે મુજબ છે —

" अदत्तादानं नाम परैः परिगृहीतस्य तृणादेरप्यनिसृष्टस्य ग्रहणं स्तेयम् "

આ શૌચપ્રકરણ આજ દિન સુધી તો કોઇ સ્થળેથી મળી આવ્યું નથી.

તત્ત્વાર્થસૂત્ર—આ લગભગ ૨૦૦ શ્લોક જેવડી લઘુ કૃતિ છે. શ્વેતાંબરોના મતે એમાં ૩૪૪ સૂત્ર છે, જ્યારે દિગંબરો પ્રમાણે આ સંખ્યા ૩૫૭ની છે. આમ સંખ્યામાં અને કોઇ કોઇ ઠેકાણે પાઠમાં ભિન્નતા હોવા છતાં આ કૃતિ બંને સંપ્રદાયોને માનનીય છે. દિગંબરોમાં તો એ 'મોક્ષશાસ્ત્ર' તરીકે પ્રસિદ્ધ છે અને એના એક વારના પઠનથી ઉપવાસનું ફળ મળે છે એમ એઓ માને છે.

ત૦ ભા૦ની પ્રશસ્તિના [1]છઠ્ઠા પદ્યમાં એમ કહ્યું છે કે જે **તત્ત્વાર્થાધિગમશાસ્ત્ર**ને જાણશે અને એમાં કહ્યા પ્રમાણે વર્તશે તે અવ્યાબાધ સુખ યાને મોક્ષ નામના પરમાર્થને સત્વર મેળવશે.

રચનાનો હેતુ પ્રશસ્તિ (શ્લો. ૪–૫)માં એ દર્શાવાયો છે કે ગુરુ-પરંપરાથી યથાર્થ રીતે ઉત્તમ જિનવાણીને પ્રાપ્ત કરીને, દુષ્ટ આગમો વડે હણાયેલી બુદ્ધિવાળા અને દુઃખથી પીડાતા એવા લોકોને જોઇને જીવો ઉપર અનુકંપા ઉત્પન્ન થવાથી **તત્ત્વાર્થાધિગમશાસ્ત્ર** ઉમાસ્વાતિએ રચ્યું.

તત્ત્વાર્થસૂત્રનું ભાષ્ય—**તત્ત્વાર્થસૂત્ર**નું ભાષ્ય ૨૨૦૦ શ્લોક જેટલું છે. એમાં આવતા વિષયોનું અધ્યાયદીઠ નિરૂપણ **તત્ત્વાર્થસૂત્ર**ની હરિભદ્રસૂરિકૃત ટીકા ઇત્યાદિ સહિત જે આવૃત્તિ ઋષભદેવજી કેસરીમલજી શ્વેતાંબર સંસ્થા તરફથી ઇ. સ. ૧૯૩૬મા પ્રસિદ્ધ થઇ છે તેમાં છે, અને એ એના સંપાદક મહાશય આગમોદ્ધારકને હાથે કરાયું હોય એમ લાગે છે.

---

૧ " यस्तत्त्वार्थाधिगमाख्यं ज्ञास्यति च करिष्यते तत्रोक्तम् ।
सोऽव्याबाधसुखाख्यं प्राप्स्यत्यचिरेण परमार्थम् ॥ "

ઉત્થાનિકા

ભાષ્યની સ્વોપજ્ઞતા—હરિભદ્રસૂરિએ રચેલા શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચયનું ૬૯૭મું પદ્ય તે તત્ત્વાર્થસૂત્રના ભાષ્યના અંતમાંના ૩૨ પદ્યોમાંનું આઠમું પદ્ય છે એને ઉમાસ્વાતિમૂક ગણી હરિભદ્રસૂરિએ ઉદ્ધૃત કર્યું છે

વિશેષમાં આ સૂરિએ તત્ત્વાર્થસૂત્ર (અ. ૨ સૂ ૪૩)ની ટીકા (પત્ર ૧૪૧)માં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ કર્યો છે તે પણ આ હકીકતનું સમર્થન કરે છે —

एतच्चिव धनत्वात सारस्वति स्वाभिप्रायमभिधाय मतान्तरमुपन्यस्याह– एके त्विन्यादिना

સિદ્ધસેનગણિએ તત્ત્વાર્થસૂત્ર (અ. ૯ સૂ. ૭)ની ટીકા (૨ ૨૫૩)માં "सहनमूत्रसन्निवेचनमन्योक्तम्" એમ જે કહ્યું છે તે આ ગણિવર ભાષ્યને સ્વોપજ્ઞ માને છે એ વાતનું દ્યોતક છે

સંબંધકારિકા (શ્લો. ૨૨ અને ૩૧)માં અને કેટલેક સ્થળે ભાષ્યમાં પ્રથમ પુરુષના નિર્દેશપૂર્વક કરાયેલી પ્રતિજ્ઞાનું પાલન સૂત્રમાં જ જોવાય છે તેથી ભાષ્ય અને સૂત્રના કર્તા એક જ છે

ભાષ્યમાં સૂત્રના પાઠભેદ નો તેમજ અર્થની સદિગ્ધતાનો અને વિચારણાનો અભાવ પણ આ જ અનુમાન પર લઈ જાય છે

જો ભાષ્યકાર સૂત્રકાર ન જ હોય તો ભાષ્યકારે સૂત્રકાર વિષે પ્રશસ્તિરૂપે કેમ કશું કહ્યું નથી? વળી ભાષ્યકારે મંગલાચરણરૂપે પણ કેમ કશું કહ્યું નથી?

ભાષ્યમાં आह उक्त च એવા ઉલ્લેખપૂર્વક જે પદ્યો આવે છે તે સ્વ ભાષ્યકારનાં જ છે

ભાષ્યની કારિકાઓ—ભાષ્યના પ્રારંભમાં અપાયેલી ૩૧ કારિકાઓ–સંબંધકારિકાઓ તત્ત્વાર્થસૂત્ર નામની મૂળ કૃતિને જ ઉદ્દેશીને રચાયેલી હોય એમ લાગે છે એ જેમ મહત્ત્વની અને સાથે સાથ મનોહર અને ગંભીર છે તેમ અંતમાંની કારિકાઓ પણ છે કેટલાક આ કારિકાઓને

ગ્રન્થકારની કૃતિ માનવા પ્રેરાય છે તો તેમ કરવું યુક્તિયુક્ત નથી, કેમકે જો એ સૂત્રકારની જ કૃતિ હોય તો એના ઉપર કેમ કશું વિવરણ ભાષ્યકારે કર્યું નહિ એવો પ્રશ્ન પૂછી શકાય તેમ છે.

ભાષ્યની વિશિષ્ટતા—સોપક્રમ આયુષ્યના પક્ષની ઉપપત્તિ માટે **તત્ત્વાર્થસૂત્ર**ના ભાષ્યમાં [1]બે દાખલા અપાયા છે તે **યોગસૂત્ર**ના ભાષ્યમાં પણ છે એટલુ જ નહિ પણ બન્નેના શબ્દોમાં પણ સમાનતા છે, આ સંબંધમાં ગણિતવિષયક જે ત્રીજો દાખલો **તત્ત્વાર્થસૂત્ર**ના ભાષ્યમા છે તે **યોગસૂત્ર**ના ભાષ્યમાં નથી.

સન્તુલન-ઇ. સ.ની શરૂઆતમાં રચાયેલા મનાતા **અક્ષપાદ**ના **ન્યાયદર્શન** સાથે અને એના ઉપરના બીજા-ત્રીજા સૈકાના **વાત્સ્યાયને** રચેલા ભાષ્ય સાથે **તત્ત્વાર્થસૂત્ર**ના ભાષ્યના કેટલાક શબ્દો અને વિષયો મળતા આવે છે.

તત્ત્વાર્થસૂત્ર (૧, ૫; ૨, ૧૫)ના ભાષ્યમાં **અષ્ટાધ્યાયી**માં મળી આવતાં સૂત્રો છે.

સંદિગ્ધ કૃતિઓ—ઉમાસ્વાતિએ રચેલી મનાતી જે કૃતિઓ વિષે મારું મન અંશતઃ શંકાશીલ રહે છે એને હુ એમની સંદિગ્ધ કૃતિઓ કહુ છુ. એ એમની કૃતિઓ ન જ હોઈ શકે એમ કહેવા માટે મારી પાસે કોઇ વિશિષ્ટ અને અકાટચ પ્રમાણ નથી, પરતુ જ્યાં સુધી મને એમની આ કૃતિઓમાંથી પ્રૌઢ અને પ્રાચીન ગ્રન્થકારોએ ઉમાસ્વાતિના નામપૂર્વક અવતરણો મળી આવે નહિ તેમજ આ સંદિગ્ધ કૃતિઓની પ્રાચીન અને વિશ્વસનીય હાથપોથીઓમાં ઉમાસ્વાતિનો કર્તા તરીકે નિર્દેશ કરતી પુષ્પિકા મળી આવે નહિ ત્યાં સુધી તો એ કૃતિઓને સદિગ્ધ ગણુ છું. તેમ છતાં એનો પણ થોડેઘણે અશે પરિચય કરાવું છું.

ખેત્તસમાસ—ખેત્તવિચાર તરીકે ઓળખાવાતી કૃતિ તે આ જ

---

૧ આ બે દાખલા કોઇ આગમમાં મળે છે ખરા ?

હશે. આગમોદ્ધારકના મતે ખેત્તસમાસ (યાને ક્ષેત્રસમાસ) તે ઉમાસ્વાતિની જ કૃતિ છે. પણ આ પાઇય કૃતિ મારા જોવામાં નથી

જમ્બૂદ્વીપસમાસ—પ્રારંભમાં એક પદ્ય છે ત્યાર પછીનો ભા... તમામ ગદ્યમાં છે આખી કૃતિ ચાર આહ્નિકમાં વિભક્ત છે અહીં જમ્બૂદ્વીપનું સ્વરૂપ ટૂંકમાં સમજાવાયું છે આ પણ A S B તરફથી ...ના ઉપર વિજયસિંહસૂરિએ વિનેયજનહિતા નામની સંસ્કૃતમાં ટીકા ...ાં છે એમાંથી કેટલોક ભાગ પણ અહીં અપાયો છે

પૂજાપ્રકરણ—આમાં ૧૯ પદ્યો છે પૂર્વ વગેરે દિશાની સામ... ...ીને પૂજા કરવાથી શું શું ફળ મળે એ બાબત નવ અંગે તિલક... ...વાની હકીકત, અષ્ટ પૂજાનું સ્વરૂપ અને અંતમાં ૨૧ પ્રકારની જિનપૂજાનું ઘોતન એમ વિવિધ વિષયો સંક્ષેપમાં આલેખાયા છે આ નાનકડું પ્રકરણ A S B તરફથી છપાયેલું છે એના અન્તમાં આ પ્રસિદ્ધિ પ્રમાણે ઉમાસ્વાતિ વાચકે રચેલું છે એવો ઉલ્લેખ છે

પંચાસગની ટીકા (પત્ર. ૨આ)માં અભયદેવસૂરિએ ઉમાસ્વાતિ... ...ેલી શ્રાવકપ્રજ્ઞપ્તિમાં શ્રાવક ધર્મ કહ્યો છે એવો ઉલ્લેખ કર્યો છે

આ નામની એક સંસ્કૃત કૃતિ ઉમાસ્વાતિએ રચી છે એમ ...ધર્મબિન્દુ ઉપરની મુનિચન્દ્રસૂરિકૃત ટીકા (પત્ર ૩૫આ)માં બારમા ...ના અધિકારમાં ઉમાસ્વાતિકૃત શ્રાવકપ્રજ્ઞપ્તિ એવો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ ...ક અપાયેલા નીચે મુજબના પાઠ ઉપરથી જણાય છે —

અતિથિસંવિભાગો નામ અતિથય—સાધવ સાધ્વ્ય શ્રાવકા શ્રાવિકાશ્ચ ... गृहमुपागतेषु भक्त्याऽभ्युत्थानासनपादप्रमार्जननमस्कारादिभिरर्चयित्वा ...वैभवशक्ति अन्नपानवस्त्रौषधाद्यादिप्रदानेन संविभागः कार्यः ।

...ओ श्रीतत्त्वार्थसूत्र मतनिर्णय (पृ १)

...तजननयनचान्त नक्षत्रेश्वविघनदीधितिविनाशम् ।
...प्युगत प्रमादलमभिरक्षतु न सदा जैनम् ॥
...स्वातिवाचकेन समस्तेन सम्यक्त्वादिवु श्रावकधर्मस्यार्थो भसौ उक्त ।
...स्वातिवाचकविरचितश्रावकप्रज्ञप्तिसूत्रम्'

માનવિજયે ધર્મસંગ્રહ રચ્યો છે, અને એ ન્યાયાચાર્ય યશોવિજય-ગણિએ સુધાર્યો છે. એમાં (ભા ૧, પત્ર ૯૬ અ)માં પણ આ પાઠ ઉમાસ્વાતિકૃત શ્રાવકપ્રજ્ઞપ્તિમાંથી છે એવા સ્પષ્ટ ઉલ્લેખપૂર્વક અપાયો છે.

સાવયપણ્ણત્તિ (સાવગધમ્મસમાસ)—આ પાઇય કૃતિ છે. એમા ૪૦૧ પદ્યો છે. આનુ ૨૯૯મુ પદ્ય આવસ્સય (૬, ૯; પત્ર ૮૩૧આ)-માથી ઉદ્ધૃત કરાયું હોય એમ લાગે છે. આ **સાવયપણ્ણત્તિ** ઉપર **અનેકાન્તજયપતાકા** વગેરેના કર્તા હરિભદ્રસૂરિની સંસ્કૃતમાં ટીકા છે. આ હરિભદ્રસૂરિએ આ કૃતિને **શ્રાવકપ્રજ્ઞપ્તિપ્રકરણ** કહેલી છે. આ કૃતિમાં સાવગધમ્મ અને સમાસ એ બેનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ હોવાથી હું એને **સાવગધમ્મસમાસ** કહેવા લલચાઉ છુ. આ કૃતિમાં શ્રાવકોનાં બાર વ્રતોના અતિચારોનુ જે નિરૂપણ છે તે **તત્ત્વાર્થસૂત્ર** (અ. ૭ સૂ. ૨૦–૩૧)ના ભાષ્ય (પૃ.૮૨–૮૫)માંના નિરૂપણથી ભિન્ન છે. આ કારણને લઈને તેમજ **પંચાસગ**ના શરૂઆતના બીજા પદ્યની ટીકામાં (પત્ર ૩આ)મા અભયદેવસરિએ આ **સાવયપણ્ણત્તિ**નુ બીજું પદ્ય અવતરણરૂપે આપતી વેળા એને પૂજ્યે કહ્યું છે એવો ઉલ્લેખ છે અને આ પૂજ્ય તે હરિભદ્રસૂરિ છે એમ મને લાગે છે એથી હું આ કૃતિને ઉમાસ્વાતિની રચના માનતાં અચકાઉ છુ.

ઉમાસ્વાતિએ સાવયપણ્ણત્તિ નામની કૃતિ રચી છે એવુ વિધાન પ્રથમ કોણે કર્યું છે? ઉમાસ્વાતિએ **સાવયપણ્ણત્તિ** નામની કૃતિ રચી હોય અને તે લુપ્ત બનતાં તો આ હારિભદ્રીય કૃતિને જ નામસામ્યને લઇને એમની કૃતિ તરીકે ઓળખાવવા નહિ જોડાઈ હોય ? આના ઉત્તર વિચારવાનુ કાર્ય અત્ર મોકુફ રાખી હુ એટલો નિર્દેશ કરીશ કે **ઉવાસગદસા** અને **આવસ્સય**મા જે ૧૫ કર્માદાનનુ નિરૂપણ છે તે **તત્ત્વાર્થસૂત્ર** કે એના ભાષ્યમાં નથી.

આ પ્રમાણે શ્રી વાચકવર્ય ઉમાસ્વાતિનું જીવનવૃત્તાન્ત સંક્ષેપમાં રજૂ કરી વિરમું અને પ્રસ્તુત વ્યાખ્યાતાના—વિવેચનકારના વ્યાખ્યાનો વિષે વિચાર કરવા પ્રવૃત્ત થાઉં તે પૂર્વે બે બાબત નોંધું છું—

(૧) ઉમાસ્વાતિ એ નામની વિવિધ વ્યુત્પત્તિઓ—અર્થ—પ્રતિ સિદ્ધહેમચન્દ્ર (૨-૨-૩૮)ના લઘુ ન્યાસ (પત્ર ૩૧અ)ની નિમ્ન લિખિત પંક્તિમાં જોવાય છે—

उमा-कीर्ति सुष्ठु अततीति पाणाघाभजिभ्याम् इति इः णित् यद्वा उमा-कीर्ति स्वातिरिवोज्ज्वला यस्य यद्वा उमा माता स्वाति पिता तयोर्जातत्वात् पुत्रोऽप्युमास्वाति"

(૨) આગમોદ્ધારકે "આર્ય અનાર્ય કે ? અને ઉમાસ્વાતિ વાચક" એ નામનો લેખ લખ્યો છે અને એ "સિદ્ધચક્ર" (વર્ષ ૭ અ. ૮ પૃ. ૧૬૮-૯)માં છપાયો છે.

લક્ષણ—વ્યાખ્યાનોની એક વિશિષ્ટતા તે એમાં અપાયેલાં કેટલાંક લક્ષણો છે કેમકે સાદી અને ચોટ ભાષામાં પારિભાષિક શબ્દોનાં લક્ષણો રજૂ કરવાની કળા બધાને સાધ્ય નથી. અહીં હું કેટલાંક નોંધપાત્ર લક્ષણોનો નિર્દેશ કરું છું—

અગિયારમું ગુણસ્થાનક—મોક્ષની સીડીનું લપસણું પગથિયું તે અગિયારમું ગુણસ્થાન (પૃ. ૧૨૫)

અધર્મ—આન્તરિક અશુભ હેતુ તેનું નામ જ અધર્મ (પૃ. ૮૨)

અહિંસા—હિંસા ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા તેનું નામ અહિંસા (પૃ. ૭૨)

આયુષ્ય—ગત્યન્તર કરતાં–એક ગતિમાંથી નીકળી બીજી ગતિમાં ઉત્પન્ન થતાં ઉદયમાં પ્રથમ જે કર્મ આવે તે આયુષ્ય (પૃ. ૧૯)

કર્મ—આ જન્મમાં અસાધ્યમાં અસાધ્ય વ્યાધિ હોય તો તે કર્મ (પૃ. ૧૯)

કર્મ-ભૂમિ—લૌકિક દૃષ્ટિએ જ્યાં અસિ મસી તથા કૃષિ હોય

તે 'કર્મ-ભૂમિ'. લોકોત્તર દૃષ્ટિએ જ્યા ધર્મની પ્રવૃત્તિ હોય તે 'કર્મ-ભૂમિ'. (પૃ. ૫૨)

કિંમતી—જે એક ચીજથી બીજી અનેક ચીજ મળે તે 'કિંમતી'. (પૃ. ૯૭)

ગુનેગાર—નવો પાપી તે 'ગુનેગાર'. (પૃ ૬૫)

ચારિત્ર—સાધકોને વધારવા માટે, બાધકોને દૂર કરવા માટે જે રાતદિવસનો પ્રયત્ન તે જ '(સમ્યક્)ચારિત્ર'. (પૃ ૧૭૦)

જન્મ—વગર કબુલાતે કબૂલ થયેલી ચીજ તે 'જન્મ'. (પૃ. ૧૪૮)

જ્ઞાન—જેમા મોક્ષનુ સાધ્ય હોય તેનું નામ જ 'જ્ઞાન'. (પૃ. ૧૦૮)

ચોથું ગુણસ્થાન—જે ગુણસ્થાને મોક્ષ જ જોઇએ એ ઇચ્છા હોય તે 'ચોથુ ગુણસ્થાન'. (પૃ ૧૮)

જરૂરી—જેના આવ્યા વગર અડચણ હોય, જેના આવવાથી ફાયદો થાય, ન આવવાથી નુકસાન દેખાય તે 'જરૂરી'. (પૃ. ૯૦)

'દાનરુચિ' ગુણ—જે ગુણના પ્રભાવે મનુષ્યપણામા પૃથ્વી આદિ તમામ પ્રાણી વગેરે તરફથી સુખ મળે અને મનુષ્યત્વ નીભે તે ગુણ તે 'દાનરુચિ' ગુણ છે. (પૃ. ૩૨)

દુખી—જૂનો પાપી તે 'દુખી' (પૃ. ૬૫)

દેવભવ—બાપની મુડીનો માલદાર તે 'દેવ–ભવ' (પૃ. ૭)

ધર્મ—આતરિક શુભ હેતુ તેનુ નામ જ 'ધર્મ'. (પૃ. ૯૨)

ન્યાય—ગુનાને, સજાને સીધો સબધ વિચારાય તેનુ નામ 'ન્યાય'. (પૃ ૬૫)

પ્રથમ ગુણસ્થાનક—જે ગુણસ્થાનકે મોક્ષ પણ જોઇએ એવી ઇચ્છા હોય તે 'પ્રથમ ગુણસ્થાનક' (પૃ. ૧૮)

બીનજરૂરી—જેના આવવાથી ફાયદો ન દેખાય, ન આવવાથી નુકશાન પણ ન દેખાય તે 'બીનજરૂરી' (પૃ ૯૦)

મનુષ્યત્વની પ્રાપ્તિનું સાધન—જે વિના પ્રસંગે તો પોતે
બગાડે પણ પ્રસંગે પણ પોતે ન જ બગાડે તે મનુષ્ય થાય. (પૃ ૩૦)

મનુષ્ય-જીવ—જે ચોપડામાં જે આવે તે જમે ઉધાર નહિ તે
ચાપડો તે 'મનુષ્ય-જીવ (પૃ ૧૧૯)

મનુષ્ય-દેહ—મનુષ્ય-દેહ એટલે મોક્ષની નીસરણી (પૃ ૧૦)

મરણ—મરણ એટલે તો આયુષ્ય ને ગતિનો અભાવ. (પૃ ૧૦૨)

મિથ્યાત્વી—જે જીવ જિન્દગીને જેલ બનાવે તે મિથ્યાત્વી
(પૃ ૨)

મોક્ષ—જેનો ભય જીવને દરેક ક્ષણે ને સમયે રહ્યો છે તે ભય
જ્યાં નથી તેનું નામ મોક્ષ અથવા અમરપટો (પૃ ૬૪)

શાશ્વતા રહેવાનું મોટામાં મોટું સ્થાન તે મોક્ષ (૬૪)

જ્યાં જન્મ ન મરણનો ભય જ નથી તે મોક્ષ (૬૪)

વિદ્વાન્—જાણીને ક્રિયા કરે તેનું નામ વિદ્વાન્ (૧૦૭

સમકિત (સમ્યગ્-દર્શન)—જે સાધ્ય છે તે સાધવું જ છે
સાધ્ય જ સાધવું જ છે જ આ સ્થિતિ એનું નામ સમકિત (પૃ ૧૭૦

સમકિતી—જે જીવ જિન્દગીને મહેલ બનાવે તે સમકિતી (પૃ ૨)

સમ્યગ્જ્ઞાન—સાધ્યના સાધક-બાધકનો બોધ તેનું નામ સમ્યગ્જ્ઞાન.
(પૃ ૧૭)

ચરિત્ર—પ્રસ્તુત વ્યાખ્યાતા પ્રસંગવશાત્ ઐતિહાસિક કે પૌરાણિક
વ્યક્તિના જીવનની કોઈક ઘટના આલેખે છે આ બાબતના સમર્થનાર્થે
હું અહીં જે તામલિ તાપસનું ચરિત્ર અપાયું છે તેની પ્રથમ નોંધ લઉં છું

આ તાપસની તીવ્ર તપશ્ચર્યા અને તેના અલ્પ ફળ વિષે શ્રીસ્થાના
સૂત્ર' (સ્થાન ૫ ઉદ્દેશક ૧) ના વ્યાખ્યાનસંગ્રહ" (પૃ ૧૮૮-૯)મ
વિચાર કરાયો છે આનું ચરિત્ર વિયાહપણ્ણત્તિ (સ ૩ ઉ ૧
સૂત્ર ૧૩૪)માં અપાયું છે એનો ભાષાનુવાદ શ્રીભગવતી-સાર

(પૃ. ૧૯૦–૧૯૫)માં છે.

બીજી નોંધ સુલસા (પૃ. ૧૬–૧૮, ૧૫૮–૯) વિષે છે —

પ્રાચીન સમયમાં [1]સુલસા નામની અનેક વ્યક્તિઓ થઈ ગઈ છે તેમા નીચે મુજબની વ્યક્તિઓ ભિન્ન ભિન્ન ગણાવાય છે —

(૧) આ અવસર્પિણીમાં ભરતક્ષેત્રમા થઈ ગયેલા નવમા તીર્થંકર સુવિધિ ઉર્ફે પુષ્પદન્તની પ્રથમ શિષ્યા. જુઓ **સમવાય** ([2]સુત્ત ૧૫૭, પત્ર ૧૪૫અ).

(૨) શ્રીમહાવીરસ્વામીની એક ઉત્તમ શ્રમણોપાસિકા કે જેનો આત્મા આગામિ–કાલમાં તીર્થંકર થનાર છે. જુઓ **સમવાય** (સુત્ત ૧૫૮, પત્ર ૧૪૬અ) અને **ઠાણ** (ઠા. ૯, પત્ર ૪૫૫અ)

(૩) **નાગ** નામના ગૃહપતિની પત્ની. જુઓ **અંતગડદસા** (વગ્ગ ૩, અ. ૧, પત્ર ૪અ–આ).

(૪) **શક્રની** એક અગ્ર–મહિષી, ઇન્દ્રાણી. જુઓ **પઉમચરિય** (૧૦૨, ગાથા ૧૫૯).

(૫) 'શંખપુર'ના રાજા **સુન્દરની** પત્ની જુઓ ડૉ **યાકોબી** દ્વારા ઇ સ. ૧૮૮૬માં સંપાદિત કરાયેલ [3]પુસ્તક.

આ પૈકી બીજી જ વ્યક્તિ અત્ર પ્રસ્તુત છે, કેમકે ત્રીજી વ્યક્તિ તો **અરિષ્ટનેમિના** તીર્થમા થયેલી છે, અને એને **નાગ** નામે પતિ અને **અણીયજસ** (**અનીકયશસ્**) નામે પુત્ર હતો કે જેઓ **અરિષ્ટનેમિ** પાસે દીક્ષા લઇ '**શત્રુંજય**' પર્વત પર માસિક સંલેખના કરી મોક્ષે ગયા.

---

૧ આ જ્યારે 'દેસી' શબ્દ હોય ત્યારે એનો તેમજ સુલસમંજરીનો અર્થ 'તુલસી' થાય છે. જુઓ હેમચન્દ્રસૂરિકૃત **દેસીસદ્દસંગહ** (૮, ૪૦) ને ધનપાલકૃત **પાઇયલચ્છીનામમાલા** (શબ્દાંક ૩૭૫).

૨ **મફતલાલ** ઝવેરચંદ દ્વારા ઇ. સ. ૧૯૩૮માં સંપાદિત આવૃત્તિ.

3 Ausgewahlte Erzahlungen in Maharastri

ઉપોદ્ઘાત

આ પ્રસ્તુત વ્યક્તિનુ ચરિત્ર કોઈ આગમમા હોય એમ જણાતુ નથી બાકી ઠાણ (ઠા ૯ સુ ૬૯૧)મા મહાવીર સ્વામીના તીર્થમા નવ જીવોએ તીર્થંકરનામ-ગોત્ર-કર્મ ઉપાર્જન કર્યાનો ઉલ્લેખ છે અને એમા સુલસાનુ નામ છે વળી આના પછીના સુત્તમા ભાવિત-બુદ્ધ अम्बड परिव्राजक એવો ઉલ્લેખ છે

આવસ્સયના ચોથા પ્રતિક્રમણ નામના અજ્ઝયણ ઉપરની ચુણ્ણિ (ભા ૨ પત્ર ૧૬૪)મા આ સુલસા વિષે થોડીક હકીકત છે જેમકે એ નાગ નામના રથિકની પત્ની છે એણે લક્ષપાક તેલ બનાવ્યુ હતુ એની શ્રાવિકા તરીકે પ્રશંસા થતી સાંભળી એક દેવ સાધુરૂપમા એની પરીક્ષા કરી અને પ્રસન્ન થઈ બત્રીસ ગોળીઓ આપી એ સમકાળ એણે ખાધી અને વખત જતા એને બત્રીસ પુત્ર થયા આ હકીકત લગભગ આજ શબ્દોમા હરિભદ્રસૂરિએ આવસ્સયની ટીકા (પત્ર ૬૭૬ અ-આ)મા આપી છે

દસવેયાલિય (અ ૩)ની ચુણ્ણિ (પત્ર ૯૬)મા અમૂઢ દૃષ્ટિના ઉદાહરણ તરીકે સુલસા અને અમ્બડ વિષે હકીકત છે આ જ હકીકત થોડાક અંશે એના એ શબ્દોમા હરિભદ્રસૂરિએ આની ટીકા (પત્ર ૧૦૨ આ)મા આપી છે આ બંને સ્થળે કુશળતા પૂછ્યાની વાત છે

પણ્ણવણા (પદ ૧ સુ ૭)ની મલયગિરિસૂરિકૃત ટીકા (પત્ર ૬૧ અ)મા અમૂઢ દૃષ્ટિના ઉદાહરણ તરીકે સુલસા અને અમ્બડ [illegible] રૂપમા નોધ ।

હેમચન્દ્રસૂરિએ ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર (પર્વ ૧૦ સર્ગ ૯)મા ૯મા પદ્યથી આ સર્ગના અન્ત સુધી—૩૧૧મા પદ્ય સુધી—સુલસાનુ ચરિત્ર આલેખ્યુ છે એમા ૨૯૪મુ પદ્ય નીચે મુજબ છે :—

त्वं नागरथिकस्याप्ता [illegible] ।
प्रतिमासमागमात् पुत्राः पैतृक [illegible] ॥ ७४ ॥

---

१ [illegible]

દાર્શનિક મુદ્દાઓ—

પહેલા અને ચૌદમા ગુણસ્થાન વચ્ચે જઘન્ય આંતરું અંતર્મુહૂર્તનું હોય છે. (પૃ. ૧૧૧)

ભગવાનના કહેલા પદાર્થોને પણ ગૌતમસ્વામીજી હેતુ-યુક્તિ દ્વારા માનતા હતા (પૃ. ૧૧૭)

દુર્ગતિ ન થાય તે હેતુએ કષાયો રોકાય, મન્દ કરાય ત્યારે સ્વભાવથી કષાયો પાતળા કર્યા ગણાય અને એ રીતે કષાયો પાતળા થવાથી મનુષ્યભવ મળે (પૃ ૧૧૯).

નિગોદ તથા મોક્ષ આ બે સ્થાન સિવાય તમામ સ્થાને ઉન્નતિ પણ છે, અવનતિ પણ છે (પૃ. ૧૨૬).

નિગોદથી બહાર આવવું એ કંઈ જેવી તેવી ઉત્ક્રાન્તિ નથી (પૃ ૧૨૬).

કર્મ તે જ જૈન શાસનમાં શત્રુ તરીકે ગણાય (પૃ. ૧૩૮).

જે જીવ નથી એમ કહે તે જ જીવ છે (પૃ. ૧૪૬).

પુદ્ગલની મદદ વગર મહેનત કરનારા બે જ— અયોગિ-કેવળી અને સિદ્ધ પરમાત્મા (પૃ. ૧૪૯).

બુદ્ધિ સંસ્કારની દાસી છે (પૃ ૧૫૬),

સમ્યક્ત્વ—આને અંગે ત્રણ એકરાર અને ત્રણ ઉદ્ઘોષણા જે અસલ કરાતા તેનું સ્વરૂપ પૃ. ૧૫૭-૮માં વિચારાયું છે.

મનુષ્યત્વ વિષે વિચાર—મનુષ્યપણું પામવું કેટલું દુર્લભ છે એ વાત પૃ ૬-૧૨માં દુનિયાની અપેક્ષાએ તેમજ હેતુ દ્વારા એમ બે રીતે વિચારાઇ છે.

મનુષ્યપણા કરતા સ્વર્ગમાં સુખસાહ્યબીના સાધનોની અધિકતા છે (પૃ ૬),

મનુષ્યપણામાંથી જ મોક્ષ મળે છે. (પૃ. ૬)

મનુષ્ય મરીને મનુષ્ય થાય (પૃ ૭)

મનુષ્યપણાના ઉમેદવાર ઘણા, જ્યારે સ્વર્ગ તો અસંજ્ઞી તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય અને સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્ય જ મેળવી

થકે (પૃ ૧૦) મનુષ્યગતિના સ્થાન મર્યાદિત છે (પૃ ૧૦) ગર્ભજ મનુષ્યની–અને સમૂર્છિમ મનુષ્યની પણ ઉત્પત્તિ ગર્ભજ મનુષ્યથી છે (પૃ ૧૦) મનુષ્ય-ભવને ફળ હોય નહિ પણ લાવીને એમા વાના રેય (પૃ ૧૪૫) મનુષ્ય-જન્મના ૬ પ્રકાર છે એ બાબત પૃ ૧૫–૧૫૧મા તેમજ દૃષ્ટાન્તથી પૃ. ૧૬૧–૨મા જૂ જાયુ છે મનુષ્યપણાની પ્રાપ્તિ આકસ્મિક છે (પૃ ૧૬૩) અને મનુષ્યપણુ ત્રણ કારણથી મળે (પૃ ૧૬૩)

૬ પ્રકારના મનુષ્ય—(૧) ઉત્તમોત્તમ (૨) ઉત્તમ (૩) મધ્યમ (૪) વિમધ્યમ (૫) અધમ અને (૬) અધમાધમ એમ ૬ પ્રકારના મનુષ્યો પૃ ૧૬૨મા ગણાવ્યા છે આ પ્રમાણેના છ પ્રકાર વિષે આ સમર્થકારિકા રચતા પહેલાની કોઈ જૈન કૃતિમા ઉલ્લેખ હોય એમ જાણવામા નથી. જયચન્દ્રસૂરિના શિષ્ય જિનહર્ષગણિએ જે વસ્તુપાલચરિત્ર રચ્યુ છે તેમા અધમાધમ અધમ વિમધ્યમ મધ્યમ, ઉત્તમ ને ઉત્તમોત્તમ એમ મનુષ્યના ૬ પ્રકાર જણાવી તેનુ સ્વરૂપ વર્ણવ્યુ છે

કાવ્ય (કા ૪)મા અનેરી રીતે પુરુષોના ચાર પ્રકારો પડાયા છે

સામાન્ય રીતે મનુષ્યોના ત્રણ પ્રકાર પડાય છે (૧) ઉત્તમ (૨) મધ્યમ અને (૩) અધમ તેમા જેઓ પોતાનો સ્વાર્થ જતો કરી પોતાના સ્વાર્થના ભોગે પણ પરમાર્થ કરે છે તેઓ ઉત્તમ ગણાય છે જેઓ પોતાના સ્વાર્થને આંચ ન આવે એવી રીતે પરમાર્થ કરે છે અને આમ સ્વાર્થ તેમજ પરમાર્થ સાધે છે તેઓ મધ્યમ ગણાય છે જેઓ કઇ સ્વાર્થ ન હોવા છતાં પારકાનું અહિત કરે છે તેઓ અધમ ગણાય છે આ મતલબનું પદ્ય નીચે મુજબ છે —

एते सत्पुरुषा परार्थघटका स्वार्थं परित्यज्य ये
सामान्यास्तु परार्थमुद्यमभृत स्वार्थाविरोधेन ये ।

તેર કાઠિયાથી જે તેર કારણો સમજવાના છે તેનો નિર્દેશ ઉત્તરાધ્યયન (અ ૩)ની નિજ્જુત્તિની નીચે મુજબની ગાથામાં છે —

आलस्स मोहऽवन्ना थंभा कोहा पमाय किविणत्ता ।
भय सोगा अन्नाणा वक्खेव कुऊहला रमणा ॥ १६० ॥ १
एएहिं कारणेहिं लद्धूण सुदुल्लहं पि माणुस्सं ।
न लहइ सुइं हिअकरिं संसारुत्तारणिं जीवो ॥ १६१ ॥ २

અહીં (૧) આળસ (૨) મોહ (૩) અવજ્ઞા (૪) અહંકાર (૫) ક્રોધ (૬) પ્રમાદ (૭) કૃપણતા (૮) ભય (૯) શોક (૧૦) અજ્ઞાન, (૧૧) વ્યાક્ષેપ યાને અનેક કાર્યોને અંગેની વ્યાકુળતા (૧૨) કુતૂહલ અને (૧૩) ક્રીડા એમ તેર કારણો ગણાવાયાં છે આ કારણોને લઈને અતિશય દુર્લભ એવું મનુષ્યપણું મેળવ્યા છતાં જીવને હિતકારી અને સંસારનો પાર પમાડનારું શ્રવણ મળતું નથી

પૃ ૬૨માં નિદ્રાનો તેર કાઠિયામાં જે ઉલ્લેખ કરાયો છે તેનો વાદમાં અંતર્ભાવ થઈ શકે આવું કારણ એ છે કે પ્રમાદના જે પ્રકારો ગણાવાય છે તેમાં નિદ્રાનો ઉલ્લેખ છે આને લગતું પદ્ય નીચે મુજબ છે —

'मज्जं विसय कसाया निद्दा विगहा य पंचमी भणिया ।
एस पमायपमाओ निद्दिट्ठो वीयरागेहिं ॥

આ ગાથા સૂયગડ (સુય. ૧ અ ૮ ગા ૩)ની શીલાંકસૂરિકૃત ટીકા પત્ર ૧૬૮અમાં છે

શબ્દાર્થ-પુષ્પ—પૃ ૭૫માં આ ચિત્ર ઉલ્લેખ છે એને અંગે અભિધાનરાજેન્દ્ર (પૃ. ૪ પૃ ૨૨૭૩)માં તિત્થયરના સ્પષ્ટીકરણમાં નીચે મુજબની ગાથા છે —

૧–૨ આ ગાથાઓ આવસ્સયની નિજ્જુત્તિની ૮૪૧મી અને ૮૪૨મી ગાથારૂપે જોવાય છે અને એનું સ્પષ્ટીકરણ એની ચુણ્ણિ (ભા ૧ પત્ર ૨)માં છે

ઉપદેશરત્નાકર (અ. ૩, ત. ૫, ગા. ૭)ની વ્યાખ્યાના અંતમાં 'તંદુલિયો મત્સ્ય' ઉપર પ્રમાણેના અધ્યવસાયવાળો હોય છે એ વાત છે.

મુનિસુન્દરસૂરિકૃત અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ (અધિ. ૧૪, શ્લો. ૨)માં 'તન્દુલ' મત્સ્ય સાતમી નરકે જાય છે એ બાબતનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે

ધર્મબિન્દુ (અ. ૭)ની મુનિચન્દ્રસૂરિકૃત ટીકા (પત્ર ૯૧ અ)માં પણ આ જ હકીકત છે

જીવાજીવાભિગમના સુત્ત ૫૯ની તેમજ સુત્ત ૨૨૨ની મલયગિરિસૂરિકૃત વૃત્તિમાં ૭૮આ તેમજ ૪૦૭અ પત્રમાં કહ્યું છે કે સાતમી નરકમાથી નીકળી તન્દુલ–મત્સ્યના ભવમા અંતર્મુહૂર્ત રહી ફરીથી સાતમી નરકે જાય છે. આમાં જે અંતર્મુહૂર્તનો ભવ છે તેને ન ગણીએ તો સાતમી નરકમા બે વારનુ તેત્રીસ સાગરોપમ સુધીનુ આયુષ્ય ગણતા છાસઠ સાગરોપમ થાય છે અને એ હકીકત **ઉસભપંચાસિયા**ના ૧૪૩મા પદ્યમા છે.

"ઋષભપંચાશિકા અને વીરસ્તુતિયુગલરૂપ કૃતિકલાપ" નામનુ જે પુસ્તક મે અનુવાદાદિ સહિત સંપાદિત કર્યું છે તેનાં પૃ. ૧૩૯–૧૪૧મા મે આ વિષય અવતરણપૂર્વક વિચાર્યો છે. અહી એ ઉમેરીશ કે કુન્દકુન્દ નામના દિગંબર આચાર્યે રચેલા મનાતા **ભાવપાહુડ** (ગા ૮૬)મા ૩'સાલિસિત્થ' નામના મત્સ્યનો ઉલ્લેખ છે. એના ઉપર શ્રુતસાગરે કરેલી

---

૧ "वुच्छं अपत्थिआगयमच्छभवंतोमुहुत्तवसिएण ।
छावट्ठी अयराइं निरंतरं 'अप्पइट्ठाणे' ॥ ४३ ॥"

૨ "मच्छो वि सालिसित्थो असुद्धभावो गओ महानरयं ।
इय णाउं अप्पाणं भावह जिणभावणा णिच्चं ॥ ८६ ॥"

૩ એના માટે શ્રુતસાગરે નીચે મુજબ કહ્યું છે—
"तन्दुलसिक्थप्रमाणशरीरत्वान्नाम्ना शालिसिक्थ"

ગીમ (૧૫ ૨ ૩ આ)મા એનુ જે વર્ણન અપાયુ છે તે તદુચિત મત્સ્યને મળતુ છે આ ૩ નવાઈ જેવુ નથી કેમકે પ્રજ્ઞાપનામાં તો આ બન્ને મત્સ્યનો ભિન્ન ભિન્ન ઉલ્લેખ છે? એ ગમે તે હો દિગંબર આચાર્ય દરિાજે તો તા. સવત ૮૫ અથત્ ૬ સ ૯૨૧ રમા પૂર્ણ કરેના અદ્ભુત-ચામાગ (-૯૧)મા પણ શાલિનિ_થ-સ્થાન' છે અને એ ગતાન્ત તદુલ-મત્સ્યના અધિકારને મળતો આવે છે

દેવનુ ૨૯-૫—દેવ મરીને દેવ થાય નહિ (૫ ૭) દેવ નાથા ઉમુસ્થાનકી આગળ નહિ (૮) તે કોઈના માયા મરનહિ (૫ ૮) દેવનુ શરીર વહિય ન્યાય (૫ ૯) ૨ વ સચિત મગી ખાય છે (૫ ૯) મનુષ્ય મુકીભ છે તો દેવ અમ ભ્યત છ (૫ ૧) દેવની ઉત્પત્તિમાં દેવની હાજરીની જ નાદ (૧) મનુષ્યની જિન્દગીમા અમખ્યાન દેવાનુ ચ્યવન થાય છ (૫ ૮) તિયચાનુ થાય દેવાને ભ્ ગી ખે છ (૬ ૧) અને ઉપમા કે તા નરકા—નાખો—અનતગણો મદના ભોગવવા મટે દેવગતિ (૬ ૮૭)

'ધર્મિનિર' નર્પ—૬ પ૧મા ચન્દ્રમહિમનો દષ્ટિવિષ સપ તરીકે ઉલ્લેખ છે અટન એ સબધમા થાડ઼ક કહીશ જૈન દાર્શનિક સાહિત્યમા—ઉત્તરાધ્યયન, પ્રજ્ઞાપના ઇત્યાદિ આગમામા પણ ઉરાના જાતિ-પ્રને વિચારાયા છ તેમ કની જેમ પચનિદ્રય સ્થાવર પ્રાણી ભેોના પ્રમાણે ગણાવાની જેમ દ પરસપનો ઉલ્લેખ કરાયો છ એમા અનેક પ્રકારના નપનો સમાવેશ થાય છ પ્રજ્ઞાપનામા જે જાતના ખિો ગણાવાયા છ તેમા દષ્ટિવિષ સપનુ કે કુકુટ સપનુ નામ નથી

૧ જુઓ માણિકચન્દ્ર દિગંબર જૈન ગ્રન્થમાળા મા ગ્રન્થાક ૧ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલ ૧ પ્રાનતાદિસમદ્

સરખાવો "તર્ન મુક્ત્વા સ્વર્ગગોઽદ્ વિના નૈ ક્ષીણ પુણ્યમનઃકોઽદ્ વિના તે"
—ભગવદ્ગીતા (અ. ૯ શ્લો. ૨૧)

૩ દેવનન્દસૂરિકૃત પાર્શ્વનાથચરિત્ર (પત્ર ૧)માં કમઠના ભવાની રજૂઆતમાં એ કકુટ નાગ હતો એવો ઉલ્લેખ છે

મૂર્તિ—મૂર્તિ એ આદર્શનું આલંબન છે (પૃ. ૧૭૭)

„—દેવની મૂર્તિ એ આત્મા માટે નકશો, આદર્શ, પ્લાન છે. (પૃ ૧૭૭)

જડ—દરેક આસ્તિક વર્ગે દેવ, ગુરુ અને ધર્મ એ ત્રણેયની જડ દેવમા ગણી છે. (પૃ. ૧૭૫).

ધર્મનું સ્વરૂપ—ધર્મના ઘણા ભેદો છે એ તો ધર્મનું ગૌરવ બતાવે છે. (પૃ ૧૭૨)

દુનિયામા સાચા ધર્મની જેટલી નકલો થઈ છે તેટલી બીજી કોઈ ચીજની નકલો થઇ નથી. (પૃ. ૭૮)

ધર્મની ઑફિસ—આ ઑફિસ ગેરકડિયા કેમ નહિ એ વાત યુક્તિ દ્વારા પૃ ૭૯મા અને ૮૪મા સમજાવાઈ છે.

જાહેરાત—ધર્મની જાહેરાત દેવને અંગે છે. (પૃ. ૧૭૫)

અકામ નિર્જરા—સમ્યક્ત્વ સિવાયની જે નિર્જરા તે અકામ નિર્જરા ગણાય (પૃ. ૧૬૫)

અનુષ્ઠાન અને માફીની વ્યવસ્થા—જૈન શાસનમાં અનુષ્ઠાન પુદ્ગલની બાજી માટે નથી, પણ તેની સંકેલબાજી માટે છે. (પૃ ૨૮)

માફી માગવાની તથા આપવાની પ્રણાલિકા આવશ્યક નિયમરૂપે કેવલ જૈનોમા જ છે. (પૃ ૨૮)

અહિંસા અને દયા વચ્ચેનો ફરક—આ હકીકત પૃ. ૬૬–૬૯ અને ૭૨મા સમજાવાઇ છે.

વિશિષ્ટ શબ્દો—સામાન્ય રીતે ભાગ્યે વપરાતા એવા જે શબ્દો આ વ્યાખ્યાનોમા કોઇકિ વાર નજરે પડે છે. એની હુ અહી નોધ લઉ છુ.

ચરી (પૃ ૫૭). આના બે અર્થ છે (૧) બેહક બેઠેલા ઢોરને ઊભુ રાખવાની લાકડાની ઘોડી અને (૨) કરી યાને પરેજી બીજો અર્થ અત્ર પ્રસ્તુત છે.

જોગાનજોગ (પૃ ૭૩) જોગાનજોગ એ અવ્યય છે એનો અર્થ જોગ આવી મળવાથી બનવા કાળ હોવાથી એમ છે

ટાપુ (પૃ ૪૭) (૧) મળવા જવું અને (૨) ફેરો યાને આંટો એમ આના બે અર્થ છે ટાપુ યું એવો પણ શબ્દ છે એનો અર્થ ફેરો-આંટો ખાવાનુ કામ એ છે

ઢા(ં)ઘળાપણુ (પૃ ૧૬૯) આનો અર્થ અવ્યવસ્થિતપણુ છે

ધોથું (પૃ ૮૬) આના ત્રણ અર્થ થાય છે (૧) પોલો સળગો (૨) ભટેતુટેલુ કે વખાણની દૃષ્ટિએ નકામુ પુસ્તક અને (૩) ધૂંક નીર ત્રીજો અર્થ અત્ર પ્રસ્તુત છે

ધાગાપચ્ચી (પૃ ૬૧) ધાગો એટલે દોરો એનાથી ઓળખાય તે ધાગાપચ્ચી

પળી (પૃ ૫૩) આનો અર્થ 'મગ્ગી કે જે લામાથી ઘી તેલ માપવાનુ એક લોઢાનુ સાધન એ છે

બોરા (પૃ ૧૭૪) આનો અર્થ બોર છે બોરા શબ્દ નરસિંહ મહેતાના એક પદમાં છે પ્રસ્તુત પંક્તિ નીચે મુજબ છે—

હામે રે ભેરૂ બોરડી રે પાની તેના તે મેઠા બોરા ?

ધોમ્યુ (પૃ ૯૯) રૂ ભરેલો મોટો અથાત્ માટો કોથળો

મીનમખ (પૃ ૪૦) આમા રાશિવાચક મીન અને મેષ એ બે શબ્દ છે એના ત્રણ અર્થ થાય છે (૧) વાંધો યાને હરકત (૨) વધારો ઘટાડો અને (૩) ઓખુવડ હોય તેમ મીન રાશીનો ચન્દ્ર ગયો હોય અને મેષનો નીકળે અને મેષનો જોરો હોય અને મીનનો નીકળે એવા ઝગડા જેટલો એવો અર્થ અહી કરવાનો છે

વહુવલ્લિયો (પૃ ૨૩૭) આનો અર્થ વસવાયો છે

સરાખરો (પૃ ૫૩) એક જાતની મટોડી એ એનો અર્થ છે કપડાં ધોવા માટે કામ લાગે છે આને 'ખૂતરો' પણ કહે છે એ ... જેવા ચીકણી અને સુંવાળી હોય છે

આ પ્રમાણે વ્યવસ્થાનોને અંગેનો પરામર્શ અહીં પૂરો થાય છે તે તેમ થતાં ઉત્થાનિકા પણ પૂરી થઇ છે

જુઓ ગુજરાતી કાવ્યદોહન (પૃ ૫૬ સ ૧૯૦૫ની ત્રીજી આવૃત્તિ).

અન્તિમ અધિકારના પહેલા ચાર વિભાગો કેવળ સંસ્કૃતમાં, પાંચમો એકલી પાઇય ભાષામાં, છઠ્ઠો અને સાતમો કેવળ સંસ્કૃતમાં અને આઠમાના પહેલાં ૩૪ પદ્યો પાઇયમાં અને બાકીનાં ૩૮ પદ્યો સંસ્કૃતમાં છે

પૃ. ૧૪, પં. ૧૩ આના પછી નીચેની બાબત ઉમેરવી.—

શાન્તિસૂરિએ સંઘાચાર યાને **સંઘસમાચાર** નામની કૃતિ રચી છે એમ આ કૃતિની ગાથા ૫ અને ૯૦૪ જોતાં જણાય છે. આ કૃતિના અન્તમાંની પુષ્પિકામાં આ કૃતિને "ચૈત્યવન્દનમહાભાષ્ય' કહેલી છે. આ કૃતિ પાઇયમાં છે એટલે એ રીતે એનુ નામ **ચેઇયવંદણમહાભાસ** યોજી શકાય આમા વાયગગંથ (વાચક-ગ્રન્થ)માં કહ્યું છે એવા નિર્દેશપૂર્વક જે આઠમી ગાથા અપાઈ છે તે **પ્રશમરતિ**ના સંસ્કૃતમાં રચાયેલા બારમા પદ્યનું [1]પ્રાકૃતીકરણ છે.

ચેઇય૦ની ૧૧૩મી ગાથામાં વાચકગ્રન્થોમાં સ્પષ્ટપણે ઉપદેશ્યું છે, એમ કહી **પ્રશમરતિ**ના ૩૦૫મા પદ્યના ભાવાર્થનું સૂચન કરાયું છે

પૃ ૧૮, પં. ૨૦ 'છે' પછી ઉમેરો. **ધવલા** (ભા. ૪, પૃ ૩૧૬)માં "गिद्धपिच्छाइरियप्पयासिदतच्चत्थसुत्ते" (અર્થાત્ ગૃદ્ધપિચ્છ આચાર્ય દ્વારા પ્રકાશિત **તત્ત્વાર્થસૂત્ર**). એવો પાઠ છે.

પૃ. ૨૪, ટિ. ૪. ઉમેરો તેમજ આ ઉત્થાનિકા (પૃ. ૪, ટિપ્પણ).

પૃ. ૩૬, પં. છેલ્લી 'કલિકાલસર્વજ્ઞ' હેમચન્દ્રસૂરિના ગુરુ દેવચન્દ્રસૂરિએ સાત કડવક (કડવાં)માં **સુલસા**નુ આખ્યાન નામે **સુલસક્ખાણ** રચ્યુ છે.

અમૂઢદૃષ્ટિના ઉદાહરણ તરીકે સુલસાની જે કથા શ્વેતાંબર સાહિત્યમાં જોવાય છે તેને મળતી કથા દિગંબર આચાર્ય હરિષેણકૃત **બૃહત્કથાકોશ**માં 'રેવતી-કથાનક' તરીકે જોવાય છે. [હી. ૨.]

1 હરિભદ્રસૂરિકૃત **ષોડશક**ના ષો. ૮, ગા ૨ના પૂર્વાર્ધના પાઇય રૂપાન્તર રૂપે **ચેઇય૦**માં ૩૫મી ગાથાનો પૂર્વાર્ધ છે. એવી રીતે ષો ૯, ગા. ૩નું પાઇય રૂપાન્તર તે **ચેઇય૦**ની ૨૦૯મી ગાથા છે. ષો. ૯, ગાથા ૧૦ને પાઇય રૂપ આપી **ચેઇય૦**માં ૨૧૩મી ગાથા યોજાઇ છે ષો. ૯, ૧૧-૧૨ના છાયાનુવાદ રૂપે **ચેઇય**મા ગા. ૨૧૪ ને ૨૧૫ છે.

"एतच्च किल भिन्नकर्तृकमार्यात्रयं, तथापि प्राय एतत् पुस्तकेषु नियत इति व्याख्यातम्"

આ હિસાબે સંબંધકારિકાનાં ઉમાસ્વાતિએ રચેલાં પદ્યોની સંખ્યા ૩૧ની નહિ, પણ ૨૮ની ગણાય

ગંધહસ્તી તે કોણ ?

સિદ્ધસેનગણિ અને **હરિભદ્રસૂરિ** એ બેમાં પ્રથમ કોણ એ પ્રશ્ન આજે કેટલોક વખત થયા આગમોદ્ધારક વિચારી રહ્યા છે. આના અનુસંધાનમાં 'ગંધહસ્તી' તે **સિદ્ધસેનગણિ** ખરા કે નહિ એ પણ એઓ વિચારે છે. આ સંબંધમાં એમણે મને દેવગુપ્તસૂરિકૃત **નવતત્તપયરણ** અને 'નવાંગવૃત્તિકાર' અભયદેવસૂરિએ એ ઉપર રચેલા ભાસને સ્પષ્ટ કરતા ઉપાધ્યાય **યશોદેવ**ના વિવરણમાંથી ત્રણ સ્થળો બતાવ્યાં કે જ્યા 'ગંધહસ્તી'નો ઉલ્લેખ છેઃ—

(૧) પત્ર ૩૧અ, (૨) પત્ર ૪૯અ, અને (૩) પત્ર ૭૧આ.

મેં ઘેર જઈ જોયુ તો મારી પ્રતમાં આ ત્રણ તેમજ પત્ર ૩૩આ ઉપર પણ નિશાન કરેલું હતુ.

અહીં મુખ્ય મુદ્દો એ છે કે આ ચાર સ્થળો પૈકી વિચારવા જેવી પંક્તિવાળુ સ્થળ છેલ્લું છે, કેમકે ત્યાં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે—

"गन्धहस्तिभाष्यादिषु प्रपञ्चेनामी दर्शिता"

આથી પ્રશ્ન ઊઠે છે કે શું **યશોદેવ તત્ત્વાર્થસૂત્ર**ના ભાષ્યકારને આ ઉપરથી 'ગંધહસ્તી' ગણે છે ?

હી. ર.

વિષયાનુક્રમ

વિષય

વિષય	પૃષ્ઠ
કર્મનો બંધ પરિણામને આધીન	૭૫
પ્રાણીઓની ચ સાચ મી	૭૬
અનુમાનીની ગણીએ અપાવેલું અભય ને	૭૬
મરણ જેવો બીજો ભય નથી	૭૭
સાચુ સુખ-મોક્ષ	૭૭
ધર્મની પરીક્ષાની જરૂર	૭૮
બીજા ભવમાં ક્યાં જવાય ?	૭૮
ધર્મની ઓળખો વાયદાની	૭૮
સજા એક કે અનેક ગુનાની એક જ શિક્ષા કર	૭૯
શું નરક હાટ અને દેવનાક ચુબનીકું છે ?	૮
ગુનાથી અધિક શિક્ષાનુ સ્થાન કયુ ?	૮૦
અનેક સજા ભોગવવાનુ સ્થાન નરક	૮૧
અનેક ગણો ઉપકાર ભોગવવાનુ સ્થાન દેવ-ગતિ	૮૨
દેવ-ગતિ અને નરકમા વૈક્રિય શરીર શા માટે ?	૮૨
ભિન્નભિન્ના ગુનાની સજા સમજણમા	૮૨
નાના બજારમાં નબુ જ સમજણ	૮૩
ધર્મની ઓળખના ઉદારપણાની જરૂર	૮૪
જ્ઞાનીના વાણીની કિંમત ઘડપણમા	૮૪
નવાં કર્મનું જોર પહેલાંના ભોગવવા પછી	૮૪
ધાપનુના ચોરની માફક જુના કર્મા	૮૫
જોખમ વધારે ત્યાં બનાવટ વધારે	૮૬
મરજીની માફક ધર્મ બનાવે એ તેની રાખવી	૮૬
હકની માલત કરનારે મરદાર [12]	૮૭
ઉતરવાનું જ્ઞાન સુધારનાર કયો છે ?	૮૭
પાન ન કરી પણ સાન કરી	૮૮
કર્મ શુદ્ધિ પર નો ધક	૮૯

વિષય

વિષય

વિષય

વિષય

વિષય

णमोऽत्थु णं समणस्स भगवओ महावीरस्स

પ્રશમરતિ-પ્રકરણ

(વ્યાખ્યાનસંગ્રહ)

વ્યાખ્યાતાર—

આગમોદ્ધારક આચાર્યદેવ શ્રીમાન્ સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી

मानुष्यकर्मभूम्यार्यदेशकुलकल्पताऽऽयुरुपलब्धौ ।
श्रद्धाकथकश्रवणेषु सत्स्वपि सुदुर्लभा बोधिः ॥
(પ્રશ. શ્લો. ૧૬૨)

વ્યાખ્યાન ૧

જિંદગીને મહેલ સમાન બનાવવી છે કે જેલ જ રાખવી છે?

જીવોની દશા

પરમ ઉપકારી શાસ્ત્રકાર મહારાજા આચાર્ય ભગવાન્ ઉમાસ્વાતિવાચકજી મહારાજ ભવ્ય જીવોને ઉપકાર કરવા ધર્મ [illegible] [illegible] પ્રકરણ [illegible] [illegible] [illegible] આ સંસારમાં [illegible] માત્રથી કર્મની ઉત્પત્તિ થતી નથી. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આ કાર્યની [illegible] [illegible] ન [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નહિ [illegible] [illegible] [illegible]

જિંદગીની હોય તો તેમ કરવું જ જોઈએ, પણ પ્રથમ વાત તો એ કે દષ્ટિ .. પરભવ તરફ હોય તો તેમ બને ?

જવાબદાર ને જોખમદાર જીવ જ છે.

જેની દષ્ટિ માત્ર આ જીવન પૂરતી હોય તેની સ્થિતિ ગોળીજ (જેલની જ) નક્કી છે એ સ્પષ્ટ છે. જેઓ અનતકાળ તરફ દષ્ટિ કરે ભવિષ્યને જુએ તેઓ આ જિંદગીને મહેલ બનાવી શકે છે અને પરભવ સબધી તૈયારી કરી શકે છે. ભવિષ્યના વિચાર વિના પુણ્યનો, ધર્મનો વિચાર થાય જ ક્યાંથી ? અને તે વિના મનુષ્યત્વ, ઉચ્ચ કુલ અને ધર્મનો સયોગ આદિ સાપડે તેવી ગતિ થાય જ ક્યાથી ? ઈતિહાસમાં એક દષ્ટાન્ત છે.

વૈકુંઠ અને રામચંદ્રજી [1]

રામચંદ્રજીને વૈકુઠમા જતી વખતે એમ થયુ કે–વ્યક્તિગત વૈકુઠમા તો કોઈ જાય પણ હુ બીજાને પણ ત્યા લઈ જાઉ. ભોજનનો સ્વાદ એકલો જ લે તે તો લબાડ. સારો માણસ બીજાને ચખાડ્યા વિના ન રહે. આથી **રામચંદ્રજી**એ મોટી ચાદર પાથરી અને ઘોષણા કરાવી કે 'હુ વૈકુઠમા જવાનો છુ, જેઓને ત્યા જવુ હોય તેઓએ ખુશીથી સાથે આવવુ.' હવે કેટલાકોએ એમ વિચાર્યું કે–'વૈકુઠમાં વર્ચસ્વ તો એમનુ, તો પછી આ રીતે એમની મહેરબાનીથી શા માટે જવુ ? બાઈ લાખોના દાગીના પહેરે પણ શાહુકારી, વૈભવ ગણાય ધણીના. આવા વિચારવાળા ન ગયા. પોતાને તો વૈકુઠ મળવાનો નથી માટે **રામચંદ્રજી** લઈ જાય છે તો જવુ, એમ ધારી આવનારાઓનુ ધાડુ જોઈ **રામચંદ્રજી**એ કહ્યુ, આમ વૈકુઠે ન જવાય. પેલાઓ વળગ્યા કે અમે કાઈ વિના નોતરે નથી આવ્યા ! **રામચંદ્રે** કહ્યુ – તમે પરભવમા રાજા મહારાજા થાઓ. આ દષ્ટાતના રૂપકમાથી સમજવાનુ એ કે જૈનોનો સિદ્ધાત ગતિ, સ્થિતિ આદિમા પોતાની જવાબદારી ને જોખમદારીનો છે.

જીવજ કર્મનો કર્તા છે અને ભોક્તા પણ પોતેજ છે. કોઈ પાપ કે પુણ્ય બંધાય છે [illegible] કર્મની મરજી [illegible] થાય છે અને [illegible] મનુષ્ય જીવોનું નથી [illegible] જ્ઞાન [illegible]

ગંદગી [illegible] નિ[illegible]પણાનો આકાર વર્ણન

તમને મનુષ્યત્વ મળ્યું ત્યાંથી મળવાનું કાંઈક [illegible] તેના [illegible] મનુષ્યત્વ મળ્યું [illegible] કે [illegible] તેન [illegible] વર્તમાન [illegible] આશા

સાધન-સામગ્રીની જરૂર

[illegible] સુવર્ણથી હાર કે કોઈ ઘાટ ન થાય. હાર [illegible] બનવા માટે સમગ્રીઓ સાધનો જોઈએ તેમ માત્ર મનુષ્યત્વથી [illegible] સિદ્ધિ ન થાય પણ સિદ્ધિ માટે અન્ય સાધન-સામગ્રી આવશ્યક [illegible] સાધન સામગ્રી ક્યાં મળે અને સિદ્ધિ સંપાદન [illegible] અધિકાર જણાવ્યો તે અમે [illegible]

-૦૦૦-

વ્યાખ્યાન ૨

જીવનેજ જવાબદાર જોખમદાર માને તે જૈન

જીવ ના [illegible] આવ્યા છે?

[illegible] શાસ્ત્રકાર મહર્ષિ [illegible] આત્માનિવાસ [illegible] કેમ [illegible] ની [illegible] કે [illegible] મોક્ષની [illegible] કરવાના [illegible] નથી [illegible] તે [illegible]

યાવત્ સર્વ ભવ કોટીને નિષ્ફળ કરી શકે છે. દેવપણામાં ચોથા ગુણ સ્થાનથી આગળ વધવાનો નથી પણ મનુષ્યપણામાં કેવળ મેળવવાની, અનુત્તરો, મળવાને આશ્રવાની તાકાત છે. અર્થાત્ મનુષ્યપણામાં મેળવવાની અને છોડવાની તાકાત છે. જ્યારે દેવતાની હાલત કઈ છે તે વિચારો. માખીને જ્યાં બેઠી હોય ત્યાંથી સુતર વગાડ ઉખેડો તો ય તે ત્યાંની ત્યાં! એક દેવતાના ભવમાં લાખો દેવીઓ મળી જાય. સૌધર્મ દેવલોકના દેવતાનું આયુષ્ય વીશ કોડાકોડ પલ્યોપમનું, જ્યારે દેવીનું સાત પલ્યોપમનું. વિચારો! કેટલી દેવીઓ થાય, છતાં દેવતા ચ્યવે ત્યારે છાતીફાટ રડે, માથાં ફોડે એ એની દશા છે આથી **ઉપદેશમાલા** (ગા. ૨૮૬)માં જણાવે છે —

तं सुरविमाणविभवं, चिंतिय चवणं च देवलोगाओ ।
अइबलियं चिय जं नवि, फुट्टइ सयसक्करं हिययं ॥

દેવ જ્યારે પોતાના ચ્યવન વખતે ભાવિ સ્થિતિ જુએ, સાડા નવ માસ ગર્ભાવાસની ગંધાતી જગ્યામાં જવાનું દેખે ત્યારે તેને શું થાય? દેવલોકમાં તો અસંખ્યાત યોજન ક્ષેત્રોની એની માલિકી હોય અને અહીં આવે એટલે ચૂલામાં પગ અને ઓલામાં માથું. ઊંધે મસ્તકે લટકવાનું નિહાળે ત્યારે એના હૃદયમાં કઈ હાલત અનુભવાય? સ્વર્ગની સાહ્યબી એવી છે કે ત્યાંથી રાજીનામાથી નીકળાય જ નહિ. રાજીનામાથી માનપૂર્વક નીકળવાનું માત્ર મનુષ્યગતિમાં જ છે

મનુષ્યત્વની પ્રશંસા મોક્ષ મેળવે માટે

દેવતાના સાગરોપમના આયુષ્ય જોતજોતામાં પસાર થઈ જાય છે અને તેમને, તેમના માલિક ઇંદ્રને પણ ત્યાંથી પલાયન થવું પડે છે તો મનુષ્યના આયુષ્યની ગણના શી? મનુષ્યભવ કિંમતી છતાં તેની દરકાર ન કરવામાં આવે તો વેડફાઈ જ જાય! દેવતાને તો અકસ્માત્ મરણનો ભય પણ નહિ દેવતા કોઈના માર્યા મરતા નથી. અકસ્માતથી દેવાયુષ્ય તૂટતું નથી, જ્યારે મનુષ્યના આયુષ્યને માટે એવો નિયમ નથી, મનુષ્યની

નિગોદ નિને તો ઠગને ને પગને મરણનો ભય અચાનક ન આવ્યો ભય નથી તો કે દેવોનું શરીર વૈક્રિય હોય છે માખણ જેવા પરમાણુઓનું હોય છે તેથી એ ચીરવાળાને કોઈ મારણથી મરવાનું હોતું નથી દેવોની આયુષ્યની બાબતે જોતાં જો દેવોને વૈક્રિય શરીર ન હોત તો તેઓ ગ ખુની વાત સાંભળતા જ મરી જાત તેવા . અગ્નિથી જીવ તો બળતો જ નહિ અર્થાત્ તે નથી મુવી મળવાનો જ નહિ પુદ્ગલ જ બાળવે છે અર્થાત્ અગ્નિ નથી બાળ શકે તેનું નામ તો વચનમાં અનાથ સિદ્ધ સુધી જઈ શકે છે અને મુક્તિ (શાશ્વત સ્થિતિ) મળતી નથી. યદ્યપિ મનુષ્યત્વ પણ છે તો કર્મનો વિકાર નાશ થાય એ માનો ગ ન તો નથી ઘણા શાસ્ત્ર મનુષ્યત્વને વખાણે છે તેનું કારણ સમજન- હારી વાત હોય છે આ રીતે નાશ કોઈન મોટા કાળમાં આવે છે આ બાબતે એ કોટા કાળનો ને ખોટા માનશો નહિ અરે આનો નાશ કરનાર અને કાલ ન મળે તો જ ન્યાય મનુષ્યત્વ યદ્યપિ વિના કર્મનો છે, ઘણા તે માટે મેળવી આપનાર સાધન છે માટે જ તેની પ્રથમ મહત્તા કરી છે

સ્થાન ના મહત્તા, ભાવનાર ભાવના

વળી જે પ્રકારે સુખમાં મનુષ્યત્વ દુર્લભ છે તેમ સ્થાન અધિક નથી તો અલગ મળે અને તેની વાત આગળ છે ત માનું દુર્લભ તેમ આ સ્પષ્ટ કરે છે સમય કરે કરવા ... છે ... પણ મનુષ્યપણે નિ ... શકતો નથી ... સમય ... કે કેટલા ... મનુ ... નથી ... મનુષ્ય ... કેટલી ... ઉપદેશ ... પણ ... ... વાતચર શી? ત્યારે મનુષ્યો ... ... કરે અને કહે આવ તો ... ... મનુષ્યના ... કે મનુષ્યની ... ...

વાન નહિ, તો સાન!

ઇતરોમા ક્યાય આવી વિધિ નથી. કેમકે એમણે તો તમામ ઈશ્વરને બનાવ્યુ! એક પણ જો સાચી રીતે હોય તો તો કલ્યાણ! એક બાઈ પરમ વિષ્ણુભક્ત હતી અને ક્રિયામાત્રમા **કૃષ્ણાર્પણમસ્તુ** બોલતી. એનુ **કૃષ્ણાર્પણ** વ્યસનનુ હતુ એટલે કાંઈ ત્યારે બોલવુ અને ન કાંઈ ત્યારે નહિ એમ નહોતુ. એક વખત વાસીદુ વાળીને તેણે **'કૃષ્ણાર્પણમસ્તુ'** બોલીને કચરો બહાર ફેંક્યો કે જે મુજબ તે રોજ કરતી હતી પણ એ વખતે ત્યાંથી અકસ્માત **નારદજી** જતા હતા **નારદજીને** થયુ કે, 'આ શુ! ભગવાનના નામ પર કચરો?' **નારદજી** થયા ગુસ્સે, અને પેલી બાઈને મારી ધોલ! તો યે એ ભક્ત બાઈના મોમાથી તો એજ શબ્દો, **'કૃષ્ણાર્પણમસ્તુ'** નીકળ્યા. **નારદજી** નવાઈ પામ્યા અને નમી પડ્યા.

આવુ અર્પણ હોય તો તો વાસ્તવિક ગણાય પણ આજે કેવુ અર્પણ થાય છે! જણવામા જોઈને જશ અને મરણનો દોષ ભગવાનને શિર! લગ્નની કંકોતરી લખાય ત્યા શુ લખાય છે? ફલાણાની દીકરી સાથે અમારા ચિ. અમુક ભાઈના લગ્ન અમુક તિથિએ અમે નિરધાર્યા છે. પુત્રનો જન્મ થાય તો લખાય કે સૌ. અમુક બાઈએ પુત્રને જન્મ આપ્યા છે અને મરણ પ્રસગે લખાય કે એકનો એક જુવાન છોકરો મરી ગયો છે, બિચારી નાની બાલ વિધવા થઈ છે, કાળો કેર થયો છે પણ શુ કરીએ! ભગવાનને ગમ્યુ તે ખરૂ! દોષનો હવાલો ભગવાનને! સગના દોષે જૈનો પણ આ રીતે લખે છે! કહેવત છે કે કાળીઆની જોડે ધોળીઓ બધાય તો વાન ન આવે પણ સાન તો આવે. મિથ્યાત્વીના પરિચયનુ આ પરિણામ અનુભવમા પ્રત્યક્ષ છે.

જૈન શાથી?

મુદ્દાની વાત પર આવીએ આપણે જૈન શાથી? જૈન તરીકે જન્મે એને ખાસ જોગ, છાપ કે તિલક નથી, પણ જન્મથી જ સસ્કાર એવા

લઇને જન્મે છે કે ઇશ્વરે પોતાનેજ જવાબદાર ને જોખમદા માને. વાચક ! ફરમાવ છે કે આવતો જન્મ તમારી જવાબદારીની વસ્તુ છે અને આ જન્મ તમારી જોખમદારીની વસ્તુ છે જેવા કમા કરો તેવો જન્મ મળે અન્યા મનુષ્યત્વ શાથી મળ્યું એજ મુદ્દો વિચારોને ? મનુષ્યત્વ મેળવાય એવા કમો પૂર્વભવે કરેલા હશે ત્યારેને?

મનુષ્યપણું શું શું કરવાથી મળે એ વાત મનુષ્યત્વ સત્ય કરવાના ભેદના જાણવી જોઇએ અને તે જાણવામા આવે તો આ મોંઘા માનવ ઇશ્વરની મહત્તા સમજાય મહત્તા સમજ્યા વિના વ્યવ થાનો દહાડો ન મળે.

આવું મનુષ્યપણું મેળવવા શું શું કરવું જોઇએ કેવા સાધનો મેળવવાં જોઇએ તે સાધનો મેળવ્યાં છતાં મુશ્કેલીએ ધર્મનું આરાધન મળતા ધર્મ કેટલો દુર્લભ છે તે વગેરે અધિકાર આમે વર્તમાન.

-०-

વ્યાખ્યાન ૩

મનુષ્યપણુ મેળવવામા પ્રથમ તો કષાયો પાતળા જોઇએ

નાનાં ભાગ્યશાળી !

પરમ ઉપકારી શાસ્ત્રકાર મહારાજ આચાર્ય ભગવાન શ્રીમાન ઉમાસ્વાતિવાચકજી મહારાજ ભવ્ય પ્રાણીઓના હિતના માટે ધર્મોપદેશ દેતાં જણાવી ગયા છે કે દુનિયામાં ચક્રવર્તી મિલ્કત મેળવવાનો કે યોગ્યતા વિના મળતો નથી રાજાનો નાની વયનો કુંવર, શ્રીમંતનો નાની વયનો બાળક સમજણો પાંચ વર્ષનો થાય તેથી કોઇ પણ મિલ્કત વગેરાની વાત તો ... પણ આદ ... આપી ન શકે તો પણ કોઇ આપવાનો ...

મોક્ષની ઇચ્છા થયા બાદ મોક્ષ મળવાને વધારેમાં વધારે અમુક-મર્યાદા આ. મનથી મોક્ષની એક પ્રતિ એટલે કે આગળ કરવા ધર્મબીજ તૈયાર છે. પ્રવૃત્તિ, વૃત્તિ વિના થાય જ ક્યાંથી? ઇચ્છા એ પ્રથમ બીજ છે. મોક્ષની ઇચ્છા જ ન હોય તો તે માટે ઉપાય થાય જ નહિ અને મોક્ષ મળે જ નહિ. 'મોક્ષ જોઇએ, મોક્ષ મળે,' બસ આટલી ઇચ્છા હૃદયમાં ઉદ્ભવી, જાગી, અંકાણી એટલે મોક્ષ મળવાનો જ, સંસાર ટળવાનો જ, મનોરથ ફળવાનો જ મોક્ષ મળવાનો; મળવાનો, નક્કી મળવાનો. ભવ્યત્વની છાપ જ મોક્ષની ઇચ્છા. મોક્ષની ઇચ્છા ભવ્યને જ થાય. અભવ્ય તો મોક્ષને માને જ નહિ.

'મોક્ષ પણ' અને 'મોક્ષ જ' વચ્ચેનો ફરક

એક પુદ્ગલપરાવર્ત (કાંઇક કમી) જેટલો સમય (અધિકમાં અધિક) હોય ત્યારે મોક્ષની ઇચ્છા થાય, પણ તે કયા રૂપમા? 'મોક્ષ પણ' જોઈએ એવા રૂપમા. ધનધાન્ય જોઈએ, પૈસા ટકા જોઈએ, સ્વાસ્થ્ય, સત્તા, સામર્થ્ય જોઈએ, સ્વર્ગ જોઈએ તેમ મોક્ષ પણ જોઈએ, આવી ભાવના, આવી ઇચ્છા તે વખતે હોય છે. સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ બાદ એ ઇચ્છા રૂપાન્તર પામે છે, બલવત્તર બને છે, 'મોક્ષ પણ જોઈએ'માથી 'મોક્ષ જ' જોઈએ એમ હોય છે. 'મોક્ષ જ' જોઈએ એમ હોય તો માનો કે સમ્યક્ત્વ પામ્યા અને સસાર વધારેમા વધારે અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્તથી કાઇક ઊણો હોય ([1]श्रा. प्र गा ७२).

ભગવાનની શ્રાવિકા મહાસતી સુલસાના હૃદયમાં કોરાયેલ ભાવનાનું દર્શન [2]

સુલસા, મહાસતી **સુલસાના** ચરિત્ર તરફ દૃષ્ટિ કરો એનુ સમ્યક્ત્વ કેવુ? સ્વયમ્ ભગવાન્ શ્રી**મહાવીરદેવે** પરિવ્રાજક **અંબડદ્વારા**

जेम्मिमवड्ढोपुग्गलपरियट्टो सेसओ उ ससारो ।

ધર્મલાભ કહેવરાવ્યા (ત્રિ૦ પ૦ ૧૦ સ૦ ૬ શ્લોક ૨૭૩-૨૭૪)

આ વાત પ્રસિદ્ધ છે એના પતિને એક જ ચિંતા હતી અને તે સંતાનના અભાવની જ્યાં સુલસાને તો કશ્યાંયે એ માટે મુંઝવણ નહોતું કેમકે એ પરમ શ્રાવક હતી વસ્તુતત્વની જાણી ગાતા હતી, છતા પણ તે દિવસ ચિંતાનું કારણ પૂછ્યું ત્યારે કહ્યું કે-પુત્ર નથી તેની ચિંતા છે કેટલીક વખત સમજાવ્યા બાદ જાણ્યું કે પતિ આ ચિંતાથી મુક્ત થાય તેમ નથી ત્યારે કોઈ પણ સંયોગોમાં કોઈ પણ રીતે ન કર્યું છતાં બીજી સ્ત્રી પરણવાનું પતિને કહ્યું પણ [illegible] એ પરમ પતિવ્રતા હતી એમ કહ્યું હે સ્વામિન્! આપ બીજી સ્ત્રી કરો [illegible] મને તેથી લેશ પણ અડચણ નથ સુલસાએ અનુજ્ઞા આપી એટલે શું તેના પતિએ તરત બીજી કરી લીધી? ના તેણે કહ્યું-હવે જરૂર મને સંતાનનો અભાવ સાલે છે તો પણ તેના માટે બીજી સ્ત્રી કરવાની ઈચ્છા તો નથી જ આપને મંજુર હોય તો તને જ હું સંતાન અર્પુ!

વિચારો પતિ પત્નીના સ્નેહની મર્યાદા! સુલસા સમકિતી હતી ત્યાં ગૃહસ્થ હતી, સંસારી પણ હતી પતિપરાયણા સતી હતી પતિના હૃદયની વ્યથા સમાવવા [illegible] હતી એટલે તે દિવસે જ્યારે જાણ્યું કે પોતાનો પતિ પોતાના સ્નેહથી એટલો સંતુષ્ટ છે કે હૃદયને કાતિલ વ્યથા પમાડી રહેલા સંતાનના અભાવને ટાળવા માટે પણ બીજી સ્ત્રી કરવાનો ઇન્કાર કરે છે, ત્યારે તેણીએ બીજો જ માર્ગ લીધો અને તે એ કે વિધિથી ધર્મની આરાધના કરવી. તે પ્રસંગે એક વખત ઇન્દ્ર સંતુષ્ટ માન થયો અને પ્રત્યક્ષ થય

સુલસાની આ [illegible]

પ્રત્યક્ષ થયેલા દેવે પ્રસન્નતાપૂર્વક સુલસાને કહ્યું- હે સતી!

१ [illegible] [illegible] [illegible] ॥ [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] ॥

માગવું હોય તે માગી લે,' પણ સુલસા મૌનપણાને ભજે છે, દેવ બીજીવાર કહ્યું ત્યારે દેવી જરા હસે છે. દેવ ત્રીજીવાર કહે છે ત્યારે ભગવાન મહાવીરદેવની આ પરમ શ્રાવિકા કહે છે 'વીર! કલ્યાણ થાઓ તારું ! તું આપવા આવ્યો એ વાત ખરી અને મને વારંવાર માગવાનું કહે છે પણ હું તારી પાસે શું માગું ?' દેનાર કરતાં માગનારે બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. સુલસાદેવી કહે છે: 'વીર! મારે જે જોઈએ છે તે તારી પાસે છે ક્યાં કે જે માગું ?' દેવ કહે–તું માગી તો જો, હું યે જાણું તો ખરો કે મારી પાસે છે કે નહિ!' સુલસાએ કહ્યું–'મારે જોઈએ છે મોક્ષ. મોક્ષ જ જોઈએ છે. એ વિના બીજું કાંઈ જ નહિ.' વિચારો કે સુલસા એક સ્ત્રી છે પણ તેણીના હૃદયમાં સમ્યક્ત્વ કેવું સ્થપાય છે!

એક ભવનો છેડો તે બીજા ભવની શરૂઆત.

'મોક્ષ પણ જોઈએ' એ ઈચ્છા પ્રથમ ગુણસ્થાનકે અને 'મોક્ષ જ જોઈએ' એ ઈચ્છા ચોથે ગુણસ્થાનકે. ચોથે ઈચ્છા ખરી પણ ઇચ્છા માત્રથી કામ ન થાય, સિદ્ધિ ન સાંપડે. પહેલે ગુણસ્થાનકેથી કે ચોથે ગુણસ્થાનકેથી અનાદિ કાલથી આજ પર્યન્ત કોઇ મોક્ષે ગયેલ નથી, કોઈ મોક્ષે જતો નથી કે કોઇ મોક્ષે જશે નહિ. સાધન, ઉદ્યમ પણ ઇચ્છા સાથે મળે તો જ એ ઈચ્છા ફળે. ઈચ્છા તીવ્ર છતાં સાધન–સામગ્રી ન મળે તો ઈચ્છા ઇચ્છા જ રહે કામ ન થાય. સાધન–સામગ્રી સંપૂર્ણ સાંપડી જાય તો ઈચ્છા વિના પણ કાર્ય સિદ્ધ થઇ જાય, થાય. દરેકને–જીવ માત્રને, મનુષ્ય, દેવ કે તિર્યંચ સર્વને સુખી થવાની ઈચ્છા હોય તેમાં ના નહિ, કિન્તુ ઇચ્છા માત્રથી સુખ સાંપડી જાય નહિ. સુખી થવાનાં સાધનો જોઇએ. સાધનો મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ.

ઈતરોએ તો સુખ–દુઃખનો હવાલો ઇશ્વરને આપ્યો છે એટલે . મુજબ ન માને, છતાં 'કર્મ તેવું ફળ' એમ તો તેઓ પણ

કર્યું છે. ભગ, કર્માનુસાર ફળ આપનાર ઈશ્વરને માને. આથી સિદ્ધ થાય છે કે ઈશ્વરને પણ કર્માધીન કર્મનિયમાધીન મનાયો. અન્યાય કરતા ન દુર્ગતિ આપવાની કે આ ભલા માણસ છે તેને સદ્ગતિ આપવાની ઈચ્છામાં પણ તાકાત નથી એ સિદ્ધ થયું. કર્મ જેવા ફળ એ ન્યાય. સુત્રે વસ્તુસ્થિતિ બરાબર સ્પષ્ટ કરી દીધી. જૈનોએ ઈશ્વરની વ્યાખ્યામાં ને જોખમદારીની બાબતને શિર નથી ગોઠવી. કાર્ય માત્ર માટે જવાબ. ને જોખમદાર જીવને જ જૈનો તો માને છે જવાબદારી આ. કર્મ ઇન્દ્રિ નો પ્રથમ નંબર (જ્ઞાન) મેળવવું જોઈએ અન્યથા આપણે એ કાલ્પનિક જવાનો ભય છે જ્ઞાન સિવાય એટલે સમજ. આ મનુષ્ય પણું તમે મેળવ્યું તે શાથી? મનુષ્ય જીવનના આધાર આયુષ્ય જીવનની સાધનો નિર્વાહનાં સાધનો ઉપર છે સૌથી પ્રથમ આવશ્યક આયુષ્ય. મુખ્ય આધાર આયુષ્ય છે શાસ્ત્રકાર કહે છે કે ગર્ભમાં કે ત્યાંથી યોનિમાંથી નીકળી બીજી ગતિમાં ઉત્પન્ન થતાં ઉદયમાં પ્રથમ આયુષ્ય આવે. આયુ માત્ર જૈન દર્શન જ માને છે પરભવ ભવના છે ત્યાં જ બીજા ભવનો આરંભ છે. તો વચ્ચે રખડવાનું લટકવાનું માને છે અને પાશ્ચાત્યો તેમ મનાય છે પાશ્ચાત્યોના વર્તમાન કહે છે કે તેના બાપનો અમર આત્માનો જીવ માત્ર લટકે છે માટે ...ની કહેર છે વર્ષ અર્થાત્ તાત્પર્ય કે કબરમાં જ ભર વચ્ચે (જ કદ વચ્ચે) આ રીતે આંતરે મનાયું છે. જૈનોમાં એમ નથી. તેઓ તો માને છે કે એક ભવનો અંત કે બીજા ભવની શરૂઆત

નારકીમાં તથા તિર્યંચમાં કેમ જીવ જાય?

જે મનુષ્ય આયુષ્ય હોય તો મનુષ્ય ગતિમાં જીવ ઉત્પન્ન થાય છે આમાં ક્રિયાનો આધાર આયુષ્ય ઉપર છે. આયુષ્ય કેમ બંધાય? નારકીનું આયુષ્ય બાંધ્યું બને. તિર્યંચ ગતિ તથા તિર્યંચ આયુષ્યના બંધ ... આયુષ્યના બંધ વિના અહીંથી ઉપાડી જાય જ નહિ. જેવું આયુષ્ય બાંધે તેવી ગતિમાં જવું પડે. જે ગતિમાં જવું હોય તે ગતિનું આયુષ્ય

ભાવનું પડે. પ્રથમ ઉદય આયુષ્યનો થવાનો પછી શરીર-પર્યાપ્તિ વગેરે તમામ ત્યાં કરે. પ્રથમ આહારનો અભાવ. દુનિયામાં જેને જે ચીજનું વ્યસન હોય તે ચીજ તેને કિંમતી. અફીણીઆના થાળમાં પાંચ પકવાન્ન પીરસો પણ તેને તો તે કડવાં! પણ અફીણના કસુંબા સાથે સૂકો રોટલો આપો તો યે તે મોજ માને! અફીણીઆની હાલત કેવી દયા ખાવા જેવી છે એ તો આ દઈ જાણે છે. તેજ રીતિએ જેને ક્રોધ, માન વગેરેમાં જે જે પ્રકૃતિનું વ્યસન પડ્યું હોય તેમાં જ તે તલ્લીન રહે અને એ પ્રકૃતિમાં પડતો પડતો પતન પામે. કષાયોની પરાકાષ્ઠાથી પલોટાયેલો મનુષ્ય મરણ બાદ ક્યાં ઉત્પન્ન થાય? જ્યાં કષાયોના વિચારોને અવકાશ નહિ એવા સ્થાનમાં એનું સ્થાન નારકી વિના બીજું કયું છે? નારકીમાં દુઃખ, દુઃખ ને દુઃખ જ! નિમિષમાત્ર આંખના મટકા જેટલો સમય માત્ર પણ દુઃખ વિનાનો નથી ([1]जीवा. गा. २१). પછી ત્યાં બીજો વિચાર સંભવે જ ક્યાંથી? ક્રોધાદિના વિચારો હોય પરન્તુ બીજાને એનું કેટલું શોષણ છે તે વિચારો ન હોય, તાત્પર્ય કે કષાયોની પરાકાષ્ઠાના પ્રમાણથી ઉતરતા પ્રમાણમાંના કષાયોથી તિર્યંચ ગતિ સાંપડે. જનાવરને પરિણામનો વિચાર છે પણ બીજાને તેનું ફળ કયું તેનો તેને વિચાર નથી. કોઈ નાના છોકરાની નરમાશ વખાણતાં એમ કહેવાય કે—'આ છોકરો તો ગરીબ ગાય જેવો છે,' પણ જેની ગરીબાઇ સ્મરીને બીજાને વખાણાય એ ગરીબ ગાય પણ જ્યાં ક્રોધ આવે કે તરત શીંગડું મારી દે પણ પરિણામ શું આવશે તેનો વિચાર નહિ. સર્પ દબાણો કે તરત ડંખે, કરડે, પણ દબાણ કેટલું અને ડંખવાથી તેનું શું થશે તેનો સર્પને વિચાર નહિ.

---

१ अच्छिनिमीलियमेत्तं नत्थि सुहं दुक्खमेव पडिबद्धं । नरए नेरइयाण अहोनिस पच्चमाणाण ॥

ક્રોધાદિ [illegible] પણ [illegible] મનુષ્ય થાય. [illegible] દુનિયા [illegible] પણ માફી [illegible] અધમાગીની [illegible] પણ સ્વાભાવિક માફી નથી [illegible] સામાન્ય દોષ પણ [illegible] આવ્યો કે [illegible] માફી [illegible] સ્વાભાવિક [illegible] માફીની [illegible] મિચ્છામિ દુક્કડં [illegible] માફી [illegible] સેવા [illegible]

धम्मं चरमाणा उ पाणभूयाइं हिंसइ।
बंधइ पावयं कम्मं [illegible] कडुयं फलं। (दश अ ४ गा १)

[illegible] પ્રગતિના પાપ [illegible]

મહાત્મા [illegible] પ્રગતિ [illegible] વિધાન છે [illegible] પ્રગતિ [illegible]

વગર તે ગ્રામ્યજનને પોતાની ટેવને જણાવે છે કે હું આ ગધેડીને ચોક મધ્યે, માટી ઉતારીને નીભાડામાં મૂકીશ અને પછી ખાઈ પીને ઠામડાં વેચવા માટે બજારમાં બેસીશ.

જે વખતે હું બજારમાં ઠામડાં વેચવા માટે બેસીશ તે વખતે રાજા મહારાજાઓના અમલદારો, ગરાસિયા અને જમીનદારોની વહુઓ અને બહેન બેટીઓ, તથા મોટા મોટા અમલદારોની વહુઓ અને બહેન બેટીઓ, તેમજ મોટા મોટા શાહુકારો યાવત્ સામાન્ય મનુષ્યોની પણ વહુઓ અને બહેન બેટીઓ તે ઠામડાં લેવા માટે મારી પાસે આવશે. તે વખતે તે બધા. સ્ત્રી વર્ગનો સ્વભાવ હોય છે તે પ્રમાણે તેઓ એક ઠામ લેવાને બદલે અગ્યાર ઠામને ઉથલાવશે. કોઈ ઠામોને ટકોરા મારવામા કેટલોએ વખત કાટશે અને કિંમતની વખતે એક પાઇ કે અધેલાને માટે પણ ઘણી રકઝક કરશે, તે એટલે સુધી કે જેને લીધે તે દરેક બાઈ કે બહેન બેટીઓ દરેક સોદામાં મારૂં મગજ ખાઇ જશે અને તેમા કેટલીક વખત તો એક પાઇ અધેલીના ફેરફારને લીધે તે બાઇઓને મારે ચાલી જવાનું કહેવુ પડશે. ત્યારે જો મને બીજા શબ્દો બોલવાની ટેવ પડી હોય અને તે ટેવને અંગે ભલે અહીંયાં હું ગધેડી માટે બીજા શબ્દો વાપરૂ, પરંતુ તેવા ગધેડીને માટે વપરાતા અપશબ્દોને લીધે મને અપશબ્દો વાપરવાની ટેવ પડી જાય તો તે ઠામ લેવા માટે આવેલી બાઇઓ કે જેઓ રાજા મહારાજા વગેરેના સબંધવાળી હોય અને તે બાઈઓને હું જો કંઈ પણ અપશબ્દ વાપરી દઉં તો તે બાઈઓ અને તેના સબંધીઓ મારી કેવી સ્થિતિ કરે, તે હે ગ્રામ્યજન! તમે ન સમજી શકો તેમ નથી. હું પણ તે સારી રીતે સમજુ છુ અને તેથી એવી આપત્તિમાં સપડાવાનો મારે વખત ન આવે તેને માટે જ મે 'રાંડ કુભારજા લુચ્ચી' એવા શબ્દો વપરાશમાથી તદ્દન કાઢી જ નાખ્યા છે અને 'બાઇ બહેન' જેવા શબ્દો જ બોલવાની મે ટેવ પાડી દીધી છે કે જે ટેવને લીધે હું ત્યારે તાપ, ભૂખ અને તરસથી અત્યંત વ્યાકુળ થઇ છુ, તેમજ આ

ટ્રેનની મંદ ગતિ પણ મારી વ્યાકુળતામાં વધારો કરે છે છતાં હું માની તે પાડેલી ટ્રેનને આભારી થઈને ચાન બહેન ચાન એ જ શબ્દ વાપરું છું

માર તો બહેન બહેન જ કહેવાનું તાત્પર્ય કે 'જે જીવ આ કુમારના દષ્ટાંતે કહાયો પાતળા ગણે તે જીવ મનુષ્યપણાનું આયુષ્ય બાંધે.' જેણે મનુષ્યત્વ મેળવવું હોય તેણે કષાયોને પાતળા કરવા જોઈએ કષાયો પર કાબૂ રાખવો જોઈએ. પૂર્વે પાતળા કષાયો કરવાથી જ મનુષ્યત્વ મળ્યું છે અને એ મેળવવાનો એ જ ઉપાય છે

મનુષ્યત્વ મળ્યું તો ખરું, છતાં જીવનનાં સાધનો ન મળે તે જીવન કેવી રીતે ચાલે? એ જીવનનાં સાધનો ક્યાં, કેવી રીતે મળ ને વગેરે અધિકાર અગ્રે વર્તમાન.

વ્યાખ્યાન ૪

[મ]નુષ્યત્વ મેળવવામાં, નિભાવવામાં કયા ગુણો આવશ્યક [છે]? ૧ પાતળા કષાયો, ૨ દાનરુચિ, ૩ મધ્યમ ગુણો

'પગી એક અંધેરી ને ગંડુ રાજાના ન્યાય' જેવો ન્યાય જૈન દર્શનને માન્ય નથી

પરમ ઉપકારી શ્રી [illegible] ભગવાન [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] મહારાજ [illegible] જીવોના કલ્યાણ [illegible]
માં ફરમાવી ગયા છે કે જૈન દર્શનમાં પોતાની સ્થિતિ, રીતિ [illegible]
જીવન [illegible] જ [illegible] ને [illegible] જૈન ને જૈનેતર

"समणेणं सावएण य अवस्सकायव्वयं हवइ जम्हा ।
अंतो अहोनिसस्स य तम्हा आवस्सयं नाम ॥"

બીજાઓમાં પણ સંધ્યાદિ અનુષ્ઠાન છે, પણ ત્યાં ઉદ્દેશ, યાચના ક્યાં? કુટુંબ મળે, સુખ મળે, સ્વર્ગ મળે, દેવાંગના મળે, રાજ્ય, વૈભવ, બલ ને આરોગ્ય વગેરે મળે, સત્તાધીશ થવાય, રાજા થવાય, ઈન્દ્ર થવાય આ ઉદ્દેશ, આ માંગણી કહો કે પુદ્ગલની બાજી માટે જ અનુષ્ઠાન. પોતાના કરેલા કૃત્યોની નિંદા અને સત્કૃત્યો ન થયાં હોય તેનો પશ્ચાત્તાપ કોનામાં? તો જૈન દર્શનમાં જ. જૈન શાસનમાં અનુષ્ઠાન પુદ્ગલની બાજી માટે નથી પણ તેની સંકેલબાજી માટે છે. ઇતરોમાં જીવને શિર જવાબદારી ને જોખમદારી ન હોવાથી પ્રતિક્રમણ જેવી પાપની નિન્દા ને ગર્હાની કોઈ ક્રિયા છે જ નહિ. જ્યાં ગુનો જ ન ગણાય ત્યાં માફીની યોજના હોય જ ક્યાંથી? માફી માગવાની તથા આપવાની પ્રણાલિકા આવશ્યક નિયમરૂપે કેવલ જૈનોમા જ છે.

સ્વાસ્થ્યની ઈચ્છાવાળાએ કુપથ્ય ટાળવું જ જોઈએ

જૈનો પ્રાયશ્ચિત્ત આદિ લે છે. કારણકે જીવને જવાબદાર તેમજ જોખમદાર માને છે. દુનિયામા આડતીઓ જવાબદાર ખરો પણ માલ મોકલે તે સામાના જોખમે: અહી એવું નથી. અહી તો જવાબદારી પણ છે, જોખમદારી પણ છે. વાયુકારક ખોરાક ખાય પોતે અને પેટમાં દુઃખવા માટે વૈદ્યને જવાબદાર ગણાય? જીવ જ કર્મનો કર્તા તે જ કર્મનો ભોક્તા. પુણ્યથી સદ્‌ગતિ સાંપડે, પાપથી દુર્ગતિમાં જવુ પડે. દુઃખ, દારિદ્ર ગમે છે કોને? કોઈને જ એ ગમતાં નથી. ઇષ્ટનો વિયોગ, અનિષ્ટનો સંયોગ કોઈને પ્રિય નથી પણ તેવાં સાધન-સામગ્રી ભેળાં કરાય તો તે દુઃખ વગેરે પ્રાપ્ત થવાનાં જ—આવીને વળગવાનાં જ. પેલી કહેવત છે કે '**આવ બલા, પકડ ગલા**!' હિંસા કરવી, ચોરી કરવી, વ્યભિચાર સેવવો, અભક્ષ્ય ભક્ષણ કરવુ, અપેય પાન કરવુ, અગમ્ય ગમન

રવું અને પરિણામે દુર્ગતિ દુઃખ ન થાય એમ ઇચ્છાય તે ભાઈ બને ખરું? શરીરે સ્વાસ્થ્ય જોઈતું હોય તો કુપથ્યથી દૂર રહેવું જ જોઈએ. કુપથ્ય લીધું કે વ્યાધિ વગેરે જ વળગે; રોગ હોય તો વધે જ એ સ્પષ્ટ છે. સદ્ગતિની ઇચ્છા હોય તો પુણ્ય આચરવું જોઈએ. પુણ્યના માર્ગે ન ફરાય તો સદ્ગતિ ન સાંપડે. સદ્ગતિ ન આપે એ ને આપોઆપ દુર્ગતિ આવીને ઊભી જ છે. સદ્ગતિ નહિ એટલે દુર્ગતિ જ.

પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયે છતે ન્યાયો પાળતા હોય એમ શુભ સ્વાભાવિક ગણાય

આપણું આ મનુષ્યપણું મળ્યું છે ને મફત નથી મળ્યું. પોતાની તથાવિધ કરણીના યોગે મળ્યું છે. કહો કે આપણી કરણીનું ફળ છે. આપણે કર્મના ગુલામ કે ઢોર તરીકે ફળ મેળવવાનું (ઈશ્વર આપ્યું) એમ માનતા પણ પોતે જાતે મેળવ્યાનું માનીએ છીએ. આ મનુષ્યત્વ થાથી આ વિચાર મૂકીને જ ઉંચે જેવું વ્યસન તે ઉપર તમાન હદ ઉલ્લંઘન થાય જ છે. દિશાદિમાં જેમથી હાથીની જો મદોન્મત્ત હાથીની જેમ નિરંકુશપણે પ્રવર્ત તેનું સ્થાન નરક. જિન બીજું શું હોય? ત્યાં ભાવનાના દુઃખની અટકાયત (અંકુશ) પણ નથી. એક છોકરો ગધેડાને હાથ આવ્યો અને આપ હોંકું મારે. તેમ છોકરાનો વાંક કેટલો? અને સજા કોની? આવા વિચાર નહિ એવી તિ મનુષ્યપણામાં જો કેળવાયેલ હોય સામાના નુકસાનનો વિચાર ન કરે તો નિર્દય ગતિમાં જવું પડે. ય પોતાના પાપની સજા માટે બીજાના પ્રાણ લેવા આવું જ

મનુષ્ય કેમ થાય મનુષ્યગતિનું આયુષ્ય કેમ બંધાય તેનો અંગે ત્રણ ગુણ કે સ્વભાવ પાતળા કષાયપણે તેવું આયુષ્ય બાંધે થાય. સ્વભાવ પાતળા કરવા અલ્પ આરંભ પરિગ્રહ પાસે રહે રી પણ આ નામ સ્વભાવે પાત કરવા નહિ કરવાનું અગત્ય

પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય, તેવો અનુકૂળ સંયોગ સાંપડે જ્યાં કષાયો પર કાબૂ ર ખે તેનુ નામ સ્વભાવે પાતળા કષાય સમજવા. ગઈ કાલે કુંભારણું દૃષ્ટાન્ત દીધું હતું. કે કુંભારણ ગધેડીને મારતી હતી ત્યારે પણ કહેતી હતી 'બહેન ! બહેન !' એ શાથી ? એ ગઈ કાલે કહેવાઈ ગયું. અને પોતાના અનુભવનું દૃષ્ટાન્ત વિચારી લ્યો. બહારની વાત જવા દો. ઘરમાં જ નજર કરોને ? તમે ઉપવાસ કર્યો, ખાસ્સા છત્રીશ કલાક વીતાવ્યા પણ પારણા વખતે નવકારશી પચ્ચખ્ખાણ પાર્યું કે તે વખતે જરા મોડું થાય તો કેવી ધાંધલ થાય છે ! છત્રીશ છત્રીશ કલાક વીતાવનાર વ્યક્તિ પાંચ દશ મિનિટ માટે કેટલો અધીરો ! શાથી ? એવી આદત એ આદત બદલવાની જરૂર છે. તાત્પર્ય કે પ્રસગ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે પણ કષાયોને દેશવટો દેવો જોઈએ અને એમ થાય તો મનુષ્યપણું મળે અને મળેલું મનુષ્યત્વ સફલ બને. કાળો સર્પ પણ શોધીને કોઈને ડખતો નથી પણ દબાણમાં આવતાં તરત ડખે છે. મનુષ્ય તે થાય કે જે વિના પ્રસગે તો પોત ન બગાડે, પણ પ્રસગે પણ પોત ન જ બગાડે પ્રસંગે જે જીવ ક્રોધાદિની તીવ્રતામાં ન જાય, મન્દતામાં રહે તે જીવ એટલે કે સ્વભાવે પાતળા કષાયવાળો જીવ મનુષ્યગતિનું આયુષ્ય બાંધે· મનુષ્ય થાય.

આયુષ્ય બંધાયું તે બંધાયું, પછી તે ગતિમાં ગયે છૂટકો

મનુષ્યપણુ મેળવ્યુ તો ખરૂ પણ પછી શું ? દુનિયાદારીમાં પણ દેખાય છે કે મેળવવામાં મહેનત મિનિટોની પણ જાળવવામાં જહેમત જિંદગીભરની છે. રાજાને ત્યાં કુવર જન્મ્યો એટલે રાજ્યનો વારસ બન્યો, વય પ્રાપ્ત થયે રાજા થયો, પણ રાજ્ય જાળવતાં જહેમત કાંઈ ઓછી છે ? જીવે ત્યાં સુધી એ જહેમત ઉઠાવે જ છૂટકો ! અહીં પણ આયુષ્ય બાંધવાનો સમય તો અંતર્મુહૂર્તનો. ગમે તે ગતિનુ આયુષ્ય બધાય પણ બધાવાનો સમય તો એટલો જ. મનુષ્યગતિના આયુષ્યના બંધનો સમય અંતર્મુહૂર્તનો એટલે કે તેટલા સમયમાં મનુષ્યત્વની માલિકી નક્કી કરી

લીધી. મનુષ્ય થયા પછી શું ? એ [illegible] રાખો કે આખી જિંદગીમાં આયુષ્ય બંધાય એક જ વાર. જો આયુષ્ય અનેક વખત બંધાતું હોત તો મરીને ક્યું [illegible] એ પ્રશ્ન મોટો મૂંઝવણનો થાય માટે આયુ એક જ વાર બંધાય એ નક્કી. પછી ભલે તે મને તે ગતિનું બંધાય. જ બંધાયું તે બંધ થયું પછી તે [illegible] જ છૂટકો.

ખરી મુશ્કેલી મેળવેલું જણાવવામાં છે

પૂર્વ કાળમાં [illegible] પુરુષ [illegible] પરવાના તથા [illegible] સુદી [illegible] રિવાજ, તે શ્રીમન્ત તથા ગરીબ [illegible] પાળતા. તાત્પર્ય કે રિવાજ [illegible] માટે એકસરખો [illegible] રીત આયુષ્ય બાંધવાના સમયના નિયમ [illegible] [illegible] માટે અંતર્મુહૂર્ત જ એ આયુષ્યના બંધ સમય જ [illegible] [illegible] તે [illegible] મનુષ્યનું આયુષ્ય બાંધે આયુષ્ય બંધ ક્યારે થાય [illegible] ખબર ? માટે જ સારેકાર નિયમરૂપે [illegible] કે સ્વભાવ પાતળા [illegible] થવાનું [illegible] પાતળા કરવાનું ફરમાન છે. આ રીત મનુષ્યગતિનું આયુષ્ય બાંધ્યું તો [illegible] પણ મુશ્કેલી [illegible] જ [illegible]

દાનરુચિ ગુણ

દુનિયામાં [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તેનું [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] એક વાર પણ નિભાવવાનું [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ઉપકાર તમારા ઉપર [illegible] પણ તમારો [illegible] [illegible] માટે [illegible] તમારે દાનનો એ મરો કરવા [illegible] તમારે [illegible] [illegible] નહિ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નીકળે છે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પાતર [illegible] [illegible] [illegible]

બીજી વસ્તુ નોંધી લ્યો કે દાનરુચિ પણ જોઈએ. અનાદિ કાલથી 'લઉં લઉં' હતું તે 'દઉં, દઉં' થાય તે દાનરુચિ ગુણ છે. દુનિયામાં પ્રચલિત કહેવત પણ આ ગુણને સિદ્ધ કરે છે. તે કહેવત કઈ? 'દે ગયા સો લે ગયા, ધર ગયા જખ માર ગયા!' દાનરુચિ ગુણથી મનુષ્યપણું મળે. 'દાનરુચિ' એમ કેમ કહ્યું? દાન જ કહેવું હતું ને? દાન તો વગર રુચિએ પણ થાય; દેવું પડે તો દેવાય પણ એની ગણના ગુણમાં કેટલી? એ કહો શા રીતે? કોઈ ટીપ આવી, અમુક શેઠને સો ભરવા પડે તેમ હોય. પણ તે રોદણાં રડે, 'વખત બારીક છે' એમ ગલ્લાંતલ્લા કરી પચીશ પચાશથી ભરવાનું શરૂ કરે. કીર્તિ સાચવવા ભર્યા વિના તો છૂટકો નહિ. પણ રોદણાં રડે, એટલે ભરાવનાર જરા ઢીલો થાય અને પચોતેર ભરાય એટલે તે શેઠને એમ થાય કે 'હાશ! પચીશ બચ્યા!' હવે વિચારો કે પચીશ બચ્યા ગણ્યા ત્યારે એની નજરે પચોતેર એળે જ ગયાને? જો દાનરુચિ હોય તો ભલે શક્તિના પ્રમાણે અગર ક્વચિત્ લોભવશાત્ ઓછા ભરે ભલે પણ તેની માન્યતા આવી ન હોય. તાત્પર્ય કે દાનની રુચિ એ ગુણ છે. મનુષ્યત્વ મેળવવામાં કષાયો પાતળા કરવાની ટેવ ઉપરાન્ત દાનરુચિ પણ આવશ્યક છે. એ દાનરુચિથી મનુષ્યપણું મળે, દાનથી ન મળે. રુચિ વિનાના દાનથી, ઉપર કહ્યું, હાશ 'પચીશ બચ્યા' તેવા દાનથી મનુષ્યત્વ ન મળે. દાનરુચિવાળાને તો એમ થાય કે 'જરૂર વધારે આપવા યોગ્ય કાર્ય તો છે, પણ શું કરીએ? આપણી શક્તિ નથી.' જે બાઈ ઉછાંછળી હોય તે ઉછાંછળાપણું લઈને જ સાસરે આવેને? રંડીબાજીવાળાની લક્ષ્મી રંડીબાજીમાં જ કૂદાકૂદ કરે! તાત્પર્ય કે રોદણાં રડીને અપાતા દાનથી મનુષ્યત્વ ન મળે, પણ દાનરુચિથી મનુષ્યત્વ મળે. દાનરુચિ જેને હોય તે તો દીધું સફલ ગણે અને એને વધારે દેવાની ભાવના જાગે. હવે જરા વિચારણા પલટાવો. મનુષ્યના આયુષ્યનો બંધ કષાયોના પાતળાપણાથી, દાનરુચિ ગુણથી અને સંચેલ પુણ્યથી. મનુષ્યપણામાં પૃથ્વી આદિ તમામ પ્રાણી વગેરે તરફથી સુખ મળે અને [illegible] એ દાનરુચિ ગુણનો પ્રભાવ છે.

આ તો થયું પણ હજી આગળ! બાહ્ય સાધનો મળવા છતાં પણ અંદરના સાધનો (ચિત્તને સુધારનારા સાધનો) મળવા મુશ્કેલ [illegible] ગુણ [illegible] બીજો પણ ગુણ આવશ્યક છે અને તે મધ્યમ ગુણ [illegible] ધાતકી ન હોય તાત્પર્ય કે મધ્યમ ગુણવાન હોય તે [illegible] આ [illegible]

આ ત્રણ ગુણોને માનવી [illegible] મેળવ્યું તો [illegible] પૂરી કેળવવામાં જે મેળવ્યું કેળવવામાં [illegible] મેળવવાની [illegible] જે

[illegible] કેળવાય શી રીતે તે વગ અધિકાર [illegible]

—○—

વ્યાખ્યાન ૫

અધિકાધિક દુર્લભ સાધન–સામગ્રી આરાધનાના યોગે મળ્યા તો ખરા, પણ તેની સાર્થકતા ક્યારે?

[illegible] આયુષ્ય બંધાવવા [illegible] નિભાવવાના [illegible]

પરમ ઉપકારી [illegible] મહારાજ [illegible] મહારાજ [illegible] [illegible] જૈન [illegible] જૈન [illegible] [illegible]

થવાનુ જૈનો માને છે. આ ભવમાં જે પુણ્ય કે પાપ આચરવામા આવશે તે અનુસારે ભવાંતરમાં સદ્ગતિ-દુર્ગતિ, સુખ-દુઃખ મળશે.

વર્તમાનમાં મળતા સુખ-દુ.ખ પોતાના જ પૂર્વ ભવના પુણ્ય-પાપને આભારી છે એ માન્યતા જૈનોની છે, જ્યારે ઇતરો 'સુખ-દુઃખ આપનાર ભગવાન્ છે' એમ જણાવે છે. જૈનો જવાબદારી ને જોખમદારી જીવની માને છે તેથી પ્રશસ્ત ઉદ્યમ માટે સતત તૈયાર રહે જે મનુષ્ય મનુષ્યપણુ મળ્યુ કઈ રીતે તે વિચાર ન કરી શકે, તે ભવિષ્યમા કેમ મળે તે વિચારી શકે નહિ. જે સાધન-સામગ્રીથી હમણાં મનુષ્યત્વ મળેલુ છે, તે મેળવવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ આ દુનિયામાં મનુષ્યે જ્યારે જન્મ લીધો ત્યારે દુનિયાએ તો નાગો આવ્યાનું જણાવ્યુ. દુનિયા કચનાદિથી ટેવાયેલી છે માટે તેની નજરે નાગાપણુ દેખાય છે. પણ તેને પુણ્ય નથી દેખાતુ કે જેને લઇને મનુષ્યપણુ, પાંચ ઇન્દ્રિયો, મન વગેરે લઈને જન્મેલ છે. આપણે વિચારી ગયા કે કષાયોનુ મન્દપણું, દાનરુચિ, તથા મધ્યમ ગુણો-આ ત્રણ વડે મનુષ્યગતિનુ આયુષ્ય બધાય છે (¹कर्म, १ गा. ५८). ભોગવાય છે, નીભાવાય છે.

મોક્ષ અકર્મભૂમિથી નથી મળતો, કર્મભૂમિમાંથી જ તે લભ્ય છે

મનુષ્યપણુ મળ્યુ તો ખરૂ પણ હવે શુ ? એક ક્ષત્રિયમા શૌર્યતા છે તેથી તે ચન્દ્રહાસ ખડ્ગથી તણખલા કાપે તો તેને કેવો ગણવો ? તણખલા કાપવામા ચન્દ્રહાસ હોય કે નાનકડુ ચપ્પુ ? ચન્દ્રહાસનુ કામ તો સમરાઙ્ગણમા. પરાક્રમ બતાવવાનો પ્રસગ તો યુદ્ધના મેદાનમા શત્રુના સૈન્યની સામે હોય. તે જ રીતે અદ્ભુત પુણ્યસચયથી મેળવ્યું મનુષ્યપણુ પણ વર્તન કરાય છે પશુ જેવુ ! પશુ છે પરાધીન. તે શરીરનુ, સ્થાનનુ, સતાનનુ અને સુખનાં સાધનોનુ રક્ષણ પણ કરે છે.

1 दाणरुई मज्झिमगुणो अ ॥

આર્ય કુલની મહત્તા

આર્ય દેશમા વસનારા બધા જ ધર્મી હોય, ધર્મપરાયણ હોય એમ નથી. સોનાની ખાણમાં સોનુ હોય તેમ માટી વગેરે પણ હોય છે. અહીં આર્ય દેશ મળે છતાં કુલ પણ ઉચ્ચ મળવુ એ પરમ ભાગ્યોદય હોય તો જ બને કુલનુ મહત્ત્વ કાંઇ જેવુ તેવુ નથી જેવું કુલ તેવા સંસ્કાર સહજ હોય છે. કોળી કે વાઘરીના બાળકો બચપણથી જ ગોફણો તાકયા કરે. તમારાં બાળકો જન્મ્યા ત્યારથી 'જે, જે' બોલે. સાધુને દેખે કે 'જે, જે' બોલી પગે લાગે. આગસમજુ એવા પણ ભાગ્યવાનને જ ઠીક મળે, તેમ નાનાં બાલક સમજતા નથી પણ તેનામા જે સારા સંસ્કારો છે તે મળેલા ઉચ્ચ કુલને આભારી છે. 'ભગવાન, ગુરુ, વ્રત, ઉપવાસ' વગેરે શબ્દોમા સાંભળતાં જ ખુશી થાય, હાથ જોડે, મસ્તક નમાવે–તે ઉચ્ચ કુલની બલિહારી છે. હિન્દુનુ બાલક દારૂ તથા માંસની નુકશાનીમા સમજ્યુ શુ ? છતાં એ તરફ સ્વભાવથી જ એને ઘૃણા. શાથી ? કુલના સંસ્કારથી માંસાહારીઓ એવી ચીજને ઉદરમા પધરાવે છે. તેઓ જે કુલમાં જન્મ્યા છે ત્યાં તેવા આચાર પ્રવર્તે છે. જૈનનુ બાલક રાત્રિભોજનની હાનિ ભલે સમજે નહિ, પણ 'રાત્રિભોજન ન થાય. રાત્રિભોજનથી પાપ લાગે' એવુ તેના હૃદયમા સ્વભાવથી જ અંકાઇ જાય છે. ઉચ્ચ કુલનો એ પ્રભાવ છે. ઉચ્ચ કુલ મળવુ એ પણ તેવા ભાગ્યયોગે જ બને છે. જૈન કુલમાં આવેલ બાલક સમ્યક્ત્વ, મિથ્યાત્વના સ્વરૂપમા ભલે વધારે ન સમજે, ન સમજાવી શકે પણ ભાવરૂપે તેના હૃદયમા વસ્તુ વસી ગઇ હોય. એ બાલક કહી દે કે સુદેવ, સુગુરુ ને સુધર્મને માનવા તે સમ્યક્ત્વ, અને વિપરીત માનવુ તે મિથ્યાત્વ. [1] (यो शा. प्र २ श्लो २–३).

---

१ या देवे देवताबुद्धिर्गुरौ च गुरुतामति.। धर्मे च धर्मधी शुद्धा, सम्यक्त्वमिदमुच्यते ॥ अदेवे देवबुद्धिर्या गुरुधीरगुरौ च या। अधर्मे धर्मबुद्धिश्च, मिथ्यात्वं तद्विपर्ययात् ॥

ઈશાનેન્દ્ર એક વખત વિચારમાં નિમગ્ન હતા [4] પ્રથમ તો આ ઈશાનેન્દ્રની ઉત્પત્તિ જાણી લ્યો. એક વખત એક તાપસે અનશન કર્યું તે વખતે જોગાનુજોગ એવું બન્યું કે અચાનક અસુરકુમારનો ઇન્દ્ર ચ્યવન પામ્યો. એ દેવલોકના સર્વ દેવતાઓ સ્વામી (માલિક) વગરના થયા. સ્વામી (પતિ) અવસાન પામતાં સ્ત્રીને જેટલું દુઃખ થાય તેટલું જ દુઃખ સ્વામી (માલિક) અવસાન પામતાં પણ થાય. તે દેવતાઓ આ તાપસ પાસે આવ્યા અને ઇન્દ્રપદ માટે નિયાણું કરવા કહ્યું પણ તે તાપસ તેમ ન કર્યું. તેણે વિચાર્યું કે ભવાન્તર માટે પ્રતિબંધમાં જવું એટલે કે નિયાણું કરવું સારું ન કહેવાય. તાપસ કાળ કરી ઈશાન દેવલોકમાં ઇન્દ્ર થયો. અસુરકુમારના દેવતાઓ તે તાપસ પર ક્રોધાયમાન થયા પણ કરે શું? ઈશાનેન્દ્ર સામે થઈ ચાલે? છતાં કમજોર ગુસ્સા બતાવ્યા વિના રહે નહિ. એટલે તે દેવોએ તાપસના મુડદાને [illegible] ઉપર થૂંક્યા અને તિરસ્કાર કર્યા. તાપસ કે અવતરનો [illegible] ન કર્યો નથી તેને મારા શરીરની આ દશા [illegible] ધ્યાનમાં આવી પોતે સિંહાસન ઉપર બેઠા [illegible] અસુરો ઉપર તેના ભવનમાં લાય લાય લાગી ગઈ [illegible] કુમારના સ્થાન ત્યાં લાય લાય થઈ [illegible] થયે ત્યારે સમાનિક દેવતાએ વિચાર્યું કે [illegible] [illegible] ઉપર [illegible] પ્રત્યક્ષ [illegible] સમાનિક દેવતાએ કહ્યું કે પ્રસન્ન સ્વામીને વિચારમાં નિમગ્ન [illegible] ઈશાનેન્દ્ર [illegible] કર્યો વિચાર વિમગ્ન થઈ રહ્યા [illegible]

[illegible] મહાનુભાવ [illegible]
[illegible]

માટે જ તમારો પ્રશ્ન છે, કિન્તુ અહીંથી ચાવ્યા (ચ્યવ્યા) પછી શું ? ચ્યવન એ તો નક્કી છે ને ? સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનવાસી દેવોનું આયુષ્ય વધારેમાં વધારે તેત્રીશ સાગરોપમનું ખરું, પણ પછી એ જવાનું તો છે જ ને ? શાશ્વત સ્થિતિ તો માત્ર સિદ્ધ ભગવન્તોની જ છે. અહીંથી ચ્યવન થયા પછીનો પ્રશ્ન મને ઉદ્વિગ્ન બનાવી રહ્યો છે. વૈમાનિક દેવ ચ્યવીને સીધો એકેન્દ્રિયમાં-પાણીમાં, વનસ્પતિમાં કે પૃથ્વીમાં પેદા થાય. આ કઈ દશા ! ક્યાં આ વૈભવનો ભોગવટો અને ક્યાં એકેન્દ્રિયપણાની હાલતના ભોગ થવું !'

દેવતામાંથી મનુષ્યત્વ તો જવલ્લે જ મળે. એક સમયમાં સ્વર્ગમાંથી જેટલા દેવતા અધિકમાં અધિક સંખ્યામાં ચ્યવે તેટલા મનુષ્યો અઢી દ્વીપમા નથી. અર્થાત્ તેટલાં સ્થાન મનુષ્યગતિમાં નથી. મનુષ્યો અઢી દ્વીપમાં છે. ભવભીરૂ આત્મા જેનો હોય એવો અર્થાત્ સમ્યગદૃષ્ટિ હોય તેવો દેવ આ સ્થિતિમા કઈ રીતે નિશ્ચિત રહે ? દેવતા પડે તે ઠેઠ એકેન્દ્રિયમા જાય. મનુષ્યપણું મળે પણ જવલ્લે જ, તિર્યંચ પણ થાય અને આગળ વધીને એકેન્દ્રિયમા પણ જાય.

ઇન્દ્ર આ બધી પરિસ્થિતિનો જ્ઞાતા હોઇ એ વિચારવશાત્ પોતાને પ્રાપ્ત થએલ ઉદ્વિગ્નતાનો હેતુ કહી રહેલ છે. આ પ્રમાણે તમામ કહીને કહે છે 'આ બધી સ્થિતિ કંપાવનારી છે, ત્રાસ ઉપજાવનારી છે. ઇચ્છવા યોગ્ય મનુષ્યદેહ અને શ્રાવકનુ કુલ છે. શ્રાવકના કુલમાં ભલે દાસ થવાય પણ ધર્મના શબ્દો તો કાનમાં પડે ને ? **યોગશાસ્ત્ર** (પ્ર ૨ શ્લો ૧૪૧) માં જણાવે છે કે–

"जिनधर्मविनिर्मुक्तो मा भूवं चक्रवर्त्यपि ।
स्या चेटोऽपि दरिद्रोऽपि, जिनधर्माधिवासित ॥"

શ્રાવકના કુલમા સંયોગો એવા કે કચરો તો ભરાય નહિ સંસારમાં રખડાવનાર મિથ્યાત્વ તો વળગે નહિ · ભયંકર સંસારમા રખડા-

નાર એવા ઉત્તર કુલમાં ચક્રવર્તીનો વૈભવ [illegible] મામનો? [illegible] વસ્તુમાં પણ જો દોરા જેવા ઊણો થઈ તો ત્યારે પડી જાય તેમ [illegible] પણ પડે તે ઠેઠ નીચે જાય એકેન્દ્રિયપણું પામે આ [illegible] દુર્ગમ છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે આત્માના [illegible] ઉન્નતિના સમયને દેવતા પણ એ [illegible] [illegible] સ્થાનને

દુર્લભ વસ્તુઓ મળે આરાધનાથી વિરાધનાથી રોળી જાય

પ્રથમ તો મનુષ્યત્વજ મળવું મુશ્કેલ છે એ મળી ગયું ત્યાં તેમાં વળી આર્ય દેશ આર્ય કુળ મળવા એ એથી પણ દુર્લભ છે આ તમામ મળ્યા પણ આરોગ્ય ન હોય તો શા કામનું? [illegible] પૂર્ણ ન મળી હોય તો શા કામનું? આખી જિંદગી [illegible] હોય તો શા કામનું? તાત્પર્ય કે નીરોગીપણું (આરોગ્ય) મળવું પણ દુર્લભ છે. તેમ મનુષ્ય આયુષ્ય અલ્પ હોય તો દીર્ઘાયુષ્ય મળવું પણ દુર્લભ છે.

આ તમામ અધિક અધિક દુર્લભ વસ્તુઓ [illegible] મળતી [illegible] પણ આરાધનાથી મળે છે વિરાધનાથી કે એ વસ્તુ [illegible] ચાલી જાય છે આમાં [illegible] દૃષ્ટાંતો થાય છે અરણિકમુનિના [illegible] મેતાર્યમુનિના [illegible] પૂર્વભવમાં [illegible] વિરાધના [illegible] તેઓ [illegible] દેશમાં અને હલકા કુળમાં ઉત્પન્ન થયા

[illegible]

~~~
~~~

જાણ્યા પછી જ કહે છે.

તીર્થંકર દેવ કેવલજ્ઞાન થયા પછી જ દેશના દે: એમ શાથી?

પહેલા ભવનું પૂર્વોનું, અગિયાર અંગનું જ્ઞાન હોય, પરંતુ કેવળ-જ્ઞાન ન થાય ત્યાં સુધી તે દેશના દે નહિ. આ ઉપરથી એક વાત સિદ્ધ થશે કે છદ્મસ્થ દેશના દે પણ **તીર્થંકર** તો કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પછી જ દેશના દે. પાંચમા આરાના છેલ્લા, શાસનપ્રભાવક આચાર્ય દુપ્પસહ-સૂરિનું જ્ઞાન કેટલું? ચૌદ પૂર્વના અનંતમા ભાગનું. એમને દેશના દેવાનો હક છે, પણ **શ્રીઋષભદેવજી, શ્રીમહાવીર** દેવ જે અપ્રમત્ત તથા નિરતિચાર ચારિત્ર પાળનાર તેમને દેશનાનો હક નહિ અને પ્રમત્ત તથા સાતિચાર ચારિત્ર પાળનારને દેશનાનો હક, તેનું કારણ શું એમ સહજ પ્રશ્ન થશે. પણ જરા વિચાર કરવાથી આ વસ્તુનું વાસ્તવિકપણું સમજાશે 'ટપાલી ચેક આપી જાય છે, તે લ્યો છો કે નહિ? તે ચેકને સાચો માનો છો કે નહિ?' ટપાલી તો નોકર છે અને હજારોનો ચેક આપી જાય છે ને? પણ ટપાલી તો માત્ર ટાપુ કરનાર, આપવા આવનાર કાર્યકર છે. ચેકની કિંમત તો મૂલ લખનારના આધારે, તેની સહીના આધારે છે. ચેક લખનાર કાંઈ ટપાલી નથી. હવે દેશના દેવાનો હક ધરાવનાર **શ્રીગૌતમસ્વામીજી** ગણધરથી લઈને **દુપ્પસહસૂરિ** સુધીના તમામ આચાર્ય, સાધુ ભગવંતો તો **શ્રીમહાવીર** દેવના, શ્રીશાસન-નાયક **શ્રીતીર્થંકર** દેવના ટપાલીઓ છે. એ બધા ય કહે એક જ વાત. કઈ? जिनपन्नत्तं तत्तं-**શ્રીજિનેશ્વર** દેવે કહ્યું તે તત્ત્વ. **શ્રીતીર્થંકરે સ્વતંત્ર દેશના દેવાની છે, બીજાઓએ તીર્થંકરે કહેલું કહેવાનું છે. આચાર્યાદિએ કાંઈ ઘરનું કહેવાનું હોતું નથી.**

જેનું શાસન તેના જ નામે દેશના હોય

તર્કવાદી તર્ક કરે છે 'શ્રી**ઋષભદેવજી** પ્રથમ તીર્થંકર એટલે સ્વતંત્ર કહે એ માન્યું, યદ્યપિ પહેલાંની ચોવીશીના **તીર્થંકરે** કહ્યાનું કહી શકાય. તથાપિ આ યુગની દૃષ્ટિએ તેમ માન્યું, પણ **શ્રીમહાવીર** દેવ, **શ્રીપાર્શ્વનાથે** આમ કહ્યું એમ કેમ ન કહે?' આ તર્કનું સમાધાન

ક્ષેત્ર (ખેતર)માં ઊગ્યો એ તમે નથી જાણતા, ક્યા ખેડુતે વાવ્યો, કોણે લાવ્યો, કયા ગાડામાંથી આવ્યો એ કાંઈ ભલે તમે નથી જાણતા, પણ ઉત્પત્તિ શક્તિ તો જાણો છોને, માનો છોને ? પ્રથમ અંકુરો હતો, તેમાંથી બીજ થયું, દાણો થયો એ તમે જાણો, માનો છોને ? અંકુરો હોય તો બીજ, બીજ હોય તો અંકુરો એ તો પ્રત્યક્ષ છેને ? હવે આ જન્મ, મનુષ્યનો જન્મ તો પ્રત્યક્ષ છેને ? જેમ અંકુરા વગર બીજ નહિ, બીજ વિના અંકુરો નહિ તેમ કર્મ વિના જન્મ નહિ અને જન્મ વિના કર્મ નહિ. અંકુરો તથા બીજમાં અંકુરો પ્રથમ કે બીજ પ્રથમ એ કહી શકાય તેમ નથી, તેમ જન્મ-કર્મમાં પ્રથમ જન્મ કે પ્રથમ કર્મ એ કહી શકાય તેમ નથી. અંકુરા તથા બીજની પરંપરા અનાદિની માનવી પડે, તેજ મુજબ કર્મ તથા જન્મની પરંપરા અનાદિની માનવી જ પડે.

તે રીતે આ મનુષ્યપણુ મળેલું છે. તે મનુષ્યપણું જે ત્રણ કારણોથી મળ્યું તે કહી ગયા. હવે તેને સફળ કરવાનાં સાધનો ક્યાં તે વગેરે અધિકાર અગ્રે વર્તમાન.

-૦-

વ્યાખ્યાન ૭.

મેળવેલાને સાર્થક ન કરો તો મેળવ્યું (મળ્યું) કામનું શું ?

જન્મ ભાગ્યથી થાય છે

પરમ ઉપકારી શાસ્ત્રકાર મહારાજા આચાર્ય ભગવાન્ શ્રીમાન્ **ઉમાસ્વાતિવાચકવરજી** મહારાજા ભવ્ય જીવોના ઉપકારને માટે ધર્મદેશના દેતાં જણાવી રહ્યા છે કે આ જીવ ચતુર્ગતિરૂપ આ ભીષણ સંસારમાં અનાદિ કાલથી રખડે છે, રખડ્યા કરે છે. ગઈ કાલે આ વસ્તુને અંગે તર્ક તથા સમાધાન વિચારાઈ ગયું તે ફરી ટૂંકમાં યાદ

ભગવાય છે કે આ જન્મ સબંધની વાત ગર્ભથી તકને તમામ સ્થિતિની વાત માનતા છતાં તેનો ખ્યાલ નથી તો અનાદિનો ખ્યાલ ક્યાંથી હોય? સમાધાનમાં કર્તાર્ય થયુ કે અજ્ઞાનીને વસ્તુસ્થિતિ ખ્યાલમાં ન હોય માટે વસ્તુસ્થિતિ પલટાઈ જતી નથી. માટે અજ્ઞાનીએ જ્ઞાનીનું કહેલુ માનવુ જ જોઈએ. અંકુર તથા બીજના દ્રષ્ટાન્તે પણ જન્મ-કર્મનુ અનાદિપણુ બુદ્ધિમાનને માન્ય કરાવી શકાય તેમ છે. અંકુરો બીજથી ઉત્પન્ન થાય છે તથા બીજ અંકુરાથી ઉત્પન્ન થાય છે એમ પરસ્પર પરપગ સહભાવેથ હોવાથી અંકુરો પહેલા કે બીજ પહેલું એ કહી શકાય નહિ. અંકુરાને તેમજ બીજને બન્નેને અનાદિથી માનવાં જ પડે. જો તેમ ન માનીએ અને અંકુરાની આદિ માનીએ તો તેની ઉત્પત્તિ બીજ વિના માનવી પડે તેમજ બીજની આદિ માનીએ તો તેની ઉત્પત્તિ અંકુરા વિના માનવી પડે પણ તેમ બનાવ બનતો નથી માટે બન્નેને અનાદિ જ માનવાં રહ્યાં એ જ રીતે જન્મથી કર્મ, કર્મથી જન્મ હોઈ તેની પરંપરા પણ અનાદિની સહજ બુદ્ધિ ગમ્ય છે અને તેથી એ સ્પષ્ટ છે કે આ જીવ અનાદિ કાળથી આ સંસારમાં રખડે છે.

આપણે પાને જ્યારે જન્મ્યા ત્યાં કોઈ માતાના મનોરથથી પિતાની પ્રાર્થનાથી કે પોતાની ઈચ્છાથી જ આવ્યા નથી તથા માતાપિતાએ પ્રથમ પ્રભુને અપેક્ષ કે નથી આપેલ તમને જાણમ પણ જન્મ થયા અને [illegible] અહીં થયા એ તો પ્રત્યક્ષ છે તો એ જન્મનુ અને જન્મનુ [illegible] કોઈ કારણ તો માનવુ જ પડશે. એ કારણ [illegible] મોટો હોય પણ તેના અનુસારે [illegible]

[illegible]

માબાપના સંયોગ શાથી? આપણી ઇચ્છાને આધીન છે? નથી જો જન્મ હોય તો ય કર્મ દેવતાને ત્યાં, નારકીને ત્યાં, નરકમાં ત્યાં અવતરવા ઇચ્છે છે? ક્યાપિ નહિ. ત્યાં ત્યાં જે કારણ છે તે કર્મ, નસીબ, ભાગ્ય, પુણ્ય કે પાપ જે કહો તે તે.

જન્મ–કર્મની પરંપરામાં બે મત ન હોય

જો કર્મ ન માનો તો જન્મ મનાશે જ નહિ. કર્મ વિના જન્મ ક્યાંથી? જન્મ કર્મને આધીન છે, કર્મથી છે. કર્મ કેમ બને? આચાર, વિચાર ને ઉચ્ચાર–આ ત્રણને (આ ત્રણની પ્રવૃત્તિને) આધીન કર્મ. આ ત્રણ જન્મ હોય તો જ થાયને? જન્મ તથા કર્મની પરંપરા અનાદિની છે. જન્મમાં તો બે મત નથી, એ તો પ્રત્યક્ષ છે. કાર્ય માનો તો કારણ માન્યા વિના ચાલે? જન્મમાં બે મત ન હોય તો જન્મ તથા કર્મની પરંપરામા પણ બે મત ન જ હોય.

લેવા વેચવાનાં ભાવ, કેટલાં જુદાં !

જન્મ તથા કર્મની પરંપરા અનાદિની માન્યા પછી હવે મનુષ્ય–જન્મની દુર્લભતા વિચારો. મનુષ્ય–જન્મ મળવો અતિદુર્લભ છે. શિયાળામા ટાઢ ન વાય, ઉનાળામાં તડકો ન પડે અને ચોમાસામાં શરદી ન લાગે એમ ન જ બને; કેમકે તે વસ્તુ વ્યાપક છે. તેવી રીતે આ જગતમા ક્રોધ, માન, માયા ને લોભ–એ ચાર કષાય પણ સર્વત્ર વ્યાપક છે. મનુષ્યગતિમાં છે તેમ બાકીની ગતિઓમા પણ છે. તિર્યંચગતિમા પણ છે, કીડી મંકોડીમાં પણ છે. પ્રથમ ક્રોધની વાત લ્યો, કીડી કે મંકોડી પણ જરા દબાય કે ચટકો દે છે.

હવે અભિમાનને અંગે વિચારો.

સાર્થવાહનું દૃષ્ટાંત [5]

એક સાર્થવાહ (વણઝારો) માલ લઇને નીકળ્યો. એક શહેરમા બહાર પડાવ નાખ્યા પછી માલના વિક્રય માટે તે શહેરમા ગયો. બન્યું એવું કે પોતાની પાસેનો માલ ન ખપ્યો અને ત્યાથી બીજા માલની ખરીદી કરવાની જરૂર જણાઈ. અત્યારે ઘરેણાં તાલેવરની મૂડી

ભણાય છે પણ પ્રાચીનમાગમાં તે જીવન મુડી ભણાતી અથાત્ અગ્નિ વખતે કામ લગનાર બચાવનાર મુડી ભણાતી.

એક વણઝારા પાને સોનાનું કડું હતું તે લઇને ન ગામમાં ગયો એક ચોકસીને ત્યાં ગયો તોલ કરાવ્યો કડું ૨૦ તોલા થયું ચોકસીએ બીજા પૈસા આપવા માગ્યા આથી વણઝારો તો નવાઈ પા યો ન પૂછ્યું એટલે ચોકસીએ કહ્યું – હમે તોલા સાનાનો ભાવ છે સુમાર આવ્યું બાદ તેણે સોનું ખરીદવાના વિચાર કર્યા કેમકે દસ તાલા સાનું ૯૦ નો પડી બીજી વસ્તુ ખરીદવા કરતા રોજ ખરીદ બાદ આટલું સસ્તું સોનું બીજે ક્યાં મળે એમ વિચારી રૂપિયા લઇ તે જ ચોકસીને ત્યાં આવ્યો ગોટલે ચોકસી ... કેટલામાંથી અમુક રૂપિયે તોલા કરી વણઝારાએ પડકાયું ... સોનાનો ભાવ પણ પાંચ પડે તો પણ તોલો સાનું ભાવ કર્યો હતા ... હવ તો વાત પ્રકારની કહી દીધું કે પણ તોલા તમારે સાનું ... પાનું તો અમુક રૂપિયે તોલા!

આ વાત સાંભળી આપણને ચોકસી ઉપર ધિક્કાર છૂટશે ... પણ કહિંક મુખની કિંમત કેટલી ન બીજાના જીવનની કિંમત કે ... નીચે કદી ન વિચારો ન વિચારી. કોઈ દહાડો આપણા ઉપર ... આવ્યું! અહીં પૈસા ન રૂપિયા વચ્ચે આંતરો વધે કે ... સુખ ન લાખનું જીવન તમા ... વધ ... આવ ... કર્યા!

... ઉધાર સોનું ... ઉધાર વીસ હજાર ... તમ ... જ્યારે ચોકસીએ કહ્યું કે તમે કો વિશ્વાસ કઇ રીત ... ... કહ્યું કે

દસકાનો ફેરો

... ફેરો તમે ... રસ્તુ ... ફેરે ... ... વીસ હજાર ...

નિષ્ફળ જાય છે, એક વખત જ્વાળા ફેંકે છે. તે પણ નિષ્ફલ. પ્રભુ તો મેરુ મહિધરની જેમ અડગ જ, નિશ્ચળ જ રહ્યા છે. પછી તેણે પ્રભુને ડંખ દીધો, તે વખતે કઈ પરિણતિ? આ પલટો શાના પ્રતાપનો? ક્રોધનો. ક્રોધના પરિણામે તે સર્પની યોનિમાં ઉત્પન્ન થયો અને **તીર્થંકરને** મારી નાખવાની પરિણતિવાળો થયો. આ અવિવેકનું કામ છે. વિચારો-એક વખતના તપસ્વી સાધુના આત્માને ક્રોધે કેટલી હદે પતન પમાડ્યો! **ક્રોધ કરવો એ અવિવેકીનું કામ છે, વિવેકીનું નથી.**

કેવો ભાગ્યોદય! બધા ય દાવમાં બેડા પાર! પણ હવે?

જૈન ધર્મ તમને તમારી જવાબદારી ને જોખમદારીનુ ભાન કરાવે છે. ઇતરોમાં જવાબદારી ને જોખમદારી જીવની નથી, પણ ઇશ્વરને શિરે છે. સ્વર્ગે કે નરકે મોકલવાનો અધિકાર ઇતરમાં ઇશ્વરનો જણાવાયેલ છે. જૈન ધર્મમાં એમ નથી. સમસ્ત જવાબદારી ને જોખમદારી જીવની જ છે. એ સમજીને જે જીવો પાતળા કષાયો કરે તે મનુષ્યભવનુ આયુષ્ય બાંધી શકે. એવુ આયુષ્ય બાંધે પણ કર્મભૂમિમા ન ઉત્પન્ન થાય, અકર્મભૂમિમાં ઉત્પન્ન થાય તો શુ વળે? ભલે યુગલિક થાય, કલ્પતરુઓ મન માન્યુ આપે, પણ એમાં આત્માનો શુક્કરવાર શો વળ્યો? કર્મભૂમિ કોને કહેવાય? લૌકિક-દૃષ્ટિએ જ્યાં અસિ, મસિ તથા કૃષિ હોય તે, લોકોત્તર-દૃષ્ટિએ-જ્યાં ધર્મની પ્રવૃત્તિ હોય તે [1](प्रज्ञा टी. पृ. ५०) કર્મભૂમિના મનુષ્યપણાનુ આયુષ્ય ક્યારે બંધાય? કષાયની મન્દતા સાથે તત્ત્વની પ્રતીતિ હોય ત્યારે. કર્મભૂમિમાં પણ આર્ય ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થવુ મુશ્કેલ છે. ધર્મ પામેલ પણ સ્ખલિત થાય, વિરાધના કરે તો તે અનાર્ય દેશમાં ઉપજે, જેમ **આર્દ્રકુમાર.** દરવર્ષે પર્વાધિરાજ પર્યુષણાના વ્યાખ્યાનમાં એ દૃષ્ટાંત આવે છે. આર્ય ક્ષેત્ર મળવા છતાં આર્ય કુલ મળવુ અતિમુશ્કેલ છે. આર્ય કુલ પછી સત્સંસર્ગાદિની પ્રાપ્તિ અતિ-

१ 'कम्मभूमगा' इति कर्म-कृषिवाणिज्यादि मोक्षानुष्ठानं वा कर्मप्रधाना भूमियेषां ते कर्मभुमा० ।

દુર્લભ છે. આ રીતે આ દરેક વસ્તુ ઉત્તરોત્તર અધિક અધિક દુર્લભ છે. આ બધા દાવમાં તમે જીત્યા છો. તો હવે હારશો તો બધા ઉપર પાણી [illegible]

મનુષ્યત્વાદિ જીતેલા દાવો

મનુષ્યપણાના, કર્મભૂમિના, આર્ય દેશનો અને ઉત્તમ કુળનો—આ બધા દાવ જીત્યા [illegible] તમે મનુષ્યપણાના દાવમાં [illegible] ઉત્તમ કુળનો [illegible] કર્મભૂમિ [illegible] ભગવાન અરિહંત [illegible]

[illegible]

સર્વજ્ઞાનું તત્ત્વ

આત્માની [illegible]

[illegible]

૧. [illegible]

"भवबीजांकुरजनना, रागाद्या क्षयमुपागता यस्य ।
ब्रह्मा वा विष्णुर्वा हरो जिनो वा नमस्तस्मै ॥" (म. स्तो. श्लो. ४४)

ભવનુ બીજ ને અકુરે કરનાર કેણ? રાગાદિ કર્મો તે સિવાય બીજ, અકુરા થતો નથી. તેથી સિદ્ધ થાય છે કે કર્મ વગર જન્મ નથી, પણ જન્મ હોય ત્યાં કર્મ હોય એવો નિયમ નહિ. કર્મ હોય ત્યાં જન્મ હોય એ નિયમ જન્મ હોય ત્યાં કર્મ કરવામાં આવે તો કર્મ બધાય અને કર્મનો ક્ષય કરવો હોય તો ક્ષય કરી શકાય. તે આપણા હાથની વાત. આ જન્મની સફલતા આવતાં કર્મોને રોકવામાં છે. પૂર્વ કર્મ બાંધ્યાં એટલે જન્મ તો થયો જ છે. સત્તાના કર્મો ઉદયમાં આવવાના જ, પણ નવા કર્મો ન બધાવવાં દેવા એ પોતાને આધીન છે. પણ જો કર્મબધન ન રોકાય તો જન્મ રોકી શકતા નથી. તે નથી રોકી શકયા માટે જન્મ-કર્મની પરપરા ચાલ્યા કરે છે. તેની સિદ્ધિમાં-આ જન્મ તો પ્રત્યક્ષ છે. એને કોઈ પ્રમાણથી સાબિત કરવાની જરૂર નથી. જ્યાં નજરોનજર નિહાળાય છે ત્યાં પ્રમાણની જરૂર શી?

આ બધી પંચાત શી?

અહીં તર્કવાદી તર્ક કરે છે કે આ બધી પચાત શા માટે? અનાદિથી રખડે છે કે અસંખ્યાત સમયથી રખડે છે કે સખ્યાતા સમયથી રખડે છે કે આજે જ રખડપટ્ટી શરૂ થઈ એ ગડભાંજની જરૂર શી? મુદ્દાની વાત તો રખડપટ્ટી દૂર કેમ કરાય તે છે. કોઈ માણસ કૂવામા પડ્યો હોય તેને તે વખતે બહાર જ કાઢવાનો હોય. એ કયા ગામનો, ક્યાંથી આવ્યો, કયારે પડ્યો, કેમ પડ્યો એ બધું વિચારવાનુ ન હોય. તે રીતે સસારચક્રછે તે વાત ચોકસ છે તો તેને રોકવાનો ઉપાય જ વિચારણીય છે અને તેને સંસારચક્રમાંથી ઉદ્ધરવો એટલું તમારું કામ.

પંચાતનું તત્ત્વ, શાસ્ત્રકાર વૈદ

શાસ્ત્રકાર મહારાજા સમાધાનમાં જણાવે છે કેઃ-એક વાત

ધ્યાનમાં તો દવાની અને ડૉક્ટરની જરૂર માને ... દર્દની પી... [illegible]
તેને જે દર્દનું ભય ... ન જાણે તેને ... ને દવાની જરૂર ... નથી. નાના બાળકને સમજણી થાય ને ... ને બતાવ્યો ... કહ્યું કે તને સમજણી થઈ છે ... તે ... ગયા ... પાડોશીએ પૂછ્યું કે ... શું કહ્યું ત્યારે કહ્યું કે સમજણી ... તે વખતે તને ... વધારે કડવી લાગ તો ... દવા આપી ... થઈ ... દોષ ... ત્યારે ... ન ... દવા ને ડૉક્ટરની કિંમત કોના ધ્યાનમાં આવે ... નથી ... ધ્યાનમાં આવે તેને

તેમ અહીંયા અનાદિનું ભવભ્રમણ છે ... ત્યારે તેનો ભય થાય ... ધર્મની ... થાય. અનાદિથી ભવભ્રમણ કરી રહ્યો છે ... ભય ધ્યાનમાં આવે ... અનાદિનું સંસારમાં ... કિંમત ... ભવભ્રમણરૂપી દર્દનો ભય ન ... [illegible]

[illegible]

બાપ આવ્યો અને જોયું તો પન્નર ક્રોડનાં રત્નો એક ક્રોડમાં જ વટાવી નાખેલાં. બાપે છોકરાઓને ઘરમાંથી કાઢી મૂક્યા. સંભળાવી દીધું: 'એ રત્નો લઈને આવો તો જ ઘરમાં ગર્યું.

હવે આવા મોટા શહેરમાં રત્નો ક્યાંયે વેચાયાં, વટાઈ ગયાં તે શી રીતે પાછાં ભેળાં થાય? તે પણ બે, ચાર નંગ નહિ, સો, બસો, પાંચસો કે હજારના નંગ નહિ પણ પન્નર ક્રોડ રૂપિયાનાં રત્નો!

મનુષ્યપણું મેળવવામાં દેવતાની મદદ નકામી

એવી સત્તા હોય કે જે સત્તા ચારે દિશામાં હોય અને તે સત્તા તમામ રીતે તે તપાસ કરે તો યે એ મળવાં મુશ્કેલ. આજના આવી શોધના જમાનામાં દરિયામાં ડૂબેલી સ્ટીમરોનું પાટીઉં સરખું પણ મળવું મુશ્કેલ પડે છે! તો આ રત્નો ક્યાંથી મળે? છતાં **શ્રીહરિભદ્રસૂરિજી** મહારાજ કહે છે કે કદી દેવતાની મદદ મળે તો તે બને, પણ મનુષ્યપણું ગયું ફરી મળતું નથી. મનુષ્યપણું મેળવવામાં દેવતાની મદદ કામ લાગતી નથી.

મળેલું જાય તો છાતી ફાટી જવી જોઈએ

મનુષ્યપણું મળ્યું છે મહામુશ્કેલીથી. મનુષ્યપણું મળે જ મહામુશ્કેલીથી. દુનિયાની ચીજો પણ હાથમાંથી ગઈ તો મળવી મુશ્કેલ છતાં પણ એ મળે, મનુષ્યત્વ ગુમાવ્યું તો ગયું, ફરી મળવું મહામુશ્કેલ મનુષ્યત્વથી મોક્ષ મળે છે. મોક્ષ મળે છે મનુષ્યત્વમાં જ. મનુષ્યદેહ મળ્યો એટલે માનો મોક્ષનું સ્થાન મળ્યું, મોક્ષનો વહેવાર મળ્યો, મોક્ષનો માર્ગ મળ્યો. તેમાંય આર્ય દેશ કે જ્યાં મોક્ષનો માર્ગ ઓતપ્રોત છે ત્યાં મનુષ્યભવ મળે પછી બાકી શી રહી? **જન્મતાં જ બાલક મરી જાય તો જનેતાની છાતી ફાટી જાય! મનુષ્યભવ, આર્ય દેશ, આર્ય કુલ, આરોગ્ય, દીર્ઘ આયુષ્ય, સત્સંગ, ધર્મકથક ને ધર્મશ્રવણ—આ તમામ ઉત્તરોત્તર અધિક અધિક દુર્લભ વસ્તુ મળી એ અનન્ય પુણ્યોદય છે. આટલું છતાં નિરર્થક થાય તો છાતી ફાટી જવી જોઈએ.**

બધાં સ્થાન અશાશ્વતાં

હવે તેનો છેડો ક્યારે? તો શાસ્ત્રકાર મહારાજ ફરમાવે છે કે-

"सव्वठाणाणि(इं) असासयाणि" (चतु० गा० १८०१)

એટલે જગતમાં જેટલા સ્થાનો છે તે બધાં અશાશ્વતાં છે, પછી ચહાય તો સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય અંતર્મુહૂર્તના પ્રમાણવાળું સ્થાન લો કે ચહાય તો સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનનું ૩૩ સાગરોપમ પ્રમાણવાળું સ્થાન લો, પણ ત્યાંથી તે આયુષ્ય પૂરું થયે ખસવાનું. તે કાલથી વધારે કાલ આ જીવ કોઈ સ્થાનમાં રહી શકતો નથી. કારણ કે ગતિ, જાતિ, કાયો ને ભેદો આ બધાં અશાશ્વતાં છે. તો શાશ્વતા રહેવાનું ને ત્યાંથી ફરીથી પાછું આવવું ન પડે એવું શાશ્વત્ સ્થાન કયું? મોક્ષ.

મોક્ષમાં ન મરવું, ન જન્મવું એ મોટું સુખ

આપણામાં કેટલાક એવું બોલવાવાળા હોય છે કે મોક્ષમાં ખાવાનું નથી, પીવાનું નથી, પહેરવાનું, ઓઢવાનું, હરવાનું ફરવાનું કાંઈ પણ નથી તો ત્યાં સુખ શું? આવું બોલનારે ધ્યાનમાં રાખવાનું કે શાશ્વતા રહેવાનું જો મોટામાં મોટું સ્થાન હોય તો તે મોક્ષ છે. જ્યાં જન્મ ને મરણનો ભય જ નથી. જેનો ભય જીવને દરેક ક્ષણે ને સમયે રહ્યો છે તે ભય જ્યાં નથી તેનું નામ મોક્ષ અથવા અમરપટો. બીજી વાત જવા દો. પણ ત્યાં ગયા પછી મરવાનું નથી. હવે બોલ ભાઈ! તારે ખાવું, પીવું, હરવું, ફરવું, પહેરવું ને ઓઢવું વધારે કે મોત નહિ જેમાં એવું વધારે? આ બેમાં વધારે શું? આને માટે આપણે સાંભળીએ છીએ કે—

ચોરનું દૃષ્ટાંત [10]

એક રાજા હતો. તેને પાંચ રાણીઓ હતી, તેમાં ચાર માનીતી ને એક અપમાનીતી. હવે એક દિવસ રાજા ચાર માનીતી રાણીઓ સાથે ઝરૂખામા બેઠો બેઠો વાતો કરે છે, તેટલામાં તે ઝરૂખાની નીચેથી સજા મેલ કોઈ રાજકુટુંબના માણસને ફાંસીએ લટકાવવા લઈ જવાતો જોયો.

હવે દુનિયાનો નિયમ છે કે કાયદો ગુનાને અંગે સજા કરે છે તેમાં વ્યક્તિની ઉત્તમતા માનવામાં આવે [illegible] આવે તો તે [illegible] ન ગણાય. ગુનાને, સજાને સીધો સંબંધ [illegible] વિચારાય તેનું નામ ન્યાય. ગુનો છે માટે સજા થવી જોઈએ. ગુનો નથી માટે સજા ન થવી જોઈએ તેનું નામ ન્યાય. પણ [illegible] ઉત્તમ છે માટે [illegible] તો તે ન્યાય ન ગણાય. [illegible] ગુનેગાર સાબિત થયા ને સજા થઈ [illegible] રાણીઓને દયા આવી [illegible] રાણીઓએ [illegible] સજા થઈ છે હવે ઉપાય નથી માટે થાય શું! કારણ કે ગુનો દયા [illegible]

દયા, રહેમની જરૂર

જગતમાં એવા કેટલાક [illegible] વિચારુ માનનારા હોય [illegible] કો માટે સજા થવી જોઈએ [illegible] સજા ભોગવવી [illegible] જોઈએ. આ વસ્તુ [illegible] માનવામાં આવે તો [illegible] તેમ કે મહેર [illegible] કોઈ ચીજ નહિ રહે [illegible] કોની ઉપર? દુઃખી ઉપર. દુઃખી કોણ કહેવાય? [illegible] ગુનેગાર કોણ ગણાય? નવા પાપી. પહેલા [illegible] જુના પાપી [illegible] તો [illegible] દુઃખી ન થાય [illegible] પહેલાના [illegible] ઉદય [illegible] દુઃખી [illegible] દયા ક્યારે? [illegible] દયા ત્યારે [illegible] દુઃખી [illegible] નહિ દુઃખી કોણ? [illegible]

[illegible]

પગ અંદર ગયેલો પડ્યો તેમાં તેને કેટલી મુશ્કેલી પડી હશે તે વિચારો

દયાની બુદ્ધિએ પાપનાશ, મનુષ્યત્વાદિ

એક સિદ્ધાંત, મારા, અમારા કે આપણા સુખના ભોગે તે જીવે ને જીવે. હવે વિચારો તેની દષ્ટિ ક્યા? મારા સુખના ભોગે મારા કિંચિત્ મહાન્ દુઃખે પણ તે જીવે, આ દષ્ટિ એનામાં આવી. વિચારો કે જંગલી હાથી જેવા પ્રાણીમાં આ દષ્ટિ આવી. સસલાને બચાવવામાં મારા સુખે-દુઃખે, સાધનના ભોગે પણ તે જીવે, ત્યારે શું થયું? હું જીવું, તેના કરતા ચડિયાતું અમે જીવીએ, તેના કરતાં ચડિયાતુ આપણે જીવીએ; ત્યાં સુધી દયાનો દરબાર છેટો, પણ **દયાનો દરબાર ક્યાં? તો તે જીવે.** ત્યાં આગળ સંબંધ ને સંપર્કને સ્થાન છે. એક જ જીવને અંગે તે **મેઘકુમારને** આવો પ્રસંગ આવ્યો, પણ તે એક જ ક્ષણ અંગે કે મારા સુખના ભોગે ને દુઃખે પણ તે જીવે. આ બુદ્ધિ આખા જંગલીપણાના કર્મને ફેંકી દેનારી થઇ. જે હાથીની આ બચાવ બુદ્ધિ તે પણ મરવાના ટાઇમે ને પાછી છેલ્લા ભાગમાં. પહેલા દયા કરેલી નથી કારણ કે જંગલીપણામાં દયાની મુશ્કેલી, છતા આ દયાની બુદ્ધિએ જંગલીપણાના પાપોનો નાશ કર્યો, મનુષ્યપણુ બંધાવ્યું ને સંસાર પાતળો કરાવ્યો એમ શાસ્ત્રકારે જણાવ્યુ ([1]ज्ञाता० सू० २७)

ક્ષણની દયાથી યાવત્ ચારિત્રનો યોગ

આ બધુ શાના પ્રતાપે? તો મારા સુખને ભોગે, મારા દુઃખે પણ તે જીવે તેના પ્રતાપે. મનુષ્યપણુ તો અભવ્ય ને મિથ્યાદષ્ટિ પણ અનંતી વખત બાંધે છે. તેથી ભવ્ય ને સમકિતીના ત્યા મનુષ્યપણુ રજીસ્ટર નથી. ત્યારે જોડે સંસાર પાતળો કરે છે એમ સૂત્રકાર મહારાજા

१ पाणाणुकंपयाए भूयाणुकंपाए जीवाणुकंपाए सत्ताणुकंपयाए सो पाए अंतरा चेव संधारिए, नो चेव णं णिक्खित्ते, तते णं तुमं मेहा? ताए पाणाणुकपयाए जाव सत्ताणुकपयाए संसारे परित्तीकते माणुस्साउए निबद्धे

જણાવે છે કયાં ? જગતી વનનગ-રચન ! તેવા વખનમાં એ ક્ષણની દયા આ સંસારને પાળવા છે મનુષ્યપણું મળાવ જગતીપણાના પાપોને નાશ કરે એટલુંજ નહિ પણ એ ક્ષણની યા બીજા ભવમા જિનેશ્વર ભગવાનનો યોગ કરી આપે છે તેમજ ચારિત્રના પણ લાભ કરી આપે છે

એક ક્ષણની આવવી દયાની બુદ્ધિ તે કેટલું કામ કરે છે તે વિચારો તેથી તું મિથ્યાદૃષ્ટિ હતો અમ શાસ્ત્રકાર કહે [illegible] સમકિતનો ગુણ ન દાન તો મિથ્યા [illegible] દયાના [illegible] પહેલું અહિંસા અહિંસા કહી ચીજ [illegible] ધ્યાનમાં [illegible] છું અમે [illegible] આપણે [illegible] આપણા સાધનોના [illegible] ન આપણા [illegible] બુદ્ધિ [illegible] નામ દયા અને તે સમકિતના લક્ષણ તરીકે માટે મિથ્યાત્વીમ [illegible]

અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે કે જે વખત દયા [illegible] વખત [illegible] મિથ્યાત્વી કેમ મનાય ? તો ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે [illegible] નહોતું

[illegible] દરિદ્ર [illegible] અહિંસા [illegible] હિંસા ન [illegible] અહિંસા કરી [illegible] દયાના [illegible] હિંસા ન [illegible]

[illegible] અહિંસ [illegible]

[illegible]

તત્ત્વની વાત તો હજુ આગળ. હાલ આપણે ચાલીએ 'અહિંસા' શબ્દના પાલન, આચાર, ફળ, દૃષ્ટાંત તેને છોડી દઈએ, માત્ર શબ્દની અપેક્ષાએ ચાલીએ તો અહિંસા કઈ ચીજ? હિંસા નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા. સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય હિંસા નથી કરતા તે વાત સાચી, પણ તેઓને પ્રતિજ્ઞા નથી. એટલે હિંસા ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા તેનું નામ અહિંસા. તેનુ જ નામ ધર્મ અને તેથી જ તે પહેલુ વ્રત પ્રાણાતિપાતવિરમણ.

દયા કોણ માની શકે !

હવે વિચાર કરો કે એ મરે નહિ એમ પ્રતિજ્ઞા નથી કરી તેને હિંસા નહિ કરવાના પચ્ચક્ખાણ શા? હું મારૂ નહિ, મરાવુ નહિ અને મારતો હોય તેને રોકયા વગર રહું નહિ તેનું નામ અહિંસા અને તે જ પ્રાણાતિપાતવિરતિ. આપણે કોઇને મારતા નથી, કોઈ આપણાથી મરતુ નથી, મરવુ તે તો સૌને આધીન છે તો તેને પ્રતિજ્ઞા ક્યાં રહી? જે દયાને, બચાવને શકય માને તે જ દયા અને અહિંસા શબ્દ માની (કહી) શકે. જેઓ દયા અને બચાવને શકય નથી માનતા, તે દયા, શબ્દ બોલવાને માટે નાલાયક ગણાય. જેઓ બચાવને શકય જ માને તે જ દયાલુ ગણાય. તેમ અહિંસા "પાણાઇવાયાઓ વેરમણ" હિંસાની નિવૃત્તિ તે કોણ માને? તો બચાવને શકય માને તે જ. હુ મારનાર છુ, મારાથી મરી શકે, હું મારનારને રોકી શકુ છું, તે માને તે જ "પાણાઇવાયાઓ વેરમણ" બોલી શકે. જેઓ મોત કરી શકતા નથી તે અહિંસા શબ્દ કઇ રીતે વાપરી શકે? આપણા યોગ અને ક્રિયા તે બીજાના બચાવમા કારણ બને તેથી બીજાના બચાવ કરી શકીએ એ માન્યતા ધારણ કરે તે જ અહિંસા ને તે જ દયા શબ્દ બોલી શકે અને માની શકે. બચાવ શકય નથી તેને દયાનો વખત કયાં? મારવુ શકય જ નથી એ માનનારને અહિંસામાં સ્થાન કયાં? મહાવ્રતમા દયાને યોગે જે બચાવને શકય ન માને તે અહિંસા ને દયા શબ્દ વાપરે તો ઢોંગ. હવે આમાં તર્કને સ્થાન છે તો તે તપાસીએ.

સિવાય કંઈ પણ થતું નથી. જેમ તો ગાડાની નીચે કૂતરું ચાલે ને માને કે હું જ ગાડાનો ભાર ખેંચું છું તેના જેવા તમો છો, તેમ અહીં પણ જે બને છે તે તેના કર્મનયોગે ને બને છે ને તેના નમાગે. તેમાં હું બચાવું છું, મારું છું તે કહેવું ખોટું છે.

ઝેરનું પારખું કરો કે?

શું કર્યું ? આ કયુક્તિ કરી. પરન્તુ તે કુયુક્તિ ઘર ઘાલી જાય તે તમે અનુભવથી જાણજો. શાસ્ત્રકાર કહે છે કે તમારાથી પરિશીલન થાય તો પૂર્વમહર્ષિના વચનનું પરિશીલન કરો, વાંચન થાય તો શાસ્ત્રોનું વાચન કરો પણ કુતીર્થીના વચનો તો ન માનો. નવલભાઈ જેવા કહે કે બેય બાજુનું જોવું જોઈએ. બે બાજુ જોઈએ ત્યારે માલમ પડેને ? તો તેને પૂછીએ કે તમને ખોરાકનો અનુભવ છે ? વિષ મારે છે, સાપ કરડે છે, અગ્નિ બાળે છે, પાણી મારે છે, તલવાર કાપે છે એમ બધા લોકો કહે છે, તે માટે 'તેની પરીક્ષા કરવા દે પછી સાચુ માનું' એમ કોઈ દહાડો વિચાર કર્યો ? કહો કે જીવન વહાલું છે ને સમકિત આળખામણું છે. જીવન જાય તો મોટો અનર્થ થાય માટે તેની પરીક્ષા નહિ. જેટલાએ ઝેર ખાધું, જેટલા પાણીમાં ડૂબ્યા, જેટલા અગ્નિમાં બળ્યા, જેટલાને સાપ કરડયા તે બધા મરી ગયા ખરા કે નહિ ? કેટલાક બચ્યા પણ ખરા કે નહિ ? બચ્યો તેને તમે શું કહો ? કેટલો ભાગ્યશાળી ! કે બચી ગયો. જીવન વહાલું પણ તેનું પારખું નહિ કોઈ કહેવા આવે કે તું તો કર્મે જીવે છે. તો તેને કહીએ કે તું ઝેર ખાઈ જો, પછી કર્મ હશે તો બચીશ નહિતર મરીશ. તે ઝેર ખાવ તૈયાર થાય છે ? તો પછી ધર્મ, સમ્યક્ત્વ, શાસ્ત્રશ્રવણ તેને માટે જ પરીક્ષાને સ્થાન કેમ ?

પરીક્ષક કોણ બની શકે?

તુભાવ ! પરીક્ષા લેવા પહેલાં પરીક્ષામાંથી પસાર થવું જોઈએ. ...માં પાસ થયા વગર પરીક્ષા લેવા તૈયાર થનારને ઢોંગી ...નારો કોણ ? પરીક્ષામાં પાસ થયેલો કે બીજો કોઈ ?

નું શુભકૃત્યની પરીક્ષામાં પાસ થાને ! નથી [illegible] નવકારના અર્થ નમો અરિહંતાણં [illegible] પણ અરિહંતાણં નમો કેમ નહિ ? બીજામાં [illegible] નમ [illegible] નમ સિવાય નમ [illegible] પદના દેવનું નામ ન પડી નમસ્કાર ત્યારે આપનામાં પદના નમસ્કાર ન પડી દેવનું નામ ન આ માટે ? તમે નવમા કેટલી વખત ભણ્યા ના પણ આ ધ્યાનમ [illegible] ? નથી તો [illegible] કે [illegible] ત્યારે સાચા [illegible] ન ? માટે પદના પરીક્ષામાં પાસ થા ન પડી પરીક્ષક [illegible] પુરી–ઇ [illegible] [illegible] ન પરીક્ષા [illegible] [illegible] તેને થઈ [illegible] નમાં નિપુણ ન [illegible] વિના પરીક્ષા [illegible] [illegible]

[illegible]

કર્મના બંધ પરિણામને આધીન

[illegible]

આધીન બંધ હોવાથી આ ધર્મ ને અધર્મ ગણાય કે નહિ? શાસ્ત્રકાર પૂર્વધર શ્રુતકેવલી ભગવાન શય્યંભવસૂરિ મહારાજા જણાવે છે કે જયં ચરે જયં ચિટ્ઠે૦ તુ જયણાથી ચાલ, જયણાથી બેસ. બધું જયણાથી કર. કોઇને બચાવવા કે મારવા યોગથી થાય છે તેથી દયા—અહિંસા, સત્ પરિણામથી થાય છે. આટલી વાત પ્રાસંગિક થઈ.

હવે મૂળ વાતમાં આવીએ.

રાણીઓની ચડસાચડસી

રાણીઓને પેલા ગુનેગાર રાજકુટુંબના માણસ ઉપર દયા આવી. ઉપરી હોવાથી બીનગુનેગાર ગણવો તે જુદી વાત ને દયા કરવી તે જુદી વાત. આપણી જ વાત લઇએ. લાલન-શિવજી વખતે **લાલન-શિવજીને** બીનગુનેગાર જાહેર કર્યા તેથી આટલી બધી ભાંજગડ થઈ તેમ અહી આગળ સજા થઇ એટલે કાયદો પળાયો. ઉપલા અધિકારી છોડી દે તો ન્યાયમા વાધો નહિ. હવે રાણીઓ રાજાને વારાફરતી કહે છે કે એક એક દિવસ અમને બચાવવા આપો. રાજાએ, એટલા દહાડા બચશે પણ ફાંસી તો આપવાની જ છેને માટે કબૂલ કર્યું. રાણીઓએ એક એક દિવસ ચડસાચડસીમાં એવી માવજત કરી, તે એવી કરી કે એક એકને ટપી જાય.

અણમાનીતી રાણીએ અપાવેલું અભયદાન

હવે છેલ્લે પેલી અણમાનીતી રાણીએ વિચાર્યું કે આ ચારે તો એક એક દહાડો માગીને સારી રીતે માવજત કરી, પણ મારી પાસે નથી પૈસા કે નથી કોઈ જાતનુ સાધન કે જેથી તેવી માવજત કરાય છતા પણ રાજા પાસે જવા તો દે. પછી રાજા જે જવાબ આપશે તે ઉપર આધાર હવે તે રાજા પાસે જાય છે. રાજાને જણાવ્યુ કે આપે મારા ઉપર કૃપાદૃષ્ટિ રાખવી જોઇએ. શિરચ્છત્ર છો માટે છાયા કરવી જોઇએ. છત્ર તો માથે પાઘડી હોય કે ટોપી તો પણ છાયા કરે તેમ આપે મારા ઉપર કરવું જોઇએ. મારી પાસે પૈસા કે સાધન નથી તે તો તમો જાણો

ગા તેથી એક અરજ કરવી છે તો આપ માનો તો કહું. ત્યારે રાજાએ કહ્યું કે માગ. રાણીએ કહ્યું કે આને અભય ન આપો. આ વરદાનમાં કંઈ પણ શરત નહોતી કે આ સિવાય માગવું. હવે અભય ન આપવાનું કબૂલ કર્યું તેથી રાજાએ તે ગુનેગારને છોડી દીધો.

મરણ જેવો બીજો ભય નથી

તેને છોડી દીધો ત્યારે પેલી ચાર રાણીઓ કંઈ [illegible] પાયમાલ [illegible] રાજાએ ચારેને બોલાવીને પૂછ્યું કે [illegible] પાસ [illegible] કેમ ગયું? ચાર [illegible] ચાર [illegible] કેમ [illegible] તેની મન [illegible] નહોતી [illegible] કે [illegible] નજર [illegible] પણ આ [illegible] મન [illegible] કારણ કે મ [illegible] ભય [illegible]

ખાવું પીવું—મોજ

જ્યારે [illegible] જેવાન પણ મરણનો ભય [illegible] ત્યારે [illegible] તો [illegible] કોઈ [illegible] કે [illegible] ખાવાનું પીવાનું [illegible] વગેરે નથી તો ત્યાં શું? આવું કહેનારને પૂછીએ કે [illegible] કે નહિ? [illegible] હોય? [illegible] મરણ [illegible] માટે નીકળી જવાનું જો કોઈ સ્થાન હોય તો [illegible] તે સિવાય મરણના ભય [illegible] કોઈ સ્થાન નથી [illegible] તમારા ઉપર કોઈ [illegible] ન [illegible] કોઈની [illegible] નહિ [illegible] નથી તે કરતાં પણ [illegible] કે તે [illegible] જાણી [illegible]

[illegible] કેવી રીતે [illegible] તો કે [illegible] મળવાનું

[illegible] અને મરણની [illegible] કોઈ [illegible] મા [illegible] કોણ [illegible]

—:o:—

વ્યાખ્યાન ૨.

ધર્મની પરીક્ષાની જરૂર

બીજા ભવમાં ક્યારે જવાય?

શાસ્ત્રકાર મહારાજા આચાર્ય ભગવાન શ્રીઉમાસ્વાતિવાચકજી મહારાજ ભવ્ય જીવોના ઉપકાર માટે ધર્મોપદેશ દેતાં થકા આગળ સૂચવી ગયા છે કે આ સંસારમાં જીવ અનાદિ કાળથી રખડી રહ્યો છે. દરેક ભવમાં વર્તમાન જન્મ પૂરો કરી મરણ દ્વારાએ બીજા જન્મમાં દાખલ થાય છે.

આ વસ્તુ મગજમાં લેવાશે તો સમજાઇ જશે કે ધર્મ એ જરૂરી ચીજ કેમ? ધર્મ એ કંઈ કાકડા ભરવાની, ડીંચવાની કે પહેરવા-ઓઢવાની ચીજ નથી. ધર્મ એ કંઇ ગુમડા પર ઘસીને ચોપડવાની દવા પણ નથી, તો જે ચીજ આવી નથી તેને માટે આટલી બધી લાગણી શા કામની? તેને માટે આટલી બધી બુદ્ધિ દોડાવવી શા માટે? ધર્મની પરીક્ષા માટે જબરજસ્ત બુદ્ધિ દોડાવવી પડે છે. શા માટે? એટલા જ માટે કે દુનિયામાં નકલી ધર્મોનો પાર નથી. દુનિયામાં એક સાચા ધર્મની જેટલી નકલો થઈ છે તેટલી બીજી કોઈ ચીજની નકલો થઈ નથી. બીજી ચીજોમાં તો પાંચ, પંદર, પચીસ કે પચાસ નકલો હોય, ત્યારે ધર્મની નકલોનો તો પાર જ નથી. આટલી બધી નકલોમાથી એકને સાચા તરીકે નક્કી કરવુ એ કેટલુ મુશ્કેલ? પાંચ, દસ નકલ હોય તો તેમાંથી પણ નક્કી કરતાં મુશ્કેલી પડે, તો આ તો સેંકડો નકલોમાંથી નક્કી કરવું એ કેટલુ મુશ્કેલ?

ધર્મની ઑફિસો વાયદાની

દરેક મતવાળાઓ સાધ્ય તો ધર્મને જ ગણે છે. **બૌદ્ધ, નૈયાયિક, ખ્રિસ્તી** ગમે તે લો પણ દરેકનો મુદ્રાલેખ તો ધર્મ જ છે. ધર્મની ઑફિસોનો પાર નથી. એટલું તો ચોક્કસ ને કે આમાંથી એક ઑફિસ

સાદુમની અને માળીની અની દેવાળિયાઓની પ [illegible] ઉ [illegible] પાત પાતાની ઑફિસને આવી માને પણ આવી ઑફિસ તો એક જ આ ધમની આ [illegible] ઑફિસને સારી [illegible] ત [illegible] લક્ષણ [illegible] હોય તો તો [illegible] પ [illegible] પ [illegible] આ તો બધી જ ઑફિસ [illegible] કોઈ પણ ઑફિસ [illegible] નહિ આવી પણ [illegible] નહિ જ તો બાકી તો [illegible] હોય જ [illegible]? આમ [illegible] ઑફિસ [illegible] જ

ધર્મની ઑફિસ શામાટે [illegible] નહિ?

અહીં શંકા થશે કે કાયદામાં ન [illegible] તો [illegible] પણ કાયદામાં [illegible] હોય ન [illegible] મિલકત [illegible] લના [illegible] હોય તો પછી આવી ધમની ઑફિસ [illegible] [illegible] તો બાકી [illegible] [illegible] આશ્રમ પછી [illegible] તો [illegible] કોઈ [illegible] અન્યાય કરે તો [illegible] એમ ધમ [illegible] ઑફિસ [illegible] કામ [illegible] પણ [illegible] ઑફિસ [illegible] નહિ. આ તો સાચી ઑફિસ [illegible] કામ [illegible] ઑફિસમાં પણ [illegible] કામ [illegible] તેથી સાચી ઑફિસ [illegible] ખપી મુકે [illegible] ધમની [illegible] ઑફિસ [illegible] [illegible] આ સવાલ [illegible] સુંદર [illegible] પરિણામ [illegible]

સાચા એક કે અમારા [illegible] [illegible]

[illegible]

ફાંસી, પણ જેમ કે આ ખૂન કરનારને માટે બાકીના નવ કે નવાણુ ગુના જતા કરવા પડે છે. આમ પ્રત્યક્ષ જગતમાં એક ફળની ઉપરનાં જતા કરવા પડે છે. એક ઉપકાર કરે તેનુ ફળ એક ઉપકારમાં અને એક અપકારનુ ફળ એક અપકારમાં લેવાય છે. પરંતુ અનેક ઉપકાર કે અપકારો કર્યા હોય તેમાંથી તો ફક્ત એકનુ જ ફળ ભોગવાય છે અને બાકીનાં ઉપકારો કે અપકારો નકામા જાય છે.

શું નરક હાઉ અને દેવલોક ચુંબનીઉં છે?

આના ઊંડાણમા જઇએ ત્યારે સમજાશે કે શાસ્ત્રકારોએ નરકનો 'હાઉ' અને દેવલોકનું 'ચુંબનીઉં' પકડાવ્યુ છે એમ કહેનાર, કલ્પનાના ઘોડા દોડાવનાર અક્કલના ઓથમીર છે. જેમ છોકરાને 'હાઉ' બતાવવાથી તેવુ કાર્ય કરતો અટકાવી દેવાય છે. વળી જેમ છોકરો વારવાર ખાવાનું માગે ત્યારે જો ખાવાનુ આપે ને તે જો ખાય તો અજીર્ણ થાય ને ન આપે તો કકળાટ કરે, ત્યારે માબાપ તેથી બચાવવા માટે ચુબનીઉ પકડાવી દે. તેથી અજીર્ણ પણ થાય નહિ ને કકળાટ પણ કરે નહિ. તેમ અહી 'શાસ્ત્રકારે લોકો સેતાનિયતથી બચે તે માટે નરકનો 'હાઉ' અને પરોપકારના ફળરૂપી દેવલોકનું 'ચુબનીઉ' પકડાવ્યુ છે એમ કહેનારા કોણ? શાસ્ત્રકાર નથી કહેતા પણ શાસ્ત્રની મ્હામે પડેલાઓ કલ્પનાના ઘોડા દોડાવનારાઓ કહે છે.

ગુનાથી અધિક શિક્ષાનું સ્થાન કયું?

કલ્પનાના ઘોડા કેમ? તે માટે પ્રથમ નરક અને દેવલોકની જરૂર શા માટે છે તે વિચારીએ. એ ધ્યાનમા રાખો કે જગતમાં એક નિયમ તો ખરો ને કે **સજા ગુનાથી અધિક હોવી જોઇએ** અને **શિરપાવ ઉપકારથી અધિક હોવો જોઇએ.** એક માણસે લાખો જીવોને મારી નાખ્યા, કાપી નાંખ્યા, વહેવડાવી દીધા. તેનુ ફળ કેટલુ હોવુ જોઇએ? કરોડો, અબજો વખત તેણે એક જ જીવનમા કપાવવુ જોઇએ, વહેવડાવવુ જોઇએ, તો જ સજા પૂરી થાયને? કરોડો, અબજો વખત એક જ જીવનમાં કપાય, છતાં તેના જીવનનો અંત ન આવે એવું જીવન

હોય તો જ સજા પૂરી થાય ને [illegible] તે પહેલાં જીવનનો અંત [illegible] તો તો સરકારની સજા એળે થાય. [illegible] એક ખૂનની સજા કોઈ [illegible] ખૂનની પણ સજા કોઈ [illegible] આમીને બીજ નથી, પણ [illegible] જીવન [illegible] નથ [illegible] મનુષ્ય એક વખત કોઈ [illegible] તેને [illegible] વધારે કોઈની [illegible] નથી [illegible] નિરપાય હોવાથી [illegible] નથી [illegible] નિરપાય ન હોય આ માટે [illegible] નથી [illegible] ગુના કરતા [illegible] ન થાય. જીવનનો અંત કરનારી [illegible]

અનેક રાજા [illegible] સ્થાન નથી?

મનુષ્ય [illegible]

માટે જ આખું જીવન [illegible]

[illegible]

તેમજ એ આંતરિક શરીર આટલી બધી શીત કે ઉષ્ણતા ભોગવી શકે ? નહિ જ. કેમકે અમુક હદથી વધુ શીત કે ઉષ્ણતા થાય કે આ જીવન નષ્ટ થઈ જાય. જીવ તો ભોગવે ને ? જીવે જ નહિ તો આટલી બધી શીત કે ઉષ્ણતા ભોગવે જ ક્યાંથી ? માટે એવું સખત ખમવા લાયક શરીર માનવું પડે કે જે સેંકડો અનંતગુણી શીત કે ઉષ્ણતા સહન કરી શકે આવા શરીરને વૈક્રિય નામ ભલે ન કહો, પણ આવું છેદાવા, ભેદાવા, કપાવા, વીંધવડાવા ને બળવા છતાં જે જીવિતનો અંત ન લાવે એવું અનંતગુણી શીત-ઉષ્ણતા સહન કરનારું શરીર માનવું જ પડશે. આવી કોઈક ગતિ માનવી જ પડશે, પછી ભલે તેને 'નરક' ન કહો તો ગમે તે શબ્દથી કહો.

અનેક ગણો ઉપકાર ભોગવવાનું સ્થાન દેવ-ગતિ

ઉપકારના બદલામાં પણ આ જ રીતે ઉપકાર. ઉપકાર શીત દ્વારા થયો હોય તો તે શીત કરતા અનંતગણુ શીત ભોગવી શકે અને સુખ થાય. ઉષ્ણુતા દ્વારા ઉપકાર કર્યો હોય તો તે ઉષ્ણુતા કરતાં અનંતગણી ઉષ્ણુતા સહન કરે ને સુખ થાય એવુ શરીર માનવુ જ પડશે, એવુ જીવન માનવુ જ પડશે. પછી ભલે આવા જીવનને 'દેવ-ગતિ' ન કહો તો ગમે તે નામથી કહો.

દેવ-ગતિ અને નરકમાં વૈક્રિય શરીર શા માટે ?

આમ, સજા કરતા સેંકડો-લાખો-અનતગુણી સજા ભોગવવા માટે નરક-ગતિ તથા તેમાં તેવી સજા સહન કરવા છતાં જીવન નાશ ન થાય તેવુ વૈક્રિય શરીર તથા ઉપકાર કરતાં સેંકડો-લાખો-અનંતગુણો બદલો ભોગવવા માટે દેવ-ગતિ તથા તેમાં તેવો કેટલા ય ગણો બદલો ભોગવી શકે અને સુખ થાય તેવું વૈક્રિય શરીર માનવુ જ પડશે અને આવુ હોય તો જ કુદરતનો ન્યાય કહેવાય.

સમજણના ગુનાની સજા સમજણમાં

વળી જગતનો નિયમ છે કે શિક્ષા તેવી સમજણમાં ભોગવવી

જોઈએ કે જેની સમજણમાં ગુનો કર્યો હોય. [illegible] હોય તેની ભાવના [illegible] [illegible] [illegible] સમજણમાં ગુનો [illegible] નથી [illegible]

ગુનાના [illegible] સમજણ

[illegible] પાપ [illegible] વ્યક્તિમાં [illegible]

[illegible]

જોખમ વધારે ત્યાં બનાવટ વધારે

બનાવટ આટલી બધી કેમ? તો કે જેમ જેમ માલ મોંઘો તેમ તેમ બનાવટ પણ વધારે અને પરીક્ષા પણ વધારે કપરી. પરીક્ષાથી કંટાળે કોણ? ગમાર. ઝવેરી કંટાળે ખરો? ના. શાકની પરીક્ષા આમ-તેમ નજર ફેરવી એટલે થઈ જાય. ઝવેરાતની પરીક્ષા કરવી હોય તો આંખ ઝીણીઝીણી કરીને પરીક્ષા કરવી પડે. હીરા-મોતીને ગીલ કેમ મારો છો? શાકને કેમ નહિ? તેમાં પરીક્ષા ને વિચારને અવકાશ નથી. જેની નકલો વધારે તેની પરીક્ષા કરવામાં બુદ્ધિનો વધારે ઉપયોગ કરવો પડે. બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવો પડે તેમાં કોને કંટાળો આવે? ગમારને. ચકોરને તો તેમાં ચતુરાઈ સૂઝે. શામાં? કિંમતનો ફરક હોય, જોખમ વધારે હોય, બનાવટ વધારે હોય તેમાં.

ઝવેરીની માફક ધર્મ લેનારે સાવચેતી રાખવી

ધર્મ કંઈ ટેખાળો કે ઘટાળો નથી. ધર્મને તમારી બુદ્ધિથી બરાબર કસો. ચતુરાઇથી બરાબર ચકાસો તો જ પામી શકો. આંધલાથી ઝવેરાતનો વેપાર ન થાય તો અક્કલને ગીરે મૂકીને ધર્મની પરીક્ષા ન થાય. માટે ભગવાન શ્રીહરિભદ્રસૂરિજી કહે છે કે—

सूक्ष्मबुद्धया सदा ज्ञेयो धर्मो धर्मार्थिभिर्नरैः ।
अन्यथा तद्बुद्धयैव तद्विघात प्रसज्यते ॥ (अ. २१, श्लो १)

તારા મનમાં સાચો ધર્મ લેવો છે તે નિશ્ચય થાય છે કે જે આવે તે ખરુ એમ છે? જો સાચો ધર્મ લેવો એ નિશ્ચય થતો હોય તો તો પછી જેમ ઝવેરી વેપાર કરવા બેસે ત્યારે હુ ન બનુ એ સાવચેતી રાખે છે તો પછી શુ ધર્મ આના કરતાં ગયો? ધર્મમાં તો આના કરતા અનંતગુણી સાવચેતી જોઇએ. અક્કલના ઓથમીર બનીને ધર્મ લેવા જાઓ તો સાચો ધર્મ ન આવે. બારીક બુદ્ધિ સિવાય તમે ધર્મ ન જાણી શકો. ન જણાય એટલુ જ ને? એમાં વાગ્યુ તો તીર નહિ તો ડોઢુ, એવી ભાગીદારી શા કામની? લાભમાં જ ભાગ, નુકશાનમા

[illegible] નહિ ધમની [illegible] નથી [illegible]
નાટામાં નહિ

[illegible] આત્માનમાં [illegible] નહિ [illegible]

[illegible] નાટમાં [illegible] નહિ

[illegible] ધમમાં નથી [illegible] ધમ [illegible]

[illegible] પ્રગટ્યત [illegible]

[illegible] બુદ્ધિ [illegible]

ની આવશ્યકતા [illegible]

[illegible]

[illegible] સુધારનાર [illegible]

[illegible]

નથી. જીવતાના જીવન સુધારવાને બદલે તો કરનાર-આરાધના સંભળાવનારની કલ્પના છે ! કહો કે આપણે જીવતાને જોવા તૈયાર નથી, મરતાને જોવા તૈયાર છીએ. સમસેવકની વાતો કરીએ પણ આપણા કુટુંબ, નાત કે શેરીમાં જીવતાંને જોવાની કલ્પના આવી ? જીવતાંનાં પરિણામ ઠેકાણે રાખવા માટે કોઈ પણ જાતિ, કુટુંબ કે શેરીમાં નીકળ્યા કે તેમનુ કામકાજ, કોઇ પણ બીમારની માવજત કરવી. શબ્દ કડવા લાગ્યા હોય તો ભલે પણ સાચા છે કે જૂઠા ? મરણ માટે તો સ્નાન, સૂતક લાગે, તેના માટે કલ્પનાઓ નીમાઇ ગઈ છે. **ઉત્થાપકો ભલે ન માને તો તેમને ત્યાં રહ્યું.**

અહીં પેલો સરદાર તે રોગી અશક્તને ઉપાડી જંગલમાંથી બહાર લાવી સેવા શુશ્રૂષા કરી. તેથી વૃદ્ધ સારો થયો. તેણે પેલા સરદારને કહ્યું તે તો મને જીવન દીધુ. જીવન સોપક્રમ, તેનો નાશ થતો અટકાવ્યો તેથી જીવન દીધુ એમ કહેવાય. વૃદ્ધ વિચારે છે કે આણે મને જીવન દીધુ. એના બદલામાં હુ શુ કરુ ?

વાન ન ફરી પણ સાન ફરી

જગતમાં દૃષ્ટાંત છે કે **કાળિયાની જોડે ધોળિયાને બાંધો** તો **વાન ભલે ન લે પણ સાન તો લે.** તેમ તમે મિથ્યાત્વીઓના સંસર્ગમાં આવ્યા છો તેથી કંઈ જૈનપણુ છોડી નથી દીધુ. વસ્તીમા લખાવો તો જૈન, પણ હોઠેથી જૈનપણું છોડયુ. પૈસો મળે તો કહો કે **પરમેશ્વરે આપ્યો.** બૈરી છોકરાં મળે તો પમેશ્વરે આપ્યાં. આમ કેમ બોલાય છે ? સાન લીધી તેથી. વાન ભલે ન લીધી પણ સાન તો લીધી. તમે તમારી જાતને વૈષ્ણવ કે બ્રાહ્મણ નથી કહેવડાવ્યા. તમારાં છોકરાં 'ઓ ઇશ્વર ! તુ **એક** છે સરજ્યો તે સંસાર' બોલે તો રૂવાડુ ય ફરકે છે ? અને 'પાંચ છક બત્રીસ' બોલે તો તો તમારી આંખો લાલચોળ થઈ જાય છે ને ? આખો ઇશ્વર ફર્યો તે ન ખટકયુ. કેમ ? જો સાન ન ફરી હોય તો

[illegible]

સૂક્ષ્મ બુદ્ધિ વાળાનો ધર્મ

[illegible]

[illegible]

[illegible]

—૦—

વ્યાખ્યાન ૩.

શાસ્ત્રકાર મહારાજા આચાર્ય ભગવાન્ શ્રીઉમાસ્વાતિવાચકજી મહારાજ ભવ્ય જીવોના ઉપકાર માટે ધર્મોપદેશ દેતા થકા આગળ જણાવી ગયા કે કેટલાકનું એવું કહેવું થાય છે કે ધર્મની જરૂર શી?

ધર્મિષ્ઠ મનુષ્યને આ પ્રશ્નથી જરૂર અચંબો થશે, કેમકે તેને ધર્મના સંસ્કારો છે. પણ જગતની દૃષ્ટિથી આ પ્રશ્નને વિચારો. તમારી દૃષ્ટિએ આ પ્રશ્ન અયુક્ત છે. કયો પ્રશ્ન? 'ધર્મની જરૂર શી? ધર્મ એ તો બીનજરૂરી ચીજ છે.' જગતની દૃષ્ટિએ આ પ્રશ્ન વિચારવાનો છે કે જરૂરી ચીજ કોને કહેવાય?

ફાયદો કે નુકસાન ન જણાય તે બીનજરૂરી

જેના આવ્યા વગર અડચણ હોય, જેના આવવાથી ફાયદો થાય ન આવવાથી નુકસાન દેખાય તે જરૂરી. બીનજરૂરી કોને કહેવાય? જેના આવવાથી ફાયદો ન દેખાય, ન આવવાથી નુકસાન પણ ન દેખાય તે બીનજરૂરી. તો અહીં ધર્મ જરૂરી છે, બીનજરૂરી નથી તો પછી ધર્મ આવવાથી જીવનમાં શું વધ્યું, ન આવ્યો તો શું ઘટ્યું? જેમ ખાવાની ચીજ મળી તો પોષણ મળ્યું, ન મળી તો દુર્બળ થયા પાણી મળ્યું તો કંઠ સૂકાતો હતો તેની ઠંડક વળી. પાથરવાની ચીજ મળી તો નિદ્રા સુખેથી આવી. ન મળી તો નિદ્રા ન આવી ઓઢવાની ચીજ મળી તો ઠંડીથી બચાવ થયો, નહિ તો નહિ. એમ ખાવાની, પીવાની, પહેરવાની ઓઢવાની ચીજો મળી તો ફાયદો અને ન મળે તો નુકશાન થાય છે. તેમ અહીં ધર્મને અંગે દેવપૂજા કરી તો કયો ફાયદો? ન કરી તો કયું નુકસાન? ગુરુસેવા કરી તો કયો ફાયદો? ન કરી તો કયું નુકસાન? દયા કરી તો કયો ફાયદો અને ન કરી તો કયું નુકસાન? પાત્રમાં દાન દીધું તો કયો ફાયદો અને ન દીધું તો કયું નુકસાન? ગુણનો રાગ ધર્યો તો કયો ફાયદો અને ન ધર્યો

તો કયું નુકસાન થઈ ગયું ? [illegible] અને ન [illegible] નુકસાન થઈ ગયું ? [illegible] કોઈ પણ [illegible] કે નુકસાન નથી [illegible] કહેવાય. અને [illegible] આવવાથી [illegible] ન આવવાથી નુકસાન [illegible] ન કરો તો શું નુકસાન થયું [illegible] આવવાથી [illegible] ન આવવાથી નુકસાન [illegible] કહેવાય [illegible] જાની ઊંચાઈ નગર મુનિયાના આધાર

જમીનમાં [illegible] મુનિયામાં [illegible] જમીનમાં રહેલા [illegible] વિસ્તૃત [illegible]

આમ [illegible] મીનમાં રહેલા [illegible] પણ વિશ્વાસવાન [illegible] રીત [illegible]

[illegible] ઇચ્છા [illegible] હશે ?

આવાની પીવાની [illegible] પણ તેની [illegible] પીવાની [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible]

તો ઉદ્યમ કરતાં કરતાં જન્મારો પૂરો થાય તો પણ કંઈ ન મળે. તેનું કારણ? એ બધા આવ્યાં કેમ નથી ફળતાં? ફળી ન થવાનું કારણ શું? કોઈક એવું અદૃશ્ય કારણ જરૂર હોવું જોઈએ. સાધનો મેળવ્યાં છતાં, સાધનોને ઉપયોગમાં લેવાની તૈયારી છતાં, સાધનોને ઉપયોગમાં લીધા છતાં અનુકૂળ પરિણામે ય આવે અને પ્રતિકૂળ પરિણામે ય આવે ના કારણ શું?

जो तुल्लसाहणाणं फले विसेसो न सो विणा हेउं।
कज्जत्तणओ गोयम! घडो व्व हेऊ य से कम्मं ॥
(वि आ गा १६१३)

તુલ્ય સાધનો, કારણો છતા કાર્યમાં જે ફરક પડે છે તેમા કોઈ બીજુ કારણ જરૂર હોવુ જ જોઈએ. સરખા સાધનો હોવા છતાં ફળમા જે ફરક પડે તેમા કોઈક આતરિક હેતુ હોવો જ જોઈએ. આ **આંતરિક શુભ હેતુ તેનું નામ જ ધર્મ. અને આંતરિક અશુભ હેતુ તેનું નામ જ અધર્મ.**

દુનિયાની જરૂરી ચીજોને જરૂરી સમજો તો પણ તે મેળવવાનાં જરૂરી કારણ તરીકે પણ ધર્મને જરૂરી માનવો જ પડશે. અનિષ્ટને જો ખરાબ માનતો હોય તો અનિષ્ટનુ જે કારણ પાપ તેનાથી તારે દૂર રહેવું જ પડશે. જગતમાં કોઈ પણ ગતિ, જાતિ કે કાયવાળો જીવ અનિષ્ટની ચાહનાવાળો નથી. ઇષ્ટની ચાહના વગરનો નથી. સર્વને ઇષ્ટની સિદ્ધિ અને અનિષ્ટનુ નિવારણ જોઇએ છે, છતાં પણ બધાં ઇષ્ટની ચાહનાવાળાને ઇષ્ટની સિદ્ધિ નથી થતી. અનિષ્ટના નિવારણની ઇચ્છાવાળાને અનિષ્ટનુ નિવારણ નથી થઇ જતુ. આ માટે એમા કોઈ પણ આતરિક કારણ છે જ. એ વાત હમણાં જવા દો.

તમારો જન્મ શી રીતે થયો?

તમે અત્યારે જન્મ્યા છો. તે તમારો જન્મ શી રીતે થયો? મારો જન્મ પિતાની પ્રાર્થનાને લીધે, માતાના મનોરથને લીધે કે

તમારી [illegible] [illegible] થયા [illegible]
શું તમારો [illegible] [illegible]
તમને [illegible] [illegible] નથી [illegible]
માતાએ તમને [illegible]
[illegible] ને તમે [illegible] એમ થયું [illegible]
એમ થયું કે [illegible]
એમ [illegible] પ્રમાણ [illegible]
કે માતાના [illegible]
નથી જ [illegible]
આને [illegible]
એમ [illegible]
[illegible] તે માટે [illegible]
નથી [illegible] તમને [illegible]
તમે નથી [illegible]
[illegible]
[illegible] રીતે થયા

[illegible]

ભાગી જન્મ્યા, તો જન્મ ગયો શી રીતે? પહેલાં મૂળનો તો વિચાર કર, પછી ડાળ, શાખાનો વિચાર કર.

મનુષ્યપણાનો ખ્યાલ આવ્યો?

બહુ ઊંડા ઉતરવાની જરૂર છે. આપણે મનુષ્ય-જન્મ પામ્યા પછી વર્તમાનના વિચારની શ્રેણીવાળા, સમજણવાળા, દીર્ઘદ્રષ્ટિવાળા થયા, એટલે આપણને મનુષ્યપણું કેટલું મુશ્કેલ છે તેનો ખ્યાલ આવતો જ નથી. આ માટે એક દ્રષ્ટાંત છે.

ભિખારી, બાદશાહ ને બીરબલ [13]

એક દિવસ બાદશાહ અને બીરબલ ઝરૂખે બેઠા છે. રસ્તાપરથી ભિખારી જાય છે. બાદશાહ બીરબલને પૂછે છે—બીરબલ! એ દૂબળા દૂબળા કયુ હૈ? બીરબલ કહે છે જહાંપનાહ! એને ખાવાનું નથી મળતુ તેથી. બાદશાહ ચીડાઇને કહે છે એ મૂર્ખો, બેવકૂફ ગદ્ધો છે. **ખાજેકા ન મલે તો ખાજાકા ભૂકા ખાવે, મગર ભૂખ્યા કયું રહેવે!** આ બાદશાહે કયી અપેક્ષાએ કહ્યુ? પોતાની અપેક્ષાએ પોતે સાહ્યબીમા ઉછર્યો છે તેથી. તમે કોઇને ત્યાં જમવા જાઓ ને ભાણામાં લાડવો મૂકે તો કેવો મૂકે? આખો મૂકેને? મોંમાં આખો જાય? નહિ જ. તો પણ પીરસવો તો આખો જ પડે ને? ખુણો પણ તૂટેલો હોય તો ન ચાલે. તેમ અહી બાદશાહને ખાણામા ખાજા આવે તો આખા ખાજા જ આવે. ખાજાંની જાત એવી કે ભાગો કે ભૂકો-કરચ પડે જ ત્યારે અહી બાદશાહ ખાઈ રહે, પછી ખજાંની કરચોને શું કરવાની? ફેંકી દેવાની ચીજ. તો તે અપેક્ષાએ બાદશાહ કહે કે ખાજાનો ભૂકો ખાય, પણ ભૂખ્યો કેમ રહે? બાકી જગતની અપેક્ષાએ તો કેટલાંકને ખાજાનાં દર્શન પણ મુશ્કેલ હોય છે.

બુદ્ધિમાને જગત તરફ દૃષ્ટિ દોડાવવી જોઇએ

તેવી જ રીતે અહી આપણે સમજણવાળા, બુદ્ધિવાળા, વર્તમાનના વિચારની શ્રેણીવાળા, પહેલેથી મનુષ્યપણાવાળા છીએ તેથી મનુષ્ય-

[illegible] મનુષ્યપણું [illegible]
કોઈ [illegible] નથી [illegible] નથી [illegible] મનુષ્યપણું [illegible]
[illegible] મનુષ્યપણાં [illegible] નથી [illegible] મનુષ્યપણામાં [illegible]
મનુષ્યપણાં વિના [illegible]
[illegible]
મનુષ્ય-જીવન [illegible]
[illegible] નિયમિત [illegible]
[illegible] સમાધિ [illegible]
[illegible] વિવેચન [illegible]
[illegible] વિવેક [illegible]
[illegible]

આદિ સાબિત ન કરે ત્યાં સુધી તારી દૃષ્ટિએ અનાદિ થયું. અનાદિનું આ વર્તન સમુચ્ચયપણે કરી આપે છે. અનાદિ નથી તે આદિ કહેવાવાળાને માથે કે અનાદિ કહેવાવાળાને માથે? અનાદિ નથી તે સાબિત કરવું હોય તો વાદીએ ચોપડા પણ દાખલ કરવા પડે. અનાદિ ન માનનારે આદિનો પુરાવો આપવો જોઈએ. કાળ અનાદિ છે, જગત અનાદિ છે તે દરેકને માનવું પડે છે, તો પછી વર્તનારી વસ્તુ અનાદિની છે તેમાં વાંધો શો? વર્તનારી વસ્તુ અનાદિની નથી તે સાબિત કરવું અને આદિની શરૂઆત છે એ પણ પ્રશ્નકારે સાબિત કરવાની જરૂર પડે.

કાળચક્ર અનાદિનું માટે જન્મ-મરણ અનાદિનાં

બીજી વાત-જો આદિવાળી લઈએ તો નિર્બીજ વસ્તુ લેવી પડે, પણ તે વસ્તુ કદી પણ બને નહિ. ઉપાદાન, હેતુ, કારણ વગરની કોઈ ચીજ ન રહે, પણ અનાદિ માનનારને કારણ, બીજ, હેતુ વગરની ચીજ માનવી પડતી નથી, પણ આદિ માનનારને પહેલા કારણ વગર કાર્ય, ઉપાદાન, હેતુ વગર-બીજ વગર કાર્ય થયું તેમ માનવુ પડે. પરંતુ કાળચક્ર તો સર્વ મતવાળાને અનાદિપણાનું માનવુ પડે છે તો પદાર્થની વર્તના આદિવાળી ક્યાથી હોય? માટે અનાદિ કાળથી આ જીવ ચકકરપણે જન્મ અને મરણમાં ચાલ્યા કરે છે.

આ ભવનો ને આ જન્મનો પણ ખ્યાલ નથી

એક વખત તમારી પોતાની સ્મરણ-શક્તિ, જ્ઞાન, અનુભવની દિશા તો નક્કી કરો. કેમ? આ ભવ અને જન્મની દિશા ખ્યાલમા આવે છે? જેમ હું માતાના ઉદરમાં સવા નવ મહિના ઊંધે માથે રહ્યો તે યાદ આવે છે? દરેકે માતાનુ દૂધ પીધું, દરેક ધૂળમા આળોટ્યા છે, બેસવાની શક્તિ નહોતી તે વખતે હાથ આડો રાખવો પડતો હતો તે વગેરેનો ખ્યાલ આવે છે? તો આ ભવની અવસ્થાનો, આ જન્મની અવસ્થાનો આપણને ખ્યાલ નથી તો ગયા ભવનો ને ગયા વની અવસ્થાનો કઈ રીતે ખ્યાલ આવે?

જૈનોમાં અભ્યાસ કરવાની અને શીખવાની [illegible] નથી [illegible]

[illegible]

[illegible]

જન્મ ને કર્મ બન્ને કાર્ય-કારણરૂપ હોઈ પરંપરાથી અનાદિનાં

જે જગતમાં સ્વયં કાર્ય-કારણરૂપ હોય તેની પરંપરા અનાદિની હોય. દૃષ્ટાંત તરીકે-બીજ તે કાર્ય કે કારણ ? તે બન્ને છે. પહેલાના અંકુરાની અપેક્ષાએ કાર્ય અને નવાને અંગે કારણ. તેમ અંકુરો કાર્ય અને કારણ પણ છે. પહેલાના બીજનું કાર્ય અને નવાનું કારણ. બીજ અને અંકુરો તે બન્ને પરસ્પર કાર્ય અને કારણરૂપ છે. સ્વયં કાર્ય અને કારણરૂપ હોય તો તેની પરંપરા અનાદિની છે તેમ માનવી પડે.

જેમ બીજ અને અંકુરો પરસ્પર કાર્ય અને કારણરૂપ ગણાય છે. તેમ આપણે જન્મ અને મરણ બે વસ્તુ લીધી છે. તેમાં મરણનો કોઈને સાક્ષાત્કાર નથી, પણ જન્મનો સાક્ષાત્કાર છે, તો તેને અંગે વિચાર કરો. જન્મ કોને અંગે તો કર્મને અંગે. કર્મ કોને અંગે તો જન્મને અંગે. તો જન્મ તે કાર્ય અને કારણરૂપ અને કર્મ તે કાર્ય અને કારણરૂપ. જન્મ ભૂત કાળના કર્મોનુ કાર્ય અને આગલા ભવના કર્મના કારણરૂપ. તેમ કર્મ પહેલાં ભવનુ કારણ અને આવતા ભવનું કાર્ય. માટે જન્મ અને કર્મ સ્વયં કાર્ય-કારણરૂપ અને પરસ્પર કાર્ય-કારણરૂપ માટે તેની પરંપરા અનાદિની માનવી પડે.

જન્મના ખ્યાલથી મરણનો ખ્યાલ

એ અનાદિની પરંપરા જન્મ દ્વારાએ સમજી શકીએ માટે શાસ્ત્રકારે કહ્યું કે તારા જન્મને પહેલાં નજરમાં લે. અને દેવ, ગુરુ, ધર્મ, જ્ઞાન ને દર્શન વગેરે પછી ખ્યાલમાં લે જે. જન્મને કેમ ખ્યાલમા લેવો ? જન્મને ખ્યાલમા લઈશ તો કારણભૂત કર્મને ખ્યાલમા લેવાં પડશે. તે બે નકકી કર્યાં પછી જેનાથી કર્મ રોકાય, બંધાય અને તૂટે તેનું નામ સંવર, આશ્રવ અને નિર્જરા. આને માટે જે ઉદ્યમ કરે તેનુ નામ ચારિત્ર. જન્મ અને કર્મ-એ બેની પરંપરાને ખ્યાલમાં લે. જન્મ સાબિત કર્યો અને મરણ સમજ્યો. એ બે સમજવામાં આવ્યાં. તે સમજીને કરવાનુ શુ ?

જ્ઞાન બનાવનાર છે

[illegible]

ક્રિયા કરવાની [illegible]

[illegible]

મહત્વો પડ્યો ' જ્ઞાન એનું ' ? કે પહેલાં શય્યંભવસૂરિ મહારાજે જણાવ્યું કે–" जयं चरे जयं चिट्ठे " (दश. अ. ४ गा ८) આ નિશ્ચય કર્યો કે જયણાથી ચાલવાવાળો, ઊભા રહેવાવાળો, બોલવાવાળો, બેસવાવાળો, સૂવાવાળો ને ખાવાવાળો તે પાપ બાંધે નહિ. પાપ નહિ બાંધવાનું કારણ જયણાથી કરે તેથી. ત્યારે શિષ્યે કહ્યું કે અમે એકલી જયણાને પકડીએ, ત્યારે તમે તો 'ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षः' કહો છો, તો તે એમાં જયણા સાચી કે ज्ञानक्रियाभ्यां મોક્ષ. તે સાચું ? જયણાથી વર્તીએ એટલે પાપથી બચ્યા. પાપથી બચ્યા તેથી મોક્ષ થાય એમ ને ? જયણા કહી તે સમજીને કરીશ કે વગર સમજ્યા થશે. માટે પહેલાં સમજણ જોઈશે. જીવો કાયની સમજણ જોઈશે. માટે પહેલાં સમજીશ ત્યારે તું દયા અને જયણા કરી શકીશ. જ્ઞાન એ કારણરૂપ અને સંજમ અને દયા તે ફલરૂપ. " नाणाओ दया " જ્ઞાનથી દયા તે સીધુ વાકય હતું તે ન કહેતાં જ્ઞાન અને તપથી કહ્યું તે કારણ તરીકે. જ્ઞાનને નિરર્થક માન્યુ. તેને ઉત્તરમાં કહ્યુ કે સમજણ વગર તુ તપ, દયા કઈ રીતે કરીશ ? માટે સમજણની પહેલાં જરૂર છે. પણ એનો અર્થ દયા વગર એકલું જ્ઞાન એવો નથી. તેમ **પહેલો ચૂલો અને પછી રસોઇ.** તે સાભળીને પહેલાં ચૂલો સળગાવે ને રસોઈ ન કરે તેને કેવો કહેવો ! તેમ જેઓ બંધથી સાવચેત, આશ્રવથી વિરક્ત, સંવરની પ્રવૃત્તિવાળા અને નિર્જરામાં લીન ન થાય અને જ્ઞાન જ્ઞાન પોકારે તે એકલા ચૂલા સળગાવવાવાળા જેવા ગણાય. " ज्ञानस्य फलं विरतिः " જ્ઞાનનું ફલ વિરતિ. મિથ્યાદૃષ્ટિનુ જ્ઞાન વિરતિનો છેડો ન લાવે. **જિનભદ્રગણિ** ક્ષમાશ્રમણજીએ જણાવ્યું કે–' नाणफलाभावाओ ' જ્ઞાનનુ ફલ વિરતિ તે નહિ આવવાથી તેને અજ્ઞાન કહીએ છીએ. જો એ ફલ આવે તો જ્ઞાન સફલ, ફલ ન આવે તો નિષ્ફળ જાય. માટે પહેલાં જ્ઞાનની જરૂર.

इदं जन्म કહેવાથી જન્મ-મરણની પરંપરા

ઉમાસ્વાતિ મહારાજ કહે છે કે–' इदं जन्म ' આ જન્મ એટલું જ્ઞાન જો ગણો તો જન્મની, કર્મની પરપરા ખ્યાલમાં આવશે. જ્યારે

યુક્તિની જરૂર શી? બોલવાનો, નિરૂપણનો, દેશનાનો વિધિ તે નિરર્થક ગણાવ્યો! આજ્ઞાસિદ્ધને આજ્ઞાથી ને હેતુ, યુક્તિવાળાને હેતુ, યુક્તિથી ન કહે તો દેશના-શક્તિની નિરર્થકતા ગણાવી માટે શાસ્ત્રકારોને પદાર્થો સમજાવવનાં હેતુ, યુક્તિ વગેરે જણાવવાં પડે છે, માટે જૈનોમાં જ્યાં હેતુ, યુક્તિ લાગુ થાય તે પ્રમાણે તેનુ નિરૂપણ કરવું. માટે અક્કલનું સ્થાન રાખ્યુ. તે માટે એક દૃષ્ટાન્ત—

જીવના બે ભેદ, સિદ્ધના તથા સંસારી· પછી એ વાત શાસ્ત્રમાં કહી માટે માની લો એમ અહીં નથી, પણ દલીલ, દૃષ્ટાંતથી સમજવાનુ અને સમજાવવાનુ છે.

અક્કલના ઇજારદાર કોણ? [14]

એક ઠેકાણે કેટલાક લોકો ભેળા થયા હતા, ત્યા વાત ચાલી કે કોઇએ કાંઇ નવુ દેખ્યુ હોય તો કહો! એક જણે કહ્યું: 'કહું તો ખરો, પણ આ મડળીમાં એકકે શ્રાવક ન હોય તો કહુ,' એ મડળીમાં એક શ્રાવકનો છોકરો ઘૂસી ગયો હતો. કોઇએ કહ્યુ કે 'અહીં શ્રાવક તો કોઈ નથી. આ એક છોકરો છે.' પેલાએ 'છોકરો' શબ્દ સાંભળી સામાન્ય અર્થ વિચારી કહ્યું: "સાંભળો! એક નદીના કાંઠે એક વૃક્ષ હતું. એ વૃક્ષનુ પાદડું પાણીમાં પડતા માછલું થઈ જાય અને જમીન ઉપર પડે તો ખીસકોલી થઈ જાય એવુ મે જોયુ." બીજાએ તો હા–હા કહી માની લીધુ, પણ બીજાઓ જેને અક્કલના ઇજારદાર કહે છે એવો શ્રાવકનો છોકરો એમ કાંઇ માની લે? તેણે તરત પૂછ્યુ· 'જમીન ઉપર પડતાં જ એ પાંદડાંને બકરી ખાઈ જાય; તો શું થાય? અગર પાંદડુ અડધુ જમીન ઉપર પડે અને અડધુ પાણીમા પડે તો શું થાય?' પેલાએ પૂછ્યુ· 'ભાઈ! તું કોણ છે?' છોકરો બોલ્યો, 'શ્રાવક!' મે કહ્યુ હતું કે શ્રાવક ન હોય તો કહુ. હેતુ, યુક્તિનો વિચાર કરવાનો ઇજારો જૈનોને ત્યાં. બીજે તે નહિ.

"से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ?"

જૈનોમાં એમ ને એમ માની લેવાનું છે જ ક્યાં? સૂત્રોમા પણ

આંબા માગની વાનગી મગાવ પણ પ્રગટ માગની વાનગી ન મગાવ.' એવા વાદીઓએ કહ્યું 'આગ કે પ્રગટ ?' કલાલે કહ્યું 'જો ! આ બધા ગા પીને પડ્યા છે ! એ આથી પણ કે, પરોક્ષ નથી પણ છે: આ વાનગી !' કહેવાનું તાત્પર્ય એ કે જે વાત પ્રત્યક્ષ હોય ત્યાં પ્રશ્ન કેવો ? અનાદિની વસ્તુ સાબિત કરવામાં વાનગીની જરૂર નથી; કારણ કે એ તો જાહેર છે.

હવે મૂળ મુદ્દા ઉપર આવીએ. આ જીવ સંસારમાં અનાદિ કાલથી રખડી રહ્યો છે. જીવ અનાદિનો એ તો પ્રત્યક્ષ છે જન્મ શાથી ? કર્મથી. કર્મ શાથી ? જન્મથી કર્મ વિના જન્મ નથી, જન્મ વિના કર્મ નથી. બીજ તથા અકુંરની જેમ જન્મ તથા કર્મ પણ સ્વય તથા પરસ્પર કાર્ય–કારણરૂપ છે આ જન્મ પૂર્વના કર્મનુ કાર્ય છે તથા ભવિષ્યના કર્મનુ કારણ છે. કર્મ પૂર્વના જન્મનુ કાર્ય છે, ભવિષ્યના જન્મનુ કારણ છે. જન્મ પોતે કાર્ય પણ છે, કારણ પણ છે કર્મ પોતે કાર્ય પણ છે, કારણ પણ છે. જન્મ તથા કર્મ જેમ સ્વય કાર્ય–કારણ છે, તેમ પરસ્પર કાર્ય–કારણ છે કર્મ વિના જન્મ નથી અને જન્મ તો પ્રત્યક્ષ છે, એમાં કાઇ કોઇને પૂછવા જવાનુ નથી. એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય, અસંજ્ઞી પચેન્દ્રિય જીવો તો બિચારા ન સમજે પણ તમે તો વર્ષે વર્ષે વર્ષગાઠ ઉજવો છો ! વર્ષે વર્ષે જન્મની ગાંઠ બાધો છો યા વાળો છો ? ના ! કેમકે સૌ કેટલામુ વર્ષ એ જાણે છે. ગાંઠ બાંધવાની જરૂર નથી. જન્મ તો જાણની ચીજ છે. જન્મ મળ્યો શાથી ? કર્મથી. 'ભગવાને જન્મ આપ્યો.' તેમ જૈનેતરો માને છે, પણ જૈનો તેમ માનતા નથી. જન્મ કર્મથી મળ્યો છે. જેવા કર્મ તેવો જન્મ. જૈનેતરો જન્મ એ ભગવાનની ચીજ માને છે, જ્યારે જૈનો જન્મને જીવની ચીજ માને છે. જન્મથી કર્મ, કર્મથી જન્મ માટે જીવ અનાદિ કાલથી જન્મ–કર્મથી રખડી રહ્યો છે એ સિદ્ધ છે.

જૈનો જીવને જ જવાબદાર ને જોખમદાર ગણે છે.

જૈનો જીવને પોતાને જ જવાબદાર ને જોખમદાર ગણે છે.

[illegible] માને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નુકશાન [illegible]

કષાયોની મંદતાથી મનુષ્યત્વ [illegible]

[illegible]

કામકાજ કેમ? તમારે (મનુષ્યોએ) જીવવાનું પાયા ઉપર છે. આ વાત ખરી પણ એ તો કે શાથી? પુણ્યથી!

દાનરુચિગુણ સામગ્રી પૂરી પાડે

આવું ભાગ્ય સંપન્ન શાથી? 'દાનરુચિ' ગુણથી. દાનમાં તથા દાનરુચિમાં ફરક છે. અહીં એક ટીપ થતી હોય, માનો કે તેમાં એક મુખ્ય ગૃહસ્થે પચોતેર રૂપિયા ભર્યા, બીજાએ તેટલા ભરવા ના કહી અને છેવટે અતિઆગ્રહથી પાંસઠ રૂપિયા ભર્યા. પછી એ મનમાં હરખાયો, 'હાશ! દશ બચ્યા' વિચારો? પચોતેરને બદલે પાંસઠ ભરાવાથી દશને બચ્યા માનનારની અપેક્ષાએ પાંસઠ તો એળે જ ગયાને? પાંસઠ દીધા તો ખરા, પાંસઠનું દાન તો કર્યું પણ રુચિ વિના! એક ખેડૂત વૈશાખ કે જેઠમાં વાવેતર કરવા ટોપલો અનાજ લઈને ખેતરમા ગયો: તેને વિચાર થયો કે 'ભરપૂર વરસાદથી આ અનાજ તો બગડી જાય માટે ગરમ કરીને વવાય તો ઠીક:' આમ વિચારી તે અનાજને શેકીને વાવ્યુ. પછી વરસાદ પણ સારો થયો, મહેનત પણ સારી કરી, પણ કારતક માસે એ ખેડૂત ગાડાં લઈને જાય તો શુ વળે? અનાજ વાવ્યુ હતુ, વૃષ્ટિ પણ સારી હતી પણ શેકીને વાવ્યુ એટલે ઊગે ક્યાંથી? આપણામાં પણ ધન તો સારા પ્રમાણમાં ખરચાય છે પણ ભૂલ એ થાય છે કે તેમાં ઘણું ખરું શેકીને વાવ્યાની જેમ ખરચાય છે! 'દાનરુચિ' ગુણ હોય ત્યાં એવુ ન બને.

મનુષ્ય જીવન ટકાવવા લજ્જા, દયા વગેરે મધ્યમ ગુણો

કષાયો પાતળા પડયા હોય, દાનરુચિ ગુણ હોય તો તે જીવ મનુષ્યનુ આયુષ બાંધી શકે તથા તે મનુષ્યભવમાં સારી સામગ્રી મેળવી શકે. મનુષ્યનુ જીવન દુનિયાના ધિક્કારમાં નથી ચાલતુ પણ સહકારમાં ચાલે છે. જે મનુષ્ય નિર્વ્યસની હોય, લજ્જાલુ હોય, દયાલુ હોય તે જ મનુષ્ય મનુષ્યપણાના જીવનને ટકાવી શકે.

મનુષ્યપણું મળે મંદ કષાયથી: ભવિષ્યના મનુષ્ય–જીવનમા જીવનનાં

આધનો મળે દાનરુચિ સ ગુણથી તથા તે મનુષ્ય-જીવન ટકે ધનમ દયા વગેરે મધ્યમ ગુણોથી.

આ ત્રણેય વસ્તુ આપણા પુણ્યને આધીન છે આથી જ શાસ્ત્રકાર કહે છે-જૈનમા પ્રથમ સમજવુ ગણગુણીરૂપ પ્રથમ સમજવુ હોય તો તે એ જ છે કે જીવ તમામ જવાબદારી ને જોખમ કરી પાતાની જ સમજવી.

આવો મનુષ્ય-જન્મ મળ્યો તો ખ । પણ તે ફળે શી રીતે સફળ થી રીતે થાય તે સબધી વર્ણન અગ્ર વતમાન.

—❦—

વ્યાખ્યાન ૬

ગતગુજરી ભૂલી જઈ, ભવિષ્ય માટે ભગવાનના ભરોસે રહી, વર્તમાન સુધારવામા જ ડહાપણ છે, કલ્યાણ છે

મનુષ્ય-ભવની દુર્લભતા, મૂલસ્થિતિ વિચારાય તો જ સમજાય

શાસ્ત્રકાર મહારાજા વાચકવર શ્રીમાન્ ઉમાસ્વાતિ ભગવાન્ ભવ્ય જીવોના હિતાર્થે ધર્મોપદેશ દેતાં થકા જણાવી ગયા કે આ જીવ અનાદિ કાળથી ચતુર્ગતિરૂપ સંસારમા રખડી રહ્યો છે અનાદિ કાળથી જન્મ અને મરણ એ નિયમિત કાર્યક્રમ થઇ પડ્યો છે એમાં મનુષ્ય-ભવ મળી ગયો છે તે મનુષ્ય-ભવ મળવો ઘણો જ મુશ્કેલ છે

એક રૂપક કરો ! સમુદ્રમાં એક સ્ટીમર ચાલી જાય છે તોફાન થયુ તે સ્ટીમર ડૂબી તેમાં એક હજાર પ્રવાસી હતા તેમાંથી એ બચ્યો કરો એવુ કેવુ ભાગ્ય ! નવસો નવાણુ તણાઇ જાય, ડૂબી જાય જલશરણ થાય મરી જાય અને તેમાથી એક મનુષ્ય બચે એ કેવો કિસ્મતદાર ! એ મનુષ્યો તો જુદા જુદા હતા રૂપે રંગે સંબધે ભિન્ન

'સાધારણ' તરીકે આ જીવોની ઓળખાણ છે. આમાં જગતના સાધારણ શબ્દના અર્થમાં અને જૈન દર્શનના આ પારિભાષિક 'સાધારણ' શબ્દના અર્થમાં ફરક છે.

ત્યાં ઉત્પન્ન થવુ, આહાર લેવો, શ્વાસ લેવો આ તમામ અનંતા જીવે સાથે. આ એક જ કામ, આ જ પ્રયત્ન, આ શક્તિ. આપણી મૂળ હાલત આ !

આ અનંતા જીવો એકસરખી ભાગીદારીવાળા, તેમાંથી કોઇ જીવ માત્ર બાદર નિગોદમા આવે. અમરચંદભાઇ જેવા કે કોઇ બાઇ જાણતી ન હોય તેને કહે કે—ગાજર, આદુ, બટાકા તે અનંતકાય ને તેનુ આયુષ્ય કેટલુ ? તો અંતર્મુહૂર્ત. પૃથ્વી, અપ્‌કાયના બાવીશ હજાર વર્ષ. આ આટલા બધા વર્ષે અચિત્ત થાય અને એ તો જલદી અચિત્ત થાયને? આથી સચિત્ત ત્યાગવાળાને આમા વાંધો નહિ. આને તો છેદવા, ભેદવા ન પડે. કેમ ? અંતર્મુહૂર્તનું આયુષ્ય છે તે પૂરૂં થાય તેથી તે અચિત્ત થાય ? ના. અનંતા મરે પણ સમયે સમયે અનંતા ઉપજે માટે તે વસ્તુ ખાલી થવાનો પ્રસંગ ન આવે. આવી રીતે અનંતામા આપણે એક ભાગીદાર હતા.

અભિમાન શા ઉપર ? તારી હાલત કઇ હતી ?

'હુ—હુ' કરી રહેલા, હુ પદમાં મરી રહેલા અભિમાનીને સમજાવવા શાસ્ત્રકાર આ દશાનો જ ટાણો મારે છેઃ ખ્યાલ આપે છે. એ ઉપકારી મહર્ષિઓ કહે છે કે તુ કોણ ? તો માગ્યા તુગ્યાના એક વખતના શરીરના અનંતમા ભાગે હતો. માગ્યા તુગ્યાનો કેમ ? શાક લેનાર લસણની કળી ઉપર માગેને ? તુ વળી 'હુ—હુ' શુ જોઇને બોલી રહ્યો છે ! જે માણસ ભીખ માગીને પેટ ભરતો હોય તે સો વર્ષ પછી સારી સ્થિતિવાળો થાય, ત્યારે તે અભિમાન કરતો લાજે તો તું માગ્યા તુગ્યાના અનંતમા ભાગનો. તુ અત્યારે આમ છાતી કાઢીને શાથી ફરે છે ? તારી કઈ હાલત હતી એ તો વિચાર !

આ હાલતમાંથી (અનંત ભવમાંથી) છવ આગળ વધ્યો ત્યારે એકેન્દ્રિય વાની હાલતમાં આવ્યો ત્યાં શરીર અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલું અદૃશ્ય એવી સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયમાં આવ્યો ત્યાંથી આગળ બાદર પૃથ્વીકાયમાં આવ્યો કેટલો કેટલો ? શરીર દેખાય એટલા જ માન બીજુ બધું સમજ્યું અનંત ભવની આ હાલતમાંથી સાધારણ પણાની સ્થિતિમાંથી અનંતા છવાની શરીર, શ્વાસના ભોગવ તાની ભાગી દારીમાંથી એક છવ બહાર નીકળે અવ્યવહાર રાશિમાંથી વ્યવહાર રાશિમાં આવે અનંતમા ભાગનો માલિક મટી આખા ભાગનો માલિક બને આ ક્રાન્તિ ઓછી ગણાય ? છવ પછી આગળ વધતો ગયો પૃથ્વીકાયમાંથી પ્કાયમાં આવ્યો એમ ક્રમે ક્રમે લઘુ ચતન્ય-શક્તિના ક્રમમાં પણ ની કરતા અપની વધારે અનંત શબ્દનો નરોગ દ કાયમાં પણ ત અનંતમાં કરક અનંતના અનંત ભાગ ક્યાં નથી ? આપણે વ બધા વ સરખા મહુવગીએ પણ શક્તિમાં ખાવમાં તો છે જ ને ? છવ આ રીતે ઉત્ક્રાન્તિ કરતો કરતો આગળ ા એક વાત ધ્યાનમાં રાખજો કે જૈન શાસન એકલી ઉનતિ કે એકલી અવનતિ થયા કરે એમ માનતું નથી એમ માને છે કે ઉનતિ પણ થાય અવનતિ પણ થાય સૂક્ષ્મમાંથી બાદરમાં આવે વળી સૂક્ષ્મ નિગોદાદિમાં ચાલ્યા પણ જાય સીધા પણ જાય ક્રમ ક્રમે પણ જાય એક નિયમ નિશ્ચિત નથી ઉત્ક્રાન્તિ પણ થાય અપક્રાન્તિ પણ થાય

અપક્રાન્તિનો ભય ક્યાં સુધી ?

આવો ભય એટલે કે નિગોદાદિ સુધી ચાલ્યા જવાનો ભય કેટલો ક્યાં સુધી ? મોક્ષની સીડીના લપસણા પગથિયા સુધી એટલે અગિયારમા ગુણસ્થાનક સુધી મન પર્યવ જ્ઞાન હોય, આહારક શરીર ચૌદ પૂર્વનું જ્ઞાન હોય અગિયારમે ગુણસ્થાનકે પહોંચ્યું તો પણ અવનતિનો ભયંકર પતનનો ભય નાબૂદ થયો નથી. ઉપશમ એ ચડેલા એ રીતે અગિયારમા ગુણસ્થાનકે પહોંચેલાઓ પણ

બુદ્ધિ આપશે, જન્મ બગાડવો હશે તો ઈશ્વર નરસી બુદ્ધિ આપશે આવું મન્તવ્ય જૈનેતરોનું છે. જૈનોનું નથી. જન્મ ઈશ્વરે આપ્યાનું જૈનો માનતા નથી આ જન્મ પોતાના તેવા પ્રકારનાં કર્મોથી જીવે પોતે જ મળવ્યો છે અને જીવે પોતે જ સુધારવો પડશે. આજે સુધારવા કે બગાડવાની જવાબદારી ને જોખમદારી જીવની પોતાની જ છે.

સુધારો ક્યારે ગણાય?

એક રાજાએ પણ્ડિતને જમાઈ શોધી લાવવા કહ્યુ. પેલો પણ્ડિત તો કામનો હતો ચોર જંગલમાં જઈને સારા દેખાવના એક રબારીને તે પકડી લાવ્યો. જરતર સમજાવી શણગારીને તેને રાજા પાસે હાજર કર્યો ને કહ્યુ કે–' રાજન્! જમાઈ લાવ્યો!' રાજાએ પરીક્ષા કરવા માટે તેને એક પુસ્તક સુધારવા આપ્યુ અને કહ્યુ કે– 'હુ જમીને આવુ છુ, તમે આ પુસ્તક સુધારવુ શરૂ કરો.' પેલાએ પુસ્તકમા માત્રા, અનુસ્વાર વગેરે જોઇને વિચાર્યુ કે–' આ બધુ શુ?' એણે તો તરત પીછી લઇને માત્રા ઉપર, અનુસ્વાર ઉપર હડતાળ ચોપડવા માડી, રાજા આવ્યો એટલે આ રીતે સુધારેલા બે ત્રણ પાનાં બતાવ્યા. ઉપર માત્રા, અનુસ્વાર તથા નીચેનાં વ્યજનાદિને ખોડા બતાવનાર ચિહ્નો, અવતરણ ચિહ્નો વગેરે તમામ દૂર કરાયેલુ જોયુ. આતે પુસ્તક સુધાર્યું કે બગાડયુ? બગાડયુ પણ રબારી તો સુધાર્યુ જ માને છે! બગાડી રહ્યા છતાં સુધાર્યું માનનાર રબારી છે. તે જ રીતિએ 'પોતાનો જન્મ હુ બગાડી રહ્યો છું' એમ કોઈ માનતુ નથી, સૌ જન્મને સુધારી રહ્યાનુ જ માને છે.

જીવન સુધાર્યુ ક્યારે ગણાય? તેમાં અશુદ્ધિ દૂર કરાય, શુદ્ધિ કરવામા આવે ત્યારે જીવન સુધાર્યુ ગણાય.

હવે વાચકવર શ્રીમાન્ **ઉમાસ્વાતિ** મહારાજ, અશુદ્ધિ દૂર શી રીતે કરવી, જીવનની શુદ્ધિ શી રીતે કરવી તે માટે જે કહે છે તેનુ વર્ણન અગ્રે વર્તમાન.

વ્યાખ્યાન ૭

અનાદિની વાત એટલે ભેંસ આગળ ભાગવત

શાસ્ત્રકાર મહારાજા આચાર્ય ભગવાન્ શ્રીમાન્ ઉમાસ્વાતિ વાચકજી મહારાજ ભવ્ય જીવોના ઉપકાર ને માટે ધર્મોપદેશ દેતા થકા આગળ સૂચવી ગયા કે આ જીવ અનાદિ કાલથી સંસારમાં જન્મ-મરણના ચક્ર ઉપર ચઢીને ઘૂમી રહ્યો છે આ હકીકત શાસ્ત્રકારે જણાવી ત્યારે શ્રોતાને વિચાર આવ્યો કે અમને આ જન્મની આ ભવની વાતની પણ ખબર નથી. અમે જાણીએ છીએ કે અમે સવા નવ મહિના ગર્ભમાં રહ્યા છીએ માતાનું દૂધ પીધું છે, ધૂળમાં આળોટ્યા છીએ ચાલતા પણ પડતા આથડતા શીખ્યા છીએ છતા પણ અમને તેનો ખ્યાલ નથી. જ્યારે આ ખ્યાલ ન હોય તો ગયા ભવનો ખ્યાલ ક્યાંથી આવે? તો પછી અમારી આગળ અનાદિની વાત કરો તે ભેંસ આગળ ભાગવત થાય કે બીજું કંઈ ભેંસ એક અક્ષર ન સાંભળે અને તેની આગળ ભાગવત વાંચીએ તો કામ કંઈ ન લાગે

વાત ખરી પણ જે વસ્તુ યુક્તિથી, પ્રમાણથી સમજી શકીએ પછી તે અનુભવ બહાર હોય તો પણ માનવી પડે આપણે દાણો લીધો તે કોણ લાવ્યો? ક્યાં ઉગ્યો? ક્યા ખેડૂતે વાવ્યો? ક્યા મજૂરે લણ્યો? તે જાણતા નથી પણ પ્રમાણથી સિદ્ધ થાય કે એની ઉત્પત્તિ અનાદિની છે આ જો ન માનીએ તો બીજ વગર અંકુરો માં તો અંકુરા વગર બીજ થાય તે માનવા તૈયાર નથી માટે આપણે માનવું પડે કે બીજ અને અંકુરાની પરંપરા અનાદિની છે આ બેમાંથી એકે જુદી માની શકીએ નહિ. માટે અનાદિની માનવી પડે. બીજને અને વિચાર કરવાથી બીજ અને અંકુરાનો પરસ્પર કાર્ય-કારણ ભાવ અને સ્વયં પણ કાર્ય-કારણ ભાવ આવે. બીજ તે કારણ અને કાર્ય અને અંકુરો પણ કાર્ય-કારણ ભાવ છે

ઉત્પત્તિ-શક્તિ અનાદિની છે

એ વિરુદ્ધ છતાં એકમાં બન્ને રહ્યા છે, આ અપેક્ષાએ બીજ તે ભૂતના અંકુરનું કાર્ય અને ભવિષ્યના અંકુરનું કારણ છે. તેમ અંકુરો પણ ભૂતના બીજનું કાર્ય અને ભવિષ્યના બીજનું કારણ છે. માટે તેની પરંપરા અનાદિની માનવી પડે. આ વાત મગજમાં રાખીને ધ્યાનમાં લો કે—ખેડૂત, મજૂર, માલિક ખ્યાલમાં નથી પણ યુક્તિથી ઉત્પત્તિ-શક્તિ અનાદિની માન્યા વિના ચાલે નહિ. તેમ આપણે ગયા ભવમાં એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય, પચેન્દ્રિય–દેવતા, નારકી, તિર્યંચ ને મનુષ્યમાં ક્યાં હતા તેનો પત્તો ભલે ન હોય, તો પણ આપણને એક વસ્તુ પ્રત્યક્ષ છે ને?

જન્મ સિદ્ધ ન કરવો પડે

આ જન્મ તે પ્રત્યક્ષ છે ને? તેને માટે **ઉમાસ્વાતિ** મહારાજ કહે છે કે કર્મ અને જીવને અનાદિનુ પ્રબલ સાધન હોય તો આ જન્મને દેખો. આ જન્મ છે તેમાં ના પડાય તેમ નથી. **અશ્વત્થામા** વગેરે માટે તે મરણ નથી પામ્યા તેમ કહે છે પણ જન્મ્યા નથી તે નથી કહેવાતુ. જન્મ તો બધાએ કબૂલ કરેલો છે. જન્મ એ તો દરેકને અનુભવ સિદ્ધ છે. જન્મ સિદ્ધ કરવા સાધવું પડે તેમ નથી. કર્મ, આત્મા, પર ભવ, મોક્ષ સાધવો પડે, પણ જન્મ એવી ચીજ કે જેને સાધવાની જરૂર નથી. તે તો અનુભવ સિદ્ધ છે. તો તેને અંગે જન્મની પરપરા વિચારો. જન્મ તે તો સર્વને અનુભવ સિદ્ધ છે ને?

જન્મનું કારણ?

આ જન્મ મનુષ્યમાં, પંચેન્દ્રિયપણામાં, કર્મભૂમિમાં, દેવ, ગુરુની જોગવાઈમા, સાધન–સામગ્રીપણામાં જન્મ્યા શાથી? તેનું કારણ? તે વિચારો તો એક વિચારમાં આવવું પડશે કે આનું અદૃશ્ય કોઈ પણ કારણ છે. નથી માતાના મનોરથનો, નથી પિતાની પ્રાર્થનાનો અને નથી છોકરાની ઈચ્છાનો જન્મ. આ ત્રણમાંથી એકકેની ઈચ્છાનો જન્મ નથી. નથી તો માએ રખડતા જોએલા જીવને આ સારો

છે માટે વિચાર કર્યો કે બેટા મારી કૂખમાં આવજે તેમ પિતાએ પ્રાથના નથી કરી કે બેટા તુ મારા કુલમા આવજે, તેમ છોકરાએ માબાપ સારા જોયા માટે આ માતા-પિતાને ત્યાં જઉં તેમ વિચાર નથી કર્યો તો પછી આ જન્મ શાનો?

ત્રણમા કર્તૃત્વ કોનુ? માતાનું પિતાનું કે છોકરાના જીવનુ કે કોનું કર્તાપણુ? નથી માતાના મનોરથે નથી પિતાની પ્રાર્થનાએ કે નથી છોકરાની ઈચ્છાએ જન્મરૂપી કાર્ય થયુ તે થયુ શાથી? અદૃશ્ય કારણથી. કર્મ કહેતા શરમ અને લાજ આવતી હોય તો પણ અદૃશ્ય કારણ. તેને અમે કર્મ કહીએ છીએ. અમે જન્મની અંદર ત્રણની ઈચ્છા ન હોવાથી કર્મને તે કારણ ગણીએ પણ તુ તો નામ વગર અદૃશ્ય કારણ માને છે અદૃશ્ય કારણ માને છે તો તને પૂછીએ છીએ કે તે આવ્યુ ક્યાથી? બીજાનુ કરેલુ છે? તો ના કોઈનુ કરેલુ કોઈને નડે તે પણ દુનિયાદારીથી માની શકીએ નહિ. કોઈના ગુનાથી કોઈ જેલ ભોગવતો નથી જે અત્યારે ભોગવે છે તે તેને પહેલા કરેલુ હોવાથી તે મેળવે ક્યારે? પોતાના જન્મથી તે જન્મ ક્યારે? તો પહેલા કર્મ હોય ત્યારે. જેમ બીજ-અંકુરો પરસ્પર સ્વતંત્ર કાર્ય-કારણરૂપ હતાં. તેથી તેની પરંપરા અનાદિની માનવી પડી તેમ જન્મ અને કર્મ તે પણ કાર્ય-કારણરૂપ અને સ્વતંત્ર કાર્ય-કારણરૂપ જો તેની આદિ માનવા જઈએ તો જન્મ વગર કર્મ અને કર્મ વગર જન્મ માનવો પડે પણ આ આપણે માની શકીએ નહિ. ત્યારે કહો કે જ્યારે કર્મ વગર જન્મ અને જન્મ વગર કર્મ ન માની શકો તો તે બીજ-અંકુર ન્યાયે અનાદિનો માનવો પડે

રખડયાની પશ્ચાત ઘી બાળવા જેવી

આ જીવ અનંત કે અસંખ્યાત કે સંખ્યાત કે પાંચ કે સાત ભવ રખડયો તેની પશ્ચાત શી? કૂવામાં પડેલો મનુષ્ય માલમ પડયો તેથી તેને કાઢવાનો પ્રયત્ન કરવો પણ કેમ આવ્યો ક્યારે પડયો ક્યાથી પડયો તે વિચાર ન કરાય.

ખાજાના કાણાનો વિચાર કરતાં આખા તાવડાનું ઘી બળી ગયુ. પગ બેઠું. તાવડામાં ઘી નાંખીને વિચાર કરવા બેઠા કે ખાજામાં કાણાં પાડવાં તો કોઈ કહે નવ, કોઈ કહે અગિયાર. આમ વિચાર કરતાં કરતાં અગિયાર નક્કી કર્યા. રાત પૂરી થઈ ને વિચાર કર્યો કે એકમાં આટલાં એકમાં આટલાં કાણાં કરે તે નક્કી કર્યા પણ તળવા શામાં ? ઘી તો બધું બળી ગયુ.

તેમ અગે અનાદિના, અસખ્યાત, સંખ્યાત કે આઠ ભવના વિચાર કરવા બેસીએ તો આ આખો ભવ ચાલ્યો જાય, તેની ભાંજગડ શી ? કૂવામાં પડેલાને બહાર કાઢવાના ઉપાય કરવાના પણ કેમ પડ્યો, ક્યારે પડ્યો તે વિચાર ન હોય. તેમ અહીં પણ આ મનુષ્ય-જન્મને અગે જન્મ કિંમતી. આવો કિંમતી તે આ ભાંજગડમા કાઢી નાંખવો. આ જીવ અનાદિનો, અસંખ્યાત, સંખ્યાત ભવ ભમ્યો તે વિચારમાં આખો ભવ કાઢી નાંખવો ? કેમ કાઢો છો ? વાત ખરી. વિચારના કાલને સહન કરે અને વિચારના કાલને ન સહન કરે તેમ બે પ્રકારના કાર્યો હોય છે.

'અવિવેક આપત્તિનું સ્થાન છે

વિચાર કરવાની જરૂર છે પણ વિચાર્યા વગર કરે તો જેમ " सहसा विदधित न क्रिया० " વગર વિચાર્યાં કાર્ય કરવું તે અવિવેક અને તે પરમ દુઃખનું કારણ છે. માટે વિચાર કરીને કરવું જોઈએ. વિચારમાં કડઈયાનું ઘી બળી ગયું. પણ કેટલાક કાર્યો વિચારને માગે, કેટલાક વિચારને સહન ન કરે. તેમ આ જન્મને અગે અનાદિનો જીવ અને કર્મ છે. તેમાં વિચારને અવકાશ છે કે નહિ તે વિચારીએ.

ડૉક્ટરની કિંમત કોને ?

જગતમાં નિયમ છે કે દર્દ, ડૉક્ટર કે દવાની કિંમત કોને ? જેને દુઃખ વેઠવુ પડે તેને. જેને દર્દની કિંમત નથી તેને દવા, ડૉક્ટરની કિંમત નથી તો માવજત કરનારની કિંમત હોય ક્યાંથી ? આપણો જી-

બાર મહિનાનો બાળક હોય તેને ચળાવ જેવો રોગ હેરાન કરે તો તેને તો દુઃખ વેઠવું એટલું દુઃખ અને દર્દનો સબંધ પણ ખ્યાલમાં નથી તો તેને ડૉક્ટર વાની કે માવજત કરનારની કિંમત શી? સાત-આઠ વર્ષ વાળાને સમજણી થઈ ડૉક્ટરને બોલાવ્યો ડૉક્ટરે તપાસ્યું ને કહ્યું કે સમજણી થઈ છે તે છોકરાએ સાંભળ્યું તે રડતો રડતો બહાર ગયો ત્યારે પાડોશીએ પૂછ્યું કે બેટા ડૉક્ટરે શું કહ્યું? તો સમજણી થઈ તેમ કહ્યું પણ તેની તેના મોત ઉપર ભયંકરતા નથી દર્દનું ભયંકરપણું ખ્યાલમાં ન આવે તો ડૉક્ટરની અને દવાની કિંમત વસે નહિ

જન્મ મરણ આધિ વ્યાધિ ઉપાધિ ઇષ્ટનો સંયોગ, વિયોગ ગેરે આવતા માત્ર આપત્તિને જુવે છે ચળાવ જેવી વહાલી મા કે પિતા ય તો પણ દુઃખનો અનુભવ કરતા નથી પણ ગમ્યું અનુભવ કરે છ કે તેની સાથેનો આપત્તિનો સંબંધ તેણે જાણ્યો નથી તેના સચ્ચાને- જેને દુઃખનું મરણનું દર્દ માલમ નથી પણ તો તે દવા ડૉક્ટર અને માવજત કરનારની કિંમત સમજે ક્યાંથી? એ બધી તેના જ ખ્યાલમાં આવે કે જે ભયંકર દુઃખના કારણ તરીકે દર્દને ગણે ત્યારે દર્દ દૂર કરવાને મથનારા દૂર કરવાને ઉપયોગી [illegible] દર્દ દૂર કરનામાં સહાય કરનારા અને માવજત કરનારાની કિંમત સમજે

જિનેશ્વરની કિંમત તેમના ગુણો અંગે

જિનેશ્વરની કિંમત તેમના વચનોની કિંમત તેમના વચનને આગમમાં ગુંથનારા સહાય કરનારા ચતુર્વિધ સંઘની કિંમત કોણ સમજે? તો જે જન્મમરણરૂપ ભવને ભય તરીકે સમજે? કર્મરૂપી દર્દને સમજે? કર્મરૂપી દર્દને દૂર કરનારા જિનેશ્વરને સમજે અમે જિનેશ્વરને મહાવીર, ઋષભદેવ તરીકે નથી માનતા પણ શાને લીધે માનીએ ીએ? મહાવીરપણા તરીકે ભગવાન નથી માનતા ત્યારે સામાન્ય ની સર્વજ્ઞ, વીતરાગ તે તરીકે વ્યક્તિ તરીકે ગમે તે હોય પણ તરીકે અમારે સંબંધ હીરાની કિંમત તેજ હોય ત્યાં સુધી

તેનો ભલામાં થાય તો તેની કિંમત નહિ. અહીં પણ ઋષભદેવ, મહાવીરની કિંમત નથી, પણ તેમનામાં રહેલા જે ગુણો તેને અંગે છે.

જૈનો વ્યક્તિને નથી માનતા

જૈનો અને જૈનેતરોમાં આ ફરક-જૈનો ગુણો તરીકે પૂજ્યોને પૂજ્ય માને, ત્યારે બીજાઓ નામ તરીકે પૂજ્ય માને. વિષ્ણુ, શિવ, મહાદેવ નામ આવ્યું એટલે માને. તેમ અહીં **મહાવીરજી, ઋષભદેવજી** એટલે માને નહિ, પણ તેમનામાં કેવલજ્ઞાન, કેવલદર્શન ને વીતરાગતા છે તેથી માને. દેવત્વને ગુણ ઉપર સ્થિર કરે તેવો માત્ર એક જ વર્ગ. તે જૈનો જ. પણ વ્યક્તિ, જાતિ, શરીર ઉપર નહિ. હવે આગળ વધીને કહે છે.

જિનેશ્વરો જ કર્મરૂપ દર્દને નાબૂદ કરનાર

ઋષભદેવજી, મહાવીર ભગવાન જિનેશ્વર હોય તો અમને જિનેશ્વર તરીકે તેમનુ માન નથી. તો શા ઉપર તેમનુ માન છે? તો આગળના પોઈન્ટને અંગે. તેમનુ માન શાના અંગે? તેમને **તીર્થંકર** નામગોત્ર ભોગવ્યુ, શાસન સ્થાપ્યુ, છતા જે છેલ્લુ ગુણનું હતુ તે પણ તમે ઊરાડી દીધુ. વાત ખરી. પણ ગુણોને અંગે સર્વથા ઊરાડી નથી દીધું. સર્વથા ઊરાડી દીધુ હોત તો 'धम्मतित्थयरे जिणे' ન બોલત. શા માટે? ગુણ કરતાં પણ વધારે માન્યપણું ધર્મતીર્થંકરમાં કેમ? તો અમારા કર્મોના દર્દની ચિકિત્સા કરવાનું આખુએ ખાતું જિનેશ્વરનુ શાસન. કર્મના ભયંકર દર્દોને નાબૂદ કરવાની હોસ્પિટલ, માટે શાસ્ત્રકાર દૃષ્ટાંત કહે છે.

ખરી દવા 'નમો અરિહંતાણં'

દુનિયામા બધી વસ્તુ એવી કે જે પૈસે ટકે થાય. દર્દને અંગે દવા કરવી તે બે પ્રકારની ન હોય, પણ દર્દ મટાડવાની એકસરખી મદદ હોય. ખાવા પીવા વગેરેમાં બે રૂપ ચાલે. પણ **ઉપરકી**

દહાડો એમ થયુ કે મટરો તો ઠીક નહિ તો વાહ વાહ. દર્દમા કોઈ પાસે માગણી કરી પછી તે મટાગે તો ઠીક નહિ તો વાહ વાહ. કોઈ પણ ભયકર દર્દમા તો મટવુ જ જોઈએ કેમ ન મટે? મટવાના ઉપાય મળે તો બીજે ધ્યાન રાખુ નહિ. તેમ કર્મનુ દર્દ ધ્યાનમા આવે ત્યારે 'નમો અરિહંતાણ'ની કિંમત થાય. વીતરાગ પરમાત્મા કોઈને શત્રુ કે મિત્ર ગણતા નથી. તે વિભંગ ગણે તો તેને વીતરાગ ન કહેવાય. આ વાત ખરીને? સર્વ મિત્ર. જ્યારે મહાત્માને જગતમા શત્રુતા ખોળી ન જડે મિત્રતાનો અભાવ ખોળ્યો ન જડે વીતરાગ થયા ત્યારે કોઈ શત્રુ અને મિત્ર નહિ ત્યારે આ તો વીતરાગ ર્વંત છતા બોલ્યા શુ? 'બાર વર્ષ' ભાવો બોલ્યો કે 'વ જાયદ્ધ' તેમ અની મુનિપણુ મહાત્માપણુ વીતરાગ સર્વજ્ઞપણુ ઊચુ ચડાવ્યુ ત્યારે બોલ્યા શુ તો શત્રુ

વાત ખરી પણ પોતાના માટે નથી કહેના પણ કર્મમા શત્રુપણુ પૂ. વીતરાગ ભગવાન કહે છે પરતુ પોતે તો તેનાથી અતીત થયા છે પોતે કર્મશત્રુના સપાટામા નથી તેમ કર્મ તેમને પોતાના સપાટામા નથી કરી શક્યો કરતો નથી અને શત્રુવટ કરી શકવાનો નથી ત્યારે કહો કે ડૉક્ટર દર્દીને લાયકની દવા આપે પણ પોતાની નાડીની દવા ન હોય. દર્દીનુ દર્દ ટાળવુ છે તેની નાડીને અંગે દવા આપવાની હોય. તેમ પોતે પણ જેને ઉપદેશ કરે છે તે જે શ્રોતાઓ છે તેની અપેક્ષાએ આ વ્યપદેશ તમારો કે મારો જગતમા કોઈ પણ શત્રુ નથી જૈન શાસ્ત્રમા કોઈ પણ જીવ-જડ ચેતન-અચેતન કોઈપણ દસ્ય વસ્તુ અદૃશ્ય વસ્તુ શત્રુ કે મિત્રની ગણત્રીમા નથી. કેમ? જગતમાં ઉપકાર કરે તેને મિત્ર અને અપકાર કરે તેને શત્રુ ગણવો. તે વ્યવસ્થા અનાદિની છે કે નહિ? તો છે તો પછી જૈન શાસન નવુ કયાથી બોલે છે? જગતમાં કોઈ પણ ચેતન-અચેતન જીવ જડ આ જીવને ઉપકાર અને અપકાર કરતા નથી માટે શત્રુ અને મિ

એ નથી. આ સિદ્ધાંત ક્યા રૂપનો ? જગતના વ્યવહારને જૈન શાસન પણ વગુસાડતા (બગાડતા) નથી, પણ ધ્યાનમા રાખીને બોલે છે.

અહીં કૂતરા અને સિંહની વાત ધ્યાનમાં લો.

કૂતરા ને સિંહનું દૃષ્ટાંત [15]

કૂતરાને છોકરા ટેફું મારે તો કૂતરો ટેફાને કરડવા જાય. ત્યારે સિંહને બાણ વાગે તો તે ક્યાંથી આવ્યુ તે જુવે. પણ બાણને ન જુવે, સિંહ ફાળમાં લે બાણ ફેંકનારને. તરવાર અને તરવારવાળો એમાં ગુનેગાર કોણ તરવાર ? તો તરવારને કોઇ ગુનેગાર નહિ ગણે, પણ તરવારવાળો ગુનેગાર ગણાશે. તને જે નુકશાન કરનાર છે તે તને નુકશાન કરે છે શાથી તે વિચારીશ ? તે તને જ નુકશાન કરે છે તેનાં કારણ વિચારીશ ? તે તો **પારવિના** બાણ જેવા, કૂતરાના ટેફા જેવા છે. દવાનો ઉપકાર કે ડૉકટરનો ? દર્દ ખમ્યાતું માન, સન્માન કોને દો ? મટાડનારને કે દવાને ? તો પછી દવાથી દર્દ મટ્યા છતાં ઉપકાર સન્માન કોનું ? દવા કે ડૉકટરનુ ? દવાનુ સન્માન હોય નહિ. તરવારથી મારે પણ તરવારને ગુનેગારી અને સજા હોય નહિ. તેમ અહીં આગળ તે કર્મો કર્યા, તે કર્મોને અંગે તારે તેવાં ભોગવવાનાં. તેમા તે તો કારણ બન્યો. દુનિયામાં દેખાય નજીકનો સંબધ પણ કર્મની કટુકતા તો જુદી જ હોય.

મા-બાપના સંબંધ કરતાં કર્મનો સંબંધ જુદો

જેમ કોણિક અને શ્રેણિકનો દુનિયાદારીનો સંબંધ કયો ? તો બાપ દીકરાનો. કેટલો ગાઢ સંબધ, કે જન્મથી ઉકરડે ગયો હતો છતા તેને રાજકુળમા પાછો લાવનાર શ્રેણિક. ૭ મહિના સુધી રો રો કરતો હતો તેની આંગળી મોઢામાં નાખીને છાનો રાખનાર, તેની નિશાનીવાળો હાથનો અગુઠો અને તેથી તેનું નામ કોણિક. આગળીની ખોડને અંગે તે નામ પડ્યુ. શ્રેણિક-કોણિક પિતા-પુત્ર કહેવાય. આવી રીતે જન્મથી બચાવનાર, આપત્તિ ટાળનાર કહેવાય છતાં એ જ **કોણિક** શ્રેણિકને મારનાર કે બીજો કોઇ. દુનિયાદારીનો ચહાય જેવો સંબંધ હોય તો પણ તે કર્મનો સંબધ જુદો ઝળકે છે. બે ય પણ તેવી સ્થિતિમાં.

કુટુબમા લગાએ તેથી વેર વધારવાનુ છે લ યા જવાઆના બચાવ માટે તમે દષ્ટાંત દો છો કે જેમ પાણીમા ડાગ મારીએ તો પાણી જુદુ ન પડે તેમ અમે કુટુબીઓ છીએ ધાક ધપ્પો મારીએ ખાઇએ એમ ચમાઈ ચાલ્યા કરે. આ વાત આગળ કરો એ-ને તમારો વ્યવહાર નહિ તૂટે પણ કર્મની કોઠી ભરાવવાની શેમા ? કુટુબના વ્યવહારમા સ્થિતિ પલટે શ્રીમંતને પોતાના સ્થાનમા નિર્વાહ કરવો મુશ્કેલ કુટુબની સ્થિતિ પ્રમાણે જીવાય તો સ્વદેશમા નહિ તો સ્વદેશ છોડી દેવો પડે મા ને છોકરો [16]

એક ગેડ બીજે ગામ રેવા આવ્યા તેને નાનો છોકરો છે હવે મા અને છોકરાને બચવુ શી રીતે. પ્રાચીન કાળમા કુળ અને જાતને પગ દેશમા આડે ન આવે. પેલી બાઇને પારકે ઘેર વાસીદુ વાળાને નિભાવ કરવાનો વખત આવ્યો અને છોકરાને ઢોર ચરાવવાનો વખત આવ્યો આ પ્રમાણે નિભાવ કરે છે તેવામા જેના ઘેર વાસીદુ વાળે છે તેના ત્યા નાત છે ત્યારે બાઇ સમજી કે મારાથી મોડુ અવાશે તેથી પહેલેથી રોટલા કરીને મૂક્યા અને છોકરો આવશે એટલે ખાશે. છોકરો આવ્યો અને વિચાર્યું કે મા આવશે એટલે મને આપશે આપણને જેમ છનીગ સ્વામીનો ઉપવાસ પાળવે છે પણ નવમાગસીમા પ દર મિનિટ નથી પાળવતી જ્યારે આપણને પા ક્લાક મોડુ થાય તો ? જો આપણે ત-પચ્ચક્ખાણ સમજવાવાળા ધર્મ-અધર્મને સમજવાવાળા તેને નથી લવવુ તો આ વિચારો ગેર ચારનારો તેને ક્લાકે જાય ત્યાં શુ થાય ? વેશમાં આવે. અજ્ઞાનીઓને આપત્તિનો દરો આવેશમા ત્યારે નીઓને આપત્તિનો છેડો ધર્મમા નિર્જરામા હોય. હવે બન્યુ !

વહુવહિયાને પેટ પૂરતુ વધતુ પડે વધ્યુ હોય તો મળે પણ નવુ ને ન આપે. હવે ત્યાં કઈ વધ્યુ નહિ વહુવહિયાને તેની રોજમાં

જે આના બોજા આપો તે ખાશે, પણ તેને ખોરાક મળવો જોઇએ. ખોરાક ન મળે તો ભાટકે પડે. ત્યાંથી કર્મ ન ભગવાથી પેલી બાઈની શી દશા થઈ ! તે ધૂઆપૂઆ કરતી ઘેર આવી.

વચન કર્મને બંધાવે

પેલો છોકરો અકળાઈ રહ્યો છે. **રાગ અને રોષ સ્થાન મળે એટલે ઝળકે.** જેમ નાનુ છોકરૂ બજારમાં પડયું હોય ટીચણુ, છોલાયુ હોય પણ ત્યાં રસ્તામાં અથવા ઘેર માબાપને દેખે એટલે ભેંકડો તાણે. રોષ પણ મનુષ્ય ઉપર ચઢ્યો હોય અને તેને ન દેખીએ તો બે મિનિટમાં સમે. રાગ–દ્વેષમાત્ર મળ્યાં પાછી ઊઠે. તેમ છોકરાને તથા માને આવેશ-રોષ ચડયો અને ત્યાં છોકરાએ માને દેખી એટલે બોલ્યો કે તને શળીએ દીધી હતી કે આટલી મોડી આવી. ત્યારે મા પણ બોલી કે તારા હાથ કપાયા હતા. **કોઠારમાં** પડયું હતુ, લઇને ખાવું હતુ ને ! શું મા શળીએ દેવાય તેમા છોકરો રાજી હતો અથવા છોકરાના હાથ કપાય તેમાં મા શુ રાજી હતી ? તો ના, પણ કર્મના કોથળામાં ભરાવો થાય છે. મા બાળક વચ્ચે પાણી જુદાં પડયા જુદાં પડતાં નથી, પણ તેને અંગે (તે શબ્દને અંગે) એકને કાંડા કપાવાનો અને એકને શળીએ ચડવાનો વખત આવ્યો. શાને અંગે ? તો આવાં વચનોને અંગે.

કારણ પોતાનાં જ કર્મો છે

આપણા વચનો તે આપણાં કર્મોનાં કારણો છે, પણ જે કોઇ ઉપકાર કરનારા કે અપકાર કરનારા છે તે તો નિમિત્ત માત્ર છે. " सव्वो पुव्वकयाणं० "

અપરાધ કરે, ફાયદો કરે તે બધામાં આપણા કર્મો જ કારણ છે. આપણા કર્મના ઉદયે કુટુંબી હોય તો વૈરી અને વૈરી હોય તો ફાયદો કરનારો બને. તેમાં બીજ કોણ ? આપણા કર્મો. ભગવાન્ જિનેશ્વર મહારાજે જણાવ્યું કે **કર્મ તે જ જૈન શાસનમાં શત્રુ તરીકે ગણાય.** આપણે જે **તીર્થંકરોને** માનીએ તે શાને અંગે ? અરિહંતપણા તરીકે

લાગે, ખૂંચે તો અંદર કાંટો છે. પાછો તે ધ્યાનમાં આવે તો ખૂંચે એમ કાંટો સ્પર્શ દ્વારાએ જણાય એ રીતે પરમેશ્વા શરીરની ચીજ. ખારો છે એ માલમ ન પડે પણ ત્યારે ખારો જીભને અડે ત્યારે માલમ પડે. અરે! આપણું રૂપ પણ ચક્ષુ દેખીએ ત્યારે માલમ પડે. બીજા સ્પર્શ, રસ, ગંધ, રૂપ ને શબ્દ, એ બધાનું ઇન્દ્રિયો દ્વારાએ જ્ઞાન થાય અને નિશ્ચિત કરાય. પણ જન્મ કોઈ પણ દ્વારાએ નિશ્ચિત નહિ. જન્મ અનુભવ–સિદ્ધ છે. પોતે અનુભવ કરે કે હું જન્મ ધારણ કરનારો. આવો જણાતો જન્મ સર્વને સિદ્ધ છે, સાધવો પડે તેમ નથી. જન્માન્તર, કર્મ, આત્મા બીજા પ્રમાણથી સાધવાં પડે. પરંતુ જન્મ એવી ચીજ કે જેને માટે બીજા પ્રમાણની જરૂર નથી માટે ઉમાસ્વાતિજી કહે છે કે–બધા પદાર્થો પહેલા આની (જન્મ) ઉપર લક્ષ દો. ભવ એટલે જન્મની પરંપરા–જન્મનાં સ્થાનકો.

મનુષ્ય–જન્મ મોક્ષ, દેવલોક સાધે

ભવનું ઘટવું, વધવું જન્મ ઉપર આધાર રાખે છે. જન્મ એ સ્વયં સિદ્ધ છે, તેને પ્રમાણની જરૂર નથી. પોતાનો જન્મ પોતાને જાણવો હોય તેમાં પ્રમાણની, સહાયની જરૂર નથી, પણ આત્માની, કર્મની, ભવાંતરની સિદ્ધિ માટે બીજા પ્રમાણની જરૂર છે. **ઉમાસ્વાતિવાચકજી** જન્મ દ્વારાએ જ સમજાવે છે કે–જે પોતાને અનુભવસિદ્ધ ચીજ છે તેમાં તમે વિચારો તો શું વિચારવું? તો જન્મ કેમ થયો? જે ચીજ તમને અનુભવમાં આવે તેનાં કારણો તો વિચારશો ને? જે ચીજ ઉપર સાધ્યનો, ભવાંતરનો, સુખ–દુઃખનો આધાર રહેલો છે. મનુષ્ય–જન્મ હોય તો મોક્ષ કે દેવલોક સાધી શકો. ભવપરંપરાને ઓછી કરવી, વધારવી તેનો આધાર મનુષ્ય–ભવ ઉપર. વિચાર કરો કે જન્મ કેમ થયો?

જન્મ દ્વારાએ અનાદિનો સંસાર

આ કહીને શું કહેવા માંગે છે? એ જ કે આ જન્મ, કર્મ ન હોત તો થાત નહિ. કર્મ પણ પહેલાનો જન્મ નહોત તો થાત નહિ.

આ બેની પરંપરા ધ્યાનમાં લો તો જન્મ દ્વારાએ આત્માને અનાદિ માનવા દ્વારાએ જન્મ કર્મને અનાદિ માની શકો. દૃષ્ટાંત તરીકે બીજ અને અંકુરો એ બે ચીજો સ્વતંત્ર કાર્ય-કારણરૂપ છે પહેલાના અંકુરાનુ બીજ કાર્ય તે અને પછીના અંકુરાનુ કારણ અંકુરો પોતે કાર્ય-કારણરૂપ છે બીજ પોતે કાર્ય-કારણરૂપ છે અંકુરો બીજ પરસ્પર કાર્ય-કારણરૂપ છે માટે અનાદિની પરંપરા છે બીજ વગર અંકુરો નથી અંકુરો વગર બીજ નથી આને અનાદિ માનવાવાળો મનુષ્ય બીજ માત્ર દેખવાથી અનાદિની ઉત્પત્તિ-ક્રમની પરંપરાને સમજી લે તેવી રીતે તમે આ જન્મ દેખો છો તમારા અનુભવની ચીજ છે કોઈથી અપ્રમાણ થએલી નથી માટે તેને અંગે કર્મને કારણ માનવુ પડે કર્મના કારણ અંગે પ્રથમનો જન્મ માનવો પડે આ રીતે એ અનાદિની પરંપરા માની શકશો અહીં પણ જન્મ પહેલા કે કર્મ પહેલું માની શકાય નહિ, જન્મ પહેલો માનીએ તો કર્મ ન હોય ને કર્મ પહેલું માનીએ તો જન્મ માનવામાં ન આવે. વાત ખરી પરંતુ જ્યાં સુધી જન્મ સાબિત છે ને એનું કર્મ સિવાય બીજુ કારણ બતાવી ન શકાય ત્યાં સુધી કર્મને માન્યા વગર છૂટકો નથી આ ઉપરથી જન્મ દ્વારાએ અનાદિનો સંસાર માની શકો સિદ્ધ કરી શકો બીજા પ્રમાણની જરૂર નથી.

દરેક ભવમાં જહેમત આહારાદિની

દરેક જન્મમાં જહેમત ઉઠાવીએ છીએ. મનુષ્યના જન્મમાં કંચન, કુટુંબાદિની જહેમત ઉઠાવીએ એને કોરે રાખીએ દેવતામાં દેવીઓ વગેરેની જહેમત ઉઠાવી તેને બાજુપર રાખીએ. પરંતુ દરેક જીવો આહાર શરીર ઇન્દ્રિય શ્વાસોશ્વાસ વગેરેની જહેમત તો જરૂર ઉઠાવે જ છે કોઈ પણ જન્મ એવો નથી કે જેમાં આહાર, શરીર ઇન્દ્રિય વિષયોની જહેમત ન હોય અરે! વનસ્પતિને તપાસો એકેન્દ્રિય વગેરેને જરા વિચારો. પહેલાં તો આહાર લઈ શરીર બાંધે પ્રયત્નથી વધે આ પ્રમાણે આગળ પ્રયત્નથી ઇન્દ્રિયો કરી લીધી વિષયનો પ્રયત્ન કરે

મોટું શરીર મળ્યું. જન્મ પૂરો થયો પછી? કંઈ નહિ. એટલે મહેનત કરીને મેળવે પણ એક મિનિટમાં મેલી દે. માછલાં, હાથીઓના પણ આદિના શરીર પણ ભવાંતર જતી વખતે? અંગુલના અસંખ્યાતમો ભાગ જેટલું પણ જોડે ન આવે. આપણે જોઈએ છીએ પાંચ હાથ લાંબા ચોડા શરીર. પલ્યોપમ ને સાગરોપમ સુધીની મહેનતથી મેળવેલું શરીર, ઇન્દ્રિયો, વિષયોને સમયમાં સરકાવી દેવા પડે છે. કેમ?

રજા ને રાજીનામું

નિકાશનો પ્રતિબંધ દરેક જન્મમાં બધુ મેળવ્યું અને નિકાશનો પ્રતિબંધ માટે છોડ્યુ. જન્મ–કર્મની પરંપરામાં અટવાયા અને મેળવીને મેલ્યું. **નાસ્તિક મેલે રોતો રોતો અને આસ્તિક મેલે હસતો હસતો.** મોક્ષાદિ માનો, ન માનો એમાં મતભેદ છે, પણ **મેળવ્યું તે મેલવાનું** એમાં મતભેદ નથી. આસ્તિક મેલે રાજીનામાથી ને નાસ્તિક મેલે રજાથી.

દુનિયામા બે પ્રકારે છૂટી. શેઠ રજા દે ને છૂટે તેમાં બીજાની દુકાને કિંમત કેટલી અને પોતે રાજીનામુ દઈને નીકળે તેમા તેની કિંમત કેટલી? આ બે કિંમતમાં માન–સ્વમાનમા કેટલો ફરક? તેવી રીતે અહીં આસ્તિક રાજીનામાથી. મે જેટલુ આયુષ્ય બાંધ્યુ તેટલુ ભોગવવાનુ. મેં પાપનુ કામ કર્યું નથી માટે મારે ભવાંતરમા સારું છે. ત્યારે નાસ્તિકને હાય હોય થાય.

> "यावज्जीवं सुखं जीवेदृणं कृत्वा घृतं पिबेत् ।
> भस्मीभूतस्य जीवस्य पुनरागमनं कुत.? ॥१॥"

આગળ પાછળનો વિચાર કરશો નહિ. નસ્તિકનું શું કહેવું છે:— घृतं पिबेत् ઘી પીઓ, પણ તે ન હોય તો ऋणं कृत्वा દેવું કરીને પણ જીવનને લંબાવવા ઘી પીવુ. કારણકે भस्मीभूतस्य जीवस्य पुनरागमनं कुत? ... રનુ પાછું આવવુ કયાંથી? આ પ્રમાણે નાસ્તિકને હોય.

પણુ આસ્તિકને તો જેમ શેઠિયો હોય. દશ જગોએ પેઢીઓ હોય એક પઢી એક પેઢીએ જવાનુ થાય તેમા એને શુ ? સીધી કુચી મુનીમને સોંપીને ચાલ્યો જાય. જેવી આ પેઢી છે તેવી ત્યા છે તેને કઈ વિચાર જ નથી. તેવી રીતે જેણે સમાધાન કર્યા છે સમાધાનનુ રત્ન ભવિષ્યમા થવાનુ હોય તેને કોઈ જાતનો વિચાર થાય જ નહિ પણુ જેને આ મોજ અને આગળ પડવાનુ હોય તેને અફસોસ. તેવી રીતે નાસ્તિકને અહીં મોજશોખ અને પછી મરતી વખતે હાયતોયપણુ આસ્તિકને તો આટલા રે સંસ્તારક પોરસીમા વોસિરે વોસિરે સોનાય છે–આહાર ઉપધિ ને બધાને વોસિરાવ આ રાઉનામુ દે ત્યારે રોવાને–નાસ્તિકને રહેવુ પણુ મનુષ્ય-ભવ ગમતો નથી જ્યારે આસ્તિક સ્વય રહેતો નથી રાજીનામુ દઈને નીકળવામા અને રનથી નીકળવામા જેવો ફરક કાજ ફરક આસ્તિક રાજીનામુ દઈને નીકળે અને નાસ્તિક ઓય રે! કરી નીકળે

મવાળી આખ ચોકખુ ન દેખાડે

દરેક ભવમા આહાર શરીર મેળવીને મેળવવાના દુનિયામા સદ્‌ગુ તે વહુનુ એટલે જ જે નીકળે તે બધા મેળવીને જ નીકળે તેવી રીતે અમે નીકળીએ તેમા અમને નામોશી નથી જેમ શિયાળા-ઉનાળામા ખમી પડે તો તાળાઓ પણ ચોમાસામા તો જ્યાં બે ચાર પાચ જ પડતા હોય ત્યા તાળાઓ ન પડે ન પડતા હોય ને કોઈ પડે રે તાળા પડે પણુ બધા પડતા હોય ત્યાં તાળા ન પડે તેવી રીતે દરેક જન્મમા દરેક જીવ આહાર શરીર મેળવીને મહેનતના મીઠા તો અમારે પણુ તેવુ કોઈ જીવનો મહેનતનો એકડો બતાવશો. જે ખમા સોએ સો નાપાસ ત્યા બદનામીને સ્થાન જ નથી. તેવી રીતે જગતમા તમામ જીવમા મહેનતનુ મીડુ વળે છે તો પછી નવાઈ વાત ધરી પરતુ ધ્યાન રાખવુ કે ચોકખી આખ છતી વસ્તુને પણુ અછતી વસ્તુને ન દેખાડે જ્યારે ભમરાળી આખ ન દેખાડે પણુ અછતીને દેખાડે સામરાના પણી દેખાડે એક

અન્દને એ દેખાડે. આંખમાં કણિયો છે કે નહિ તે દેખાયો ! દાગવાળી-ભમવાળી આંખે ઉજુ ન દેખાય અઉજુ દેખાય, તેવી રીતે તારી બુદ્ધિ નિર્મળ ન હોય તો તેવું દેખાય. નિર્મળ હોય તો ચોકખું દેખાય.

મેળવવું અંતર્મુહૂર્તમાં, મોક્ષની નિસરણી મનુષ્ય-જન્મ.

ગાયના દૂધનું દહીં થાય છે, વલોવાય છે, પછી ઘી થાય છે. અરે ! પણ સીધું જ કહોને કે ઘી જ થાય છે. ગાયનું દૂધ વગેરે કહેવાની જરૂર શી ? આ પ્રમાણે સીધું માગે તો સીધું લે. આખા જગતમાં એમ થાય છે, મહાનુભાવો ! અનંતા જીવો જન્મ સફળ કરી શક્યા. સિદ્ધો કેટલા ? અનંતા. તેઓ કેવી રીતે જન્મ સફળ કરી શક્યા તો આ મનુષ્ય-ભવમા એવી મહેનત કરી કે તે પામી શક્યા. આ મનુષ્ય-પણામા કાચી બે ઘડીમાં મહેનતને લીધે એવું મેળવે કે જે પલટો ખાય નહિ, જેને મેલવું પડે નહિ. કેવળજ્ઞાન મેળવવું તેમાં કેટલી વાર લાગે ? તો અંતર્મુહૂર્ત. અંતર્મુહૂર્તમા પ્રાપ્ત થયેલું ન જાય. અંતર્મુહૂર્ત આગળ વધે તો કેવળજ્ઞાન. અનંતો કાળ પહોંચે તેવું, પલટો ન ખાય તેવું કેવળજ્ઞાન. આ મનુષ્ય-ભવમા જબ્બર મહેનત કરો તો પરિવર્તન વગરની મેલવી ન પડે તેવી ચીજ મેળવી શકો. મનુષ્યનો ભવ એટલે મોક્ષની નિસરણી. દેવતા, નારકી, તિર્યંચનો ભવ મોક્ષની નિસરણી નહિ. **શ્રીઉમાસ્વાતિ વાચકજીએ** આટલા માટે જણાવ્યું કે 'इदं जन्म' મહાનુભાવ ! આ મળેલો જન્મ સફળ કરો.

મનુષ્યનાં ફળ ક્યાં ?

મનુષ્ય-ભવ સફળ કેવી રીતે ? આટલી બધી કથા વગેરે જોઈ પણ મનુષ્ય-ભવને ફળ આવ્યા દેખ્યાં નથી, ઝાડને ફળ આવે, પણ મનુષ્ય-ભવે ઉગવાવાળી ફળદાયી ચીજ નથી તો સફળ કેવી રીતે કરીએ ? શાંતિથી વિચાર. ફળ એટલે શું ? જે ખાવામાં કામ લાગે અને જે વાવે તો ઝાડ થાય તે કેરીને અંગે વિચારો. ખાવાનું મળે અને ઝાડ પણ થાય;

તેવી રીતે આ મનુષ્ય-ભવથી સુખના સાધનો મેળવી થો. શુ મનુષ્ય-ભવ દુનિયાના ઝાડોની માફક ઝાડ છે? દુનિયામા ઝાડોને ફળ સ્વાભાવિક છે પણ આને (મનુષ્યભવને) ફળ હોય નહિ પણ ફળ લાવીને બેસાડવાના અને તેથી જ કહ્યુ કે—આને સફળ બનાવો કે જેથી આ મનુષ્ય-જન્મ સુલભ થાય. તમને એમ લાગે બીજાને એમ લાગે પણ જ્ઞાનીઓને લાગે કે સુલભ છે જેમ વ્યવહારમાં ચોક્સીને પારકા સોના ઉપર રાગ-દ્વેષ નથી, પરંતુ જેવુ હોય તેવી કિંમત કહેવી એ ચોક્ખીનુ કામ છે તેવી રીતે વીતરાગ પરમાત્માનો આ મનુષ્ય-જન્મ સફળ છે એમણે મનુષ્ય જન્મ સફળ કર્યો છે તેથી એ કહેવાનો એમને હક છે નિષ્ફળ પણ જણાવવાનો હક છે તેથી ભવતિ કહ્યુ

ભવેત્ ન બોલતા ભવતિ કેમ?

અહીં ભવતિ સત્તાવાચક શબ્દ મૂક્યો વિધિ નહિ આવુ કરનારાનો મનુષ્ય-જન્મ સફળ થાય. શ્રીવીતરાગ પરમાત્માને ઇષ્ટના સાધન તરીકે અનિષ્ટના નિવારણ તરીકે ઉપદેશ આપવો તેમાં અડચણ શી? મનુષ્ય-ભવ સફળ કર આવો ઉપદેશ આપે તેમા વાધો શુ? નિષ્ફળ ન કર એમ કહે તેમા વાધો શો? આવુ કહેવાથી વીતરાગપણુ ચાલ્યુ જાય છે? ના રાગ-દ્વેષની પરિણતિમા વીતરાગપણુ ચાલ્યુ જાય. શંકા—વિધિવાચક ભવત્ કેમ ન કહ્યુ? મળ્યો છે એમ ન કહેતાં મળ્યો જણાવો એમ કેમ ન કહ્યુ? વાધો ન હોય તો ભવેત્ અગર કેમ ન કહ્યો? ભવત્ ને ભવતિ મા ફરક છે તે લગીર ધ્યાનમા લે. ભવત્ ભવિષ્યના વ્યાધિને અંગે જ્યારે ભવતિ સત્ત્વને અંગે. વર્તમાનમાં કેટલાય જીવો ખંગ કરે છે જન્મમાં ક્યાં ને ભવિષ્યમાં કરી એ ત્રિકાળ સત્તા રાખવા માટે ભવતિ ઉચિત. ભવત્ એક વ્યક્તિને અંગે વ્યાજબી ગણાય પણ દરેકને અંગે તેમજ ત્રિકાળ સત્તા દર્શાવવા ભવતિ કહેવુ જ વ્યાજબી છે ફળ બનાવવામા બહાદુરી

'સુલબ્ધ' એટલે સારો મેળવ્યો (પણ આપ્યો દીધો એમ નહિ) જન્મ કોઇએ આપેલી ચીજ નથી. કોઇની દીધેલી ચીજ નથી

પણ આપ મેળેલી છે, કર્મથી સિદ્ધ છે એ જણાવવા મુકરર કર્યું. મેળવવામાં બહાદુરી નથી માટે જન્મ મેળવ્યો તેમાં બહાદુરી નથી ત્યારે બહાદુરી શેમાં તો કે જન્મ સફળ બનાવે તેમાં. જેમ હથિયાર ફક્ત હાથમાં લેવાથી શુરવીરતા નથી પણ હથિયારથી કાર્ય કરે તો શુરવીરતા, તેમ અહીં આગળ મનુષ્ય-જન્મને સફળ કરે તેમાં ઉત્તમતા. મનુષ્ય-જન્મ એની મેળે સફળ થઈ જાય તો પછી શું ?

હવે મહાનુભાવ ! આ મનુષ્ય-ભવના ૭ પ્રકાર છે. તેમાં તું ક્યા પ્રકારમા ? ક્યા પ્રકારમાં સફળતા થાય ? તે વગેરે સમજાવશે તે અધિકાર અગ્રે વર્તમાન.

વ્યાખ્યાન ૯.

પોતાનો જન્મ નાકબૂલ નથી

શાસ્ત્રકાર મહારાજા આચાર્ય ભગવાન્ શ્રીમાન્ **ઉમાસ્વાતિવાચકજી** મહારાજ ભવ્ય જીવોના ઉપકારને માટે ધર્મોપદેશ દેતા થકા આગળ સૂચવી ગયા કે—આ જીવ અનાદિથી રખડે છે એ સમજવું ત્યાં સુધી મુશ્કેલ કે જ્યાં સુધી પોતાના જન્મ ઉપર વિચાર કર્યો ન હોય. પોતાના જન્મ ઉપર વિચાર ન કરે તો મનુષ્ય બધુ ઓળવે, નાકબૂલ કરે પણ પોતાના જન્મની નાકબૂલાત કરાશે નહિ.

હું નથી એ જ જીવની સિદ્ધિ

નાસ્તિકો કહે છે કે જીવ નથી. ત્યારે શાસ્ત્રકારો કહે છે કે ભાઈ ! તું જીવ નથી એમ કહેનાર પોતે છે ખરો કે નહિ ? જો છે તો પછી બોલનાર-કહેનાર જીવ. જીવ નથી એમ ના કઈ રીતે કહે છે ? જે જીવ નથી એમ કહે તે જ જીવ છે. અમને તું કહે છે—જીવ નથી તે તું શું જડ છે એમ ધારીને કહે છે ? જો જડધારીને કહેતો હોય તો

ભીંતો વગેરેને બોલતાં કેમ નથી સાંભળતા ? ત્યારે કહે કે મોઢે ભલે કહે કે જીવ નથી પરંતુ જીવ નથી એ વાકય જ જીવ સિદ્ધ કરે છે

શેઠ અને રજપૂત [17]

દુનિયામાંનો દાખલો લઈએ. એક ગેઢિયો કોઈ રજપૂત પાસે ૫૦૦ (પાંચસો) માગે છે તે બિચારો એકદમ પતાવે કયાંથી અને શેઠ ઉપર માન તો હોય. ઉઘરાણી કરે ને તે રજપૂતનો જીવ બળે પરંતુ પેલો ઉઘરાણી છોડે નહિ પેલાને સહન કરવું પડે. એક વખત રજપૂત કોઈ ગામમાં ગયો બહાદુરીનું કામ કર્યું તેને રાજાએ એક હજાર રૂપિયા આપ્યા લઈને આવતો હતો ત્યાં રસ્તામાં શેઠિયો મળ્યો કહે કેમ ભાઈ ! ઉઘરાણીવાળાનો રિવાજ કે આપે કે ન આપે પણ માગણી તો કરે કેમ ઠાકોર ! પેલા રજપૂતે કંટાળેલો એટલે ૫૦૦ આપ્યા સાક્ષી પુરાવો નથી. સાક્ષી વગર આપે તો ગેપ થાય તેમાં વાંધો નથી લાએ એક ચોપડીમાં જમે કર્યા ને કહ્યું કે-જો જમે કર્યા. બે વરસ શું વરસ થયા એટલે પેલા રજપૂતને કહે કે-કેમ ઠાકોર ! દયા મહેરબાની ડી દેખાય છે કંઈક અમારૂં વિચારજો આ બોલે તેમાં શું ? તો ખાતું કરવાનું કંઈક થોડી મુદત થઈ તમે તો જાણો છો ઠાકોર ! ન ઘરબાર લઈને બેઠા છીએ એમ કરતાં કરતાં ચોકખું કહ્યું કે મે ૫ આપેલા છે તે લાવો. પેલો કહે છે કે કયારે આપ્યા છે ! ત્યારે શેઠે કહ્યું-હવે મારે ફરિયાદ કરવી પડશે. પછી ફરિયાદ કરી.

ઝાડની સાક્ષી

ન્યાયાધીશે બન્નેની સ્થિતિ જોઈને ઠાકોરને બોલાવીને પૂછ્યું-શું થયું સાચું કહે તારી નાતની સેવ દેવડ પૂરી કરી. મારે સાચું કહે પેલો કહે છે કે-હું આપી શકું તેમ નહતો પણ મને સિરપાવ મળ્યો અને તેમાથી આપ્યા. ક્યાં આપ્યા તો કે ફલાણા ઝાડ નીચે આપ્યા છે બીજે દિવસે કેસ ચાલતી વખતે ઠાકોરને ધમકાવે શું સમજે છે ! આવા ઠકરાઓ ઈમાનદાર બેઈમાની નહિ જ કરે.

પણ સ્વયં મળેલી છે, કર્મથી સિદ્ધ છે એ જણાવવા મુલક્ષ કર્યું. મેળવવામાં બહાદુરી નથી માટે જન્મ મેળવ્યો તેમાં બહાદુરી નથી ત્યારે બહાદુરી શેમાં તો કે જન્મ સફળ બનાવે તેમાં. જેમ હથિયાર ફક્ત હાથમાં લેવાથી શુરવીરતા નથી પણ હથિયારથી કાર્ય કરે તો શુરવીરતા, તેમ અહીં આગળ મનુષ્ય-જન્મને સફળ કરે તેમાં ઉત્તમતા. મનુષ્ય-જન્મ એની મેળે સફળ થઈ જાય તો પછી શું?

હવે મહાનુભાવ! આ મનુષ્ય-ભવના ૭ પ્રકાર છે. તેમાં તું ક્યા પ્રકારમાં? ક્યા પ્રકારમા સફળતા થાય? તે વગેરે સમજાવશે તે અધિકાર અગ્રે વર્તમાન.

વ્યાખ્યાન ૯.

પોતાનો જન્મ નાકબૂલ નથી

શાસ્ત્રકાર મહારાજા આચાર્ય ભગવાન્ શ્રીમાન્ **ઉમાસ્વાતિવાચકજી** મહારાજ ભવ્ય જીવોના ઉપકારને માટે ધર્મોપદેશ દેતા થકા આગળ સૂચવી ગયા કે-આ જીવ અનાદિથી રખડે છે એ સમજવું ત્યાં સુધી મુશ્કેલ કે જ્યાં સુધી પોતાના જન્મ ઉપર વિચાર કર્યો ન હોય. પોતાના જન્મ ઉપર વિચાર ન કરે તો મનુષ્ય બધુ ઓળવે, નાકબૂલ કરે પણ પોતાના જન્મની નાકબૂલાત કરાશે નહિ.

હું નથી એ જ જીવની સિદ્ધિ

નાસ્તિકો કહે છે કે જીવ નથી. ત્યારે શાસ્ત્રકારો કહે છે કે ભાઇ! તું જીવ નથી એમ કહેનાર પોતે છે ખરો કે નહિ? જો છે તો પછી બોલનાર-કહેનાર જીવ. જીવ નથી એમ ના કઈ રીતે કહે છે? જે જીવ નથી એમ કહે તે જ જીવ છે. અમને તુ કહે છે-જીવ નથી તે તું શું જડ છે એમ ધારીને કહે છે? જો જડધારીને કહેતો હોય તો

ભીંતો વગેરેને બોલતાં કેમ નથી સાભળતા ? ત્યારે કહે કે મોટે ભસે કહે કે જીવ નથી પરંતુ જીવ નથી એ વાક્ય જ જીવ સિદ્ધ કરે છે

શેઠ અને રજપૂત [17]

દુનિયામાનો દાખલો લઈએ. એક ગેઢિયો કોઈ રજપૂત પાસે ૫૦૦ (પાંચસો) માગે છે તે બિચારો એકદમ પતાવે ક્યાથી અને શેઠ ઉપર માન તો હોય. ઉઘરાણી કરે ને તે રજપૂતનો જીવ બળે પરંતુ પેલો ઉઘરાણી છોડે નહિ. પેલાને સહન કરવું પડે. એક વખત રજપૂત કોઈ ગામમાં ગયો. બહાદુરીનું કામ કર્યું તેને રાજાએ એક હજાર રૂપિયા આપ્યા લઈને આવતો હતો ત્યાં રસ્તામા ગેઢિયો મળ્યો. કહે કે-કેમ ભાઈ ! ઉઘરાણીવાળાનો રિવાજ કે આપે કે ન આપે પણ માગણી તો કરે કેમ કર્યા ! પેલા રજપૂતે કંટાળેલો એટલે ૫ આપ્યા પેલાએ એક ચોપડીમા જમે કર્યા ને કહ્યું કે-જો જમે કર્યા એ વરસ ત્રણ વરસ થયા એટલે પેલા રજપૂતને કહે કે-કેમ ઠાકોર ! દયા મહેરબાની ઓછી દેખાય છે કંઈક અમારું વિચારજો આ બોલે તેમાં શું ? તો શું ખાતું કરવાનું કંઈક થોડી મુદત થઈ તમે તો જાણો છો ઠાકોર ! મે ઘરબાર લઈને બેઠા છીએ એમ કરતા કરતા ચોકખુ કહ્યું કે મે ૦૦ આપેલા છે તે લાવો. પેલો કહે છે કે ક્યારે આપ્યા છે ? ત્યારે શેઠે કહ્યું-હવે મારે ફરિયાદ કરવી પડશે. પછી ફરિયાદ કરી.

ઝાડની સાક્ષી

ન્યાયાધીશે બનેની સ્થિતિ જોઈને ઠાકોરને બોલાવીને પૂછ્યું-શું થયું સાચું કહે તારી નાતની સેર દેવડ તૂટી જશે માટે સાચું કહે પેલો કહે છે કે-હું આપી શકું તેમ નહતો પણ મને સિરપાવ મળ્યો અને તેમાથી આપ્યા. ક્યાં આપ્યા તો કે ફલાણા ઝાડ નીચે આપ્યા છે બીજે દિવસે કેસ ચાલતી વખતે ઠાકોરને એમ કાવે શું સમજે છે ? આ વા શદ્દકારો ઈમાનદાર એટમે ની નહિ જ કરે.

માટે આપી દે. પોતાની આવક કરતાં ખર્ચ વધારીને દેવું કરો ને ન આપો તે કેમ ચાલે? પેલાએ આપ્યા કહ્યું ને પોતાની હકીકત કહી. બધી વાત ખરી પણ કયી જગોએ આપ્યા? ફલાણા ઝાડ નીચે, ફલાણી સીમમાં આપ્યા. અરે સિપાઈ! જા, ઝાડકુ ઈધિર લે આવ ફેરો લઈને ગયો. (બધી તૈયારી કરવાની કારકુનને. જેમ વકીલને ત્યાં કારકુનો તેજ કારસ્થાનોના સ્થાન). ત્યાં દશ મિનિટ થઇ કે ન્યાયાધીશે કહ્યુ કે અબતક સિપાઇ કયું નહિ આયા? શેઠિયો કહે છે કે ઝાડ તો દૂર છે. ન્યાયાધીશ શેઠ વગેરે પોતાનું કામ કર્યે જાય છે. અર્ધો કલાક થયો ને સિપાઈ આવ્યો ને કહેવા લાગ્યો—સાહેબ! હુકમ નહિ માનતા, એક કદમ નહિ આતા. ત્યારે ન્યાયાધીશે કહ્યું કે ઝાડ આવીને સાક્ષી પૂરી ગયું. શેઠ ને ઠાકોર વિચારે છે કે અહીં ઝાડ આવ્યું કયાંથી? ને સાક્ષી પૂરી ગયું કયાંથી? તેથી ઠાકોર ગૂંચવાડામા રહ્યો. શેઠે સવાલ કર્યો કે હું તો અહીંનો અહીં છું ને ઝાડ આવ્યું કયારે ને સાક્ષી કયારે પૂરી ગયુ? ત્યારે ન્યાયાધીશે કહ્યુ કે આ દરબારમાં બેવકૂફપણે ન ચાલો. ઝાડ દૂર છે તે તમને કેવી રીતે માલમ પડયુ? શેઠજી! બેઈમાન ન થાવ. દરખત દૂર છે એ તમે શાથી કહ્યું? આથી રૂપિયા આપ્યા સાબિત છે. શેઠે જલદી દાવો પાછો ખેંચી લીધો.

અહી જેમ ઝાડ સાક્ષી પૂરી ગયું તેમ 'જીવ નથી' એ વાકય જ 'જીવ છે' એમ કહી ગયું. તુ વચન અપ્રમાણ છે, અનુમાન અપ્રમાણ છે, એમ બોલ પણ તારૂં બોલવું એ જ એ વચનને પ્રમાણ કરે છે, સાબિત કરે છે, માટે હુ નથી એમ બોલે તો પણ તે વચન જ જન્મ સાબિત કરે છે.

કૂકડી છે બોલનારના ગળે અનાદિ વળગે

જન્મ વગર કબૂલાતે કબૂલ થયેલી ચીજ. જન્મમાં કબૂલાતની જરૂર નથી. જ્યારે જન્મ એ કબૂલ થયેલી ચીજ છે આથી કર્મની કબૂલાત સિદ્ધ થાય છે, આથી જન્મ અને કર્મની પરંપરા અનાદિની ચીજ છે એ કબૂલ કરવુ પડશે. જન્મ નહતો ને કર્મ થયું, કર્મ

નહોતુ ને જન્મ થયો એમ બે નાય તેમ નથી અને કબૂલ ન કરે
પણ જન્મ-કર્મ એ કબૂલાત તો ગમે વગેરે તેની ચીજ જેમ દુનિયા
રીમા ફૂકડી છે એમ માન્યુ કે ઈંડુ માનવુ પડે અને ફૂકડી
ડોની પરંપરા માનવી જ પડે. અનાદિની પરંપરા જન્મ-કર્મની

બે ત્રણ વર્ષની મહેનત નિષ્ફળે હાય પણ જ મોની
મહેનત નિષ્ફળે શુ ?

શાસ્ત્રકારે એ જ બનાવ્યુ-અનાદિથી જીવ જન્મ લે અને
બાંધે છે છતા એક વાત ધ્યાનમા રાખવાની
જો એક વરસની મહેનત જાય તો ઉદાસીન થાય નાના છોકરાં
રસની મહેનત જાય તો અધમુઓ થાય ખાવુ ન ભાવે.
જાય તો આપઘાત કરે. નાના બચ્ચાને ત્રણ વર્ષની મહેનત
જોખમ કરાવે તો તારી મહેનત કેટલા વરસની ? મહેનત તે જીવનુ

દરેક ભવે પુદ્‌ગલની મદદથી મહેનત કરી કેટલા ભવની ? અનાદિની
હેનત કરનારા બે જ-અયોગિ-કેવલી અને સિદ્ધ પુદ્‌ગલની મદદ વગર
દર મહેનત કરનાર ન હોય તો તે બે જ-સિદ્ધ પરમાત્મા શરીરની
વી. તેથી તો તે પહેલાનાને સયોગી કહ્યા પરમાત્મા ને અયોગિ-
થી મહેનત કરનાર. સહાય મનના એટલે કે પુદ્‌ગલની
લની મદદ લઈને મહેનત કરનારા છે સહાય વચનના સહાય કાયાના
જીવ છે જ નહિ. ઓજાર લઈને તો મજૂરી કરવા વગરનો તો
શુ ? દુનિયામા બાર માસ વેપનો કરે મજૂરો જ છે તો એનુ
હે ! શુ થાય ! બાર માસના સરવૈયામા મીંડુ અને મીંડુ આવે તો
ઊડી જાય. તો પછી તે દરેક આવે તો હોય
માવ્યો તેનુ શુ ! છોકરાને જ ભવમાં મજૂરી કરી પણ
। કરવાનું દેવિયાને મીંડુ આવે તો દેવાનર મહેનત મફત જાય તો
મના સરવૈયામાં લાભનું નામ નહિ ને આમગા જેવુ પણ તને
કેટલો આવતો નથી તો તુ કઈ સ્થિતિને ! દુનિયામા મીંડુ
ની કહેરત છે

શિયાળ [18]

એક વખતે વાઘે અને શિયાળે મળીને વિશ્વાસઘાત કરીને ગધેડાને માર્યો ત્યારે શિયાળ કહે કે મામા ! આ વિશ્વાસઘાત કર્યો માટે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવુ જોઈએ તેથી પાણીમા નાહીને પાવન થઈએ. વાઘને પાણીમાં મોકલ્યો અને શિયાળિયો તે ગધેડાનું કાળજું ખાઈ ગયો. વાઘ આવ્યો ને પૂછે છે કે કાળજુ ક્યા ? આમ દુનિયામાં ઘાતકીપણું ને લુચ્ચાઈ પશુમા પણ છે. અહીં મામા ભાણેજના સંબધવાળા બન્યા. શિયાળ કહે છે કે કાળજુ હતુ જ ક્યા ?

તેવી રીતે આપણે અનંતા ભવની મહેનતે શું ફળ મેળવ્યું ? આ બધો ખ્યાલ ક્યારે આવે તો કે જન્મ વિચારે, કર્મ વિચારે અને પરપરા અનાદિની છે અને તે પ્રયત્નને આધીન છે. તે પ્રયત્ન મે અનાદિથી કર્યો પણ તેનું ફળ શુ આમ વિચારે ત્યારે કહો કે આખા જગતને અંગે જે બનતુ હોય તે એકને અગે બને તેમાં લાંછન નથી. દરેક જીવ દરેક જન્મમાં જન્મ લે છે અને મહેનતનાં મીંડાં વાળે છે. આમ કહે છે. આવુ કોણ કહે ? શાસ્ત્રકાર કહે છે કે આવુ તો અભવ્ય કહે, ભવ્ય ન કહે. ભવ્ય તો ભાગ પાડે. નિર્ભાગીને આમ રહ્યું, રહે છે ને રહેશે. ભાગ્યશાળીને આમ રહ્યું નથી, રહેતુ નથી ને રહેશે નહિ. ભવ્ય મોક્ષ માને એટલે તેને ખ્યાલ રહે કે એક જન્મમાં એવો ઉદ્યમ કરવામાં આવે તો મોક્ષ મેળવી શકીએ. માટે જન્મના ૭ પ્રકાર શાસ્ત્રકારે જણાવ્યા.

મનુષ્યના ૭ પ્રકાર છે

(૧) એક તો જન્મ એવો કે જેમાં મોક્ષ મેળવે. (૨) એક એવો કે મોક્ષ મેળવે નહિ પણ નિસરણી પાકી કરે. (૩) એક એવો મોક્ષની નિસરણી પાકી ન કરે પણ નીચી ગતિના રસ્તા ન લે. (૪) એક એવો ઊંચી ગતિના રસ્તા લે પણ નીચી ગતિના રસ્તા ન લે. (૫) એક એવો આ ભવના કર્મોને સાધે અને (૬) એક પરભવ

ન આ ભવના ૬ બોને સાથે આ મનુષ્ય-જન્મના છ પ્રકારના ફળો કહી છ પ્રકાર માને તેનુ નામ ભવ્ય પણ ન માને તેને અભવ્ય કહેતા નથી એટલે કે ભવ્ય હોય પણ ભવ્યની છાપ નહિ છએ પ્રકાર માને ત્યારે ભવ્યપણાની છાપ.

અભવ્ય મોક્ષની નિસરણી સિવાયના આઠ તત્ત્વ માને

શાસ્ત્રકારે કહ્યુ—અભવ્ય મોક્ષની નિસરણી સિવાય બધુ માને. આઠ તત્ત્વો માને. વિચાર કરજો. આઠે તત્ત્વો ન માને તો દેવલોકને અગે સાધુપણુ લે શાનો? જેણે ભવિષ્યમાં રાજા થવા દેવ થવા સુખી થવા માટે સાધુપણુ માન્યુ તેણે જીવ માન્યો. જીવ ન માન્યો હોત તો ભવિષ્યની વાત ક્યાથી? જીવ માન્યાની સાથે અજીવ મનાયેલો છે. પુણ્ય ન માન્યુ હોત તો દેવલોકની ઇચ્છા ન થાત. પાપ ન માન્યુ હોત તો સાધુપણુ લેત શાનો? સવર નિર્જરા પણ માની. આઠ માને ત્યા સુધી ભવ્યપણાની છાપ નહિ. મોક્ષ માને નહિ, પણ બોલે ખરો ને પ્રરૂપે પણ ખરો. પોતાના નિર્વાહ ખાતર અભવ્ય મોક્ષ બોલે.

શંકા—માને નહિ તો કહે શુ કરવા? તેનુ કારણ એ છે કે સંઘમાં-શાસનમા ત્યાગી ને ભોગી બને વર્ગોમા જૈન તત્ત્વોની એવી બધી છાપ કે જો મોક્ષનુ નિરૂપણ ન કરે તો એને સ્થાન ન મળે. એટલા માટે એને સંઘમાં સ્થાન રાખવા ધર્મસંઘમા સ્થિતિ રાખવા ખાતર મોક્ષ ન માનવા છતાં કહેવો પડે. સંઘ એટલો બધા તત્ત્વની પ્રતીતિ ધરાવનારો કે જેને અંગે તેનાથી આડુઅવળુ બોલાય જ નહિ. માને નહિ ને બોલે તે તો અસત્ય છે, પરંતુ પદાર્થમાં અસત્યપણુ નથી. અસત્ય બોલે ને નવ ગ્રૈવેયકે જાય? નિંદા કહેવાય નથી? મેલુ જ તેને ઓળખવો મોક્ષ ન હોય ને કહેવો તે જુદી વાત પણ આ સમુદાય વગેરેમાં મોક્ષ મનાયેલો છે તેથી તેમની આગળ મોક્ષ કહેવો પડે છે છે અસત્યવાદમા-છતા પદાર્થને ઓળખવા અને આપણા કહેવા એને સત્ય નથી શાસ્ત્ર તે વાત જુદી. અભવ્ય પોતાને શ્રદ્ધા નથી તેથી તે

વગર બોલ્યો પણ અસત્ય નથી બોલ્યો, એટલે દ્રવ્યથી બોલતો નથી કેવળ પોતાની ઇચ્છા જણાવવા બોલે. આ લોકો આ માર્ગે રહેલા છે અને માટે સંયમ પાળવાનું પણ તેનાથી છે માટે મારે ઉચિત જણાવવું. આમાં ઠગીને લેવાનું નથી. અભવ્યની મોક્ષની નિરૂપણા સાચી પણ એના પોતાનામાં અનંતાનુબંધી છે તેનો વાંધો નથી પ્રતીતિના અભાવને અંગે માયા પણ આ લોકને ઠગું એવી માયા નથી. આ પ્રરૂપણાથી તેમની માન્યતા દૃઢ રહે તેથી મારો નિભાવ છે.

અભવ્ય ચાર પ્રકાર માને

અભવ્ય જીવ જન્મના ૭ પ્રકારોને માને નહિ. જન્મના ૭ પ્રકારને ભવ્ય જ માને. કેમ? બે પ્રકારો તો મોક્ષ મેળવવાના ને મોક્ષની નિસરણીના. આ બે પ્રકાર તો તેને હોય જ નહિ. તેથી બીજા ચાર પ્રકાર લઈ શકે.

આ ઉપરથી એક વાત ચોક્કસ કરી કે--જન્મ છે. અનાદિથી જન્મ કરતા આવીએ છીએ. દરેક જન્મમાં મહેનત કરીને મીંડુ વાળ્યું. પરંતુ મીંડુ વળે જ છે. આ માન્યતા અભવ્યની. ભવ્યની માન્યતા કેવી? અનંતાએ કર્યા, કોઈ કરે છે ને અનંતા મેળવશે, મેળવે છે. એવું માનવાવાળા હોય. શ્રોતાઓ આવી માન્યતાવાળા હોય ત્યારે ઉપદેશને લાયક થાય. આ મનુષ્ય-ભવથી મોક્ષ મેળવી શકાય. જો અત્યારે ન મેળવી શકાય તો મોક્ષની નિસરણી-સ્વરૂપ બનાવાય. તેવા પ્રકારનો મનુષ્ય મોક્ષ મેળવી શકે તેને માટે "दुखनिमित्तं" કહ્યું. માટે શાસ્ત્રકાર કહે છે કે હું તને કહું કે તારો જન્મ ફળદાયી થાય તેવું કર. આ ૭ પ્રકારમાં તું પોતાને પહેલા પ્રકારમાં લે અને શક્ય ન હોય તો બીજામાં લે એમ અનુક્રમે છેવટે ચોથો પ્રકાર લે પણ પાચમો, છઠ્ઠો તો ન લે.

હીરાના બદલે હાડકું

હવે ચાર પ્રકારમાં ખરેખર સુલબ્ધ કોને થાય? અર્થાત્ હીરો વેચવા ગયો. ટકો ફેર થાય તો જુલમ થઈ જાય. ત્યારે તેની જગોપર

હાકતુ લે તેને શું તો કરે તેનુ ફળ ન કહેવાય. તેવી રીતે ચોથા પ્રભાગમા આ ભવમા જ મોજ આ ભવમા સુખ તે બધુ મેળવ્યુ તે હીરાને સાટે કાચ જેવુ તેથી તે સફળ ન કહેવાય. તેવી રીતે આ લોકની મોજમઝામા જન્મનુ ફળ માની નાખે તો ફળવાળો ન કહેવાય. માટે તે ત્રણે પ્રભરવાળા ફળ ન મેળવે.

તે કોણ મેળવે કેવી રીતે મેળવે અને મેળવવુ જરૂરી કેમ છે તે જણાવશે તે અધિકાર અગ્રે વર્તમાન

વ્યાખ્યાન ૧૦

કારણ વગર કાર્ય ન થાય

પો માર્ગમાનમા ઇચ્છા જ કારણ માને પણ જૈનો નહિ

શાસ્ત્રકાર મહારાજા આચાર્ય ભગવાન શ્રીમાન ઉમાસ્વાતિ વાચકજી મહારાજ ભવ્ય જીવાના ઉપકારને માટે ધર્મોપદેશ દેતા થકા આગળ સૂચવી ગયા કે આ સંસારમા આ જીવ અનાદિ કાળથી જન્મ અને મરણ કર્યા કરે છે. કેમકે જન્મ તે જીવ સર્વ જીવાને અનુભવ-સિદ્ધ છે તેની સાબિતી માટે બીજા પ્રમાણની જરૂર પડતી નથી. માટે તે અનુભવવાળો જીવ તેને અંગે વિચાર કરે કે જન્મ કરો ક્યાંથી? જન્મ તે સિદ્ધ છે તો પછી કારણ વગર કાર્ય થાય નહિ. નૈયાયિકો વગેરેનો નિયમ કે કાર્ય કારણ વગર કાર્ય થાય નહિ. માનને આ ઇચ્છા જ કારણ છે કૌન શાસ્ત્રકાર જણાવે છે કે તેઓ એ કહે છે પણ એક પક્ષ કે વગ મટે ઇચ્છા એ મુખ્ય પણ બાજાની હોય, કેમકે સારા હોયે તો સારા સાધનો વગર થતાં. તે મળવા વગર સ્વાભાવિક મળતા નથી. તેથી તે મેળવવુ મારી ઇચ્છાને આધીન છે સારી ઇચ્છા થાય ત્યારે સારા સાધને

મેળવીએ અને તેથી સારા કાર્યો કરી શકીએ. પણ કાર્યમાત્રને અંગે ઇચ્છાનું કારણપણું નિયમિત નથી. જો નિયમ કરીએ તો દુઃખની, રોગની ઇચ્છા દુનિયામાં કોને છે? ને તે થયું કેમ? ત્યારે કહો કે સારા કાર્યોને અંગે સારા કારણો મેળવવાની જરૂર. તે ઇચ્છા કરે તો મેળવી શકે. પરંતુ કાર્યમાત્રને અંગે ઇચ્છાને કારણ ગણી શકીએ નહિ.

મોક્ષની ઇચ્છાથી એક પુદ્ગલપરાવર્તમાં મોક્ષ

ઊંડા ઊતરીએ તો પરમપદ માટે જો વિચાર કરીએ તો ઇચ્છા છે ત્યાં સુધી કાર્ય થવાનું નથી. ઇચ્છા જાય ત્યારે કાર્ય થાય. પહેલા ગુણસ્થાનકથી મોક્ષની ઇચ્છા ઊભી થાય છે. કારણ? આપણે જાણીએ છીએ કે મોક્ષનો વિચાર કે તેની પ્રવૃતિ, ક્રિયા થાય તે વખતે એક પુદ્ગલપરાવર્ત સંસાર બાકી રહ્યો હોય. જેટલાને ઇચ્છા પહેલાં મોક્ષની પ્રવૃતિ તે બધા એક પુદ્ગલપરાવર્ત પછી મોક્ષે જવાના એમ નહિ, પણ જેને મોક્ષની ઇચ્છા થઇ, તેની ક્રિયા થઇ તેને એક પુદ્ગલપરાવર્તથી વધારે સંસાર રખડવાનું નહિ, અર્થાત્ એક પુદ્ગલપરાવર્તથી અધિક સંસાર હોય જ નહિ. જેને મોક્ષની ઇચ્છા થઇ. "मुक्खासओ वि नन्नत्थ" મોક્ષનો આશય–અભિપ્રાય તે છેલ્લા પુદ્ગલપરાવર્ત વગર બને નહિ. એમ **હરિભદ્રસૂરિજી** મહારાજ જણાવે છે. જેમ સમ્યક્ત્વમાં અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્ત ન્યૂન–આનો અર્થ એ નહિ કે સમ્યક્ત્વ પામ્યા પછી અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્તે જ મોક્ષ થાય. તેમ અહીં જેને મોક્ષની ઇચ્છા થઈ તેને એક પુદ્ગલપરાવર્તથી વધારે સંસાર હોય નહિ. તે સમકિતની સાથે સંબંધવાળો નથી.

અભવ્ય અંતઃકરણથી દેવ આદિને ન માને

કેટલાક આચાર્ય કહે છે કે અન્ય મતનું મિથ્યાત્વ તે પણ અંતઃકરણથી અભવ્યને ન હોય. આચાર તરીકે ભલે હોય પણ માન્યતા-શ્રદ્ધાપૂર્વકનું મિથ્યાત્વ તેને ન હોય. અન્ય મતમાં કુદેવને સુદેવ માન્યા, કુગુરુને સુગુરુ માન્યા ને કુધર્મને સુધર્મ માન્યો. ધારણા તો દેવ, ગુરુ ને

ાર્મની સમકિની સુદેવ સુગુરુ ને સુધર્મને ઉદ્દેશીને સુદેવાદિને માને
ારે મિથ્યાત્વીનો ઉદ્દેશ કુદેવ કુગુરુ કુધર્મ ત્યા માને સુદેવાદિ
ીકે શા માટે માને? તો મારા આત્માનું કલ્યાણ થાય તેથી. અને
લ્યાણનો રસ્તો નથી, પણ માને છે શા માટે? એની ધારણા તો
આત્મકલ્યાણ માટે

આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ અભવ્યને ન હોય

આ દેવાદિ મને સંસારસમુદ્રથી તારશે આ બુદ્ધિ અભવ્યને હોય
ખરી? સંસારસમુદ્રથી તરવાની મોક્ષની ઇચ્છા અને તેના સાધનોની
ઇચ્છા અભવ્યને થવાની? તો નહિ થવાની આચારની સ્થિતિએ અભવ્યને
આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ ભલે હોય પણ પરિણતિથી આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ
નહિ એમ કેટલાક આચાર્યો માને છે સર્વ આચાર્યના મત પ્રમાણે એ
વાત નક્કી છે કે એક પુદ્ગલપરાવર્ત સિવાય મોક્ષની ઇચ્છા થાય જ
નહિ. તે માટે જૈન શાસને છાપ રાખી કે અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્ત
માટે સમ્યક્ત્વની છાપ જેને સમ્યક્ત્વની છાપ આપે તે અર્ધ પુદ્ગલ
પરાવર્તમાં મોક્ષે જવાનો તેનાથી વધારે સંસાર થવાનો નહિ તેમ
મોક્ષની ઇચ્છા તને માટે શુક્લ પાક્ષિકની છાપ જૈન શાસ્ત્રકારે આપી.
જેને મોક્ષની ઇચ્છા થઈ તેને કંઈ પણ ક્રિયા કરી તેને શુક્લ પાક્ષિક
ક્રિયાવાદી કહીએ છીએ. એક પુદ્ગલપરાવર્ત બાકી હોય તેને મોક્ષની
ઇચ્છા થાય છે તે વખતે તેને સમકિત ન કહી શકીએ પરંતુ મોક્ષની
ઇચ્છા ભલે હોય પણ સમ્યક્ત્વ થાય તે વખતે એ ઇચ્છા આવે કે મોક્ષ

પહેલા કાલમાં સમ્યક્ત્વના અંગીકાર અને ઉદ્ઘોષણાના
વાક્યો જુદા હતા.—

જે વખતે સમ્યક્ત્વને ઉચ્ચરે તે વખતે સભા વચ્ચે એ પેન્તે
શાસ્ત્રકારોએ જણો જણો પર જણાવી. તે આ પ્રમાણે—

सरहामि णं भंत ! निग्गंथं पावयणं पत्तियामि णं भंते !
निग्गंथं पावयणं रोएमि णं भंत ! निग्गंथं पावयणं ।"

આ ત્રણ સમકિતના અંગીકારના સ્થાન, આ જ જૈન શાસન કે ત્યાગમય પ્રવચન–પાપના ત્યાગના આદેશરૂપ પ્રવચન, તેની હે ભગવન્! શ્રદ્ધા કરૂં છું, માનું છું મોક્ષના, આત્મકલ્યાણનો, બચવાનો ઉપાય આ છે.

બુદ્ધિ સંસ્કારની દાસી

માનવું કેટલીક વખત બીજાના અનુકરણ, લાજ, શરમ કે સંસ્કારથી હોય તે કેમ કહેવું પણ? આજકાલ બુદ્ધિવાદનો જમાનો ગણાય. બુદ્ધિ જબરજસ્ત હોય તો પણ તે સસ્કારની દાસી છે. દાખલા તરીકે હીટલરની જોડે બૉમ્બ પડ્યો, તેનાથી એ બચી ગયો, ત્યારે શું નિર્ણય કર્યો કે મારું કામ પરમેશ્વરને ગમેલું છે, મારું ધારેલું કામ પરમેશ્વર પૂરું કરવા માંગે છે. તેથી મને પરમેશ્વરે બચાવી લીધો. આ ઉપરથી હીટલર બુદ્ધિ વગરનો? ના, પણ બુદ્ધિનો સ્વભાવ સસ્કારની પાછળ ગસડાવાનો છે, બુદ્ધિ સસ્કારની દાસી છે ચર્ચિલ જેવા કહે કે અમે જગત ઉપર શાસન કરવા પેદા થયેલા છીએ. ગાંધી જેવા કહે કે મને ઈશ્વરે પ્રેરણા કરી છે માટે આમ છે ચહાય જેટલી બુદ્ધિ પણ તે સસ્કારની દાસી સસ્કારને સંસર્ગ ઉત્પન્ન કરે છે.

વિધિ વાક્ય, દલીલ, દૃષ્ટાંત ને સંસર્ગમાં જબરજસ્ત સંસર્ગ

વિદ્વાનો એટલા જ માટે કહે છે કે–સેંકડો વિવિધ વાક્યો હોય તેનું જેટલુ જોર હોય તેટલું જોર એક દલીલ વાક્યનું સો દલીલવાળા વાક્યો કરતા એક દૃષ્ટાંતનું વાક્ય જબરજસ્ત એક દાખલો બન્યો હોય તેની જે અસર તે સેંકડો દલીલોના વાક્યો કરતાં જબરજસ્ત અસરવાળી નીકળે. હજારો વિધિ, દલીલોના વાક્યો હોય, દૃષ્ટાંતો હોય, છતા સસર્ગ તે જબરજસ્ત ચીજ છે. જેને માટે જગતમાં સ્કૂલો અને કૉલેજો કેટલી? પાઠ્ય પુસ્તકો, માસ્તરો કેટલા? તો તેનો પાર નથી. ત્રણેનો પાર નથી. એકકે જગોપર બેઈમાની

શીખવવામાં આવે છે? ઘાતકીપણું જૂઠ બોલવું ચોરી કરવી, રંડીબાજી વ્યભિચારી કરવી આવું કહેવામાં આવ છે? ગણત્રી વગરની શાળાઓ પુસ્તકો શિક્ષકો છતાં જગતમાંથી અનીતિ ગઇ? ઘાતકીપણું ગયું? અત્યાચારો ગયા? જૂઠાપણું ગયું? ચોરી ગઈ? રંડીબાજી ગઇ? નમાલીપણું ગયું? તો ના. કેમ ન ગયા? વિધાનો દવીનો નહોતો ખધા પના પસના છતાં સંસર્ગ તે કોનો? તો બીજાઓનો હોવાથી બીજી વસ્તુ જગતમાં પ્રચાર પામે. કારણ? સસર્ગ સસર્ગે બુદ્ધિ હોરાની હોય અને કહેવાતુ હોય કે હે ભગવન્ હું નિગ્રંથ પ્રવચનની શ્રદ્ધા કરું છું માનું છું અને તે પ્રમાણથી અનુકૂલ-પ્રતિકૂલ સાધક-બાધકનો વિચાર કરીને મને ભરોસો એમ છે તેથી હું પ્રતીતિ કરું છું

ત્રણ એકરાર—सद्दहामि, पत्तियामि रोएमि

હવે શ્રદ્ધા પ્રતીતિ થયા છતાં એક વસ્તુ બીજાને માટે હિતકારી હોય તે આપણે માટે ન હોય. આપણે માટે હિતકારી હોય તે બીજાના માટે ન હોય. કરીનાઇનથી તાવ જાય તે માની લીધું તેનો પ્રયોગ કરીને પ્રતીતિ કરી, છતાં આપણા દરદ કરીનાઇન ખાધા કરતા તે તો તાવવાળા માટે તેવી રીતે અહીં નિગ્રંથ પ્રવચનની પ્રતીતિ કરી પણ પોતા માટે ન હોય તથી હું નિગ્રંથ પ્રવચનની શ્રદ્ધા કરું છું મને ગમે, હું અમલ કરનાર થવ એ ગણના થઈ—આ ત્રણ એકરાર સમ્યક્ત્વ માટે હતા સદાય તીર્થંકરો, ગણધરો સ્થવિરો હોય પણ આ ત્રણ એકરાર. सद्दहामि णं भंत निग्गंथं पावयण पत्तियामि णं भंत? निग्गंथं पावयण रोएमि णं भंत! निग्गंथं पावयणं। આ ત્રણ એકરારના વાક્યો.

ત્રણ ઉદ્ઘોષણા-अट्ठे परमट्ठे सेसे अणट्ठे

તેવા જ ત્રણ ઉદ્ઘોષણાના વાક્યો જે કે દ મ યો ... ઉદ્ ...
ખુલાસા વાક્યો જેમ સરકાર સદાય ... જાય પણ ... ના ...
કો આજ્ઞા રાખે ... પણ પોતાનો ... જે ...

સમ્યક્ત્વ પામ્યો તે ભલે ઉપાશ્રય, દહેરાસર કે પૂજા વગેરેથી બહાર હોય છતાં આ ઉદ્ઘોષણા–"इणमेव निग्गंथ पावयणं अट्ठे परमट्ठे सेसे अनट्ठे ॥" આ નિર્ગ્રંથ પ્રવચન તે આત્માનું કાર્ય કરનારું છે. ખરેખરું કાર્ય કરનાર હોય તો આજ છે. આ સિવાય કોઈ પણ આત્માનું કાર્ય કરનાર નથી, પણ ઊલટું અનર્થ કરનાર છે.

પાણમાં એક પુદ્ગલપરાવર્ત

છેલ્લો પુદ્ગલપરાવર્ત સંસારવાળો 'અટ્ઠે'ની સ્થિતિમાં હોય. 'પરમટ્ઠે'ની સ્થિતિ ન હોય. ધન, માલ, કુટુંબ, મિલ્કત જોઈએ અને મોક્ષ પણ જોઈએ. પણવાળો થાય તેને પુદ્ગલપરાવર્તથી વધારે રખડવાનું ન હોય એમ શાસ્ત્રકાર જણાવે છે કે એક પુદ્ગલપરાવર્તથી ઓછો સંસાર રખડવાનો હોય તેને જ પાણની ઈચ્છા થાય. ત્યારે ચોથે ગુણઠાણે મોક્ષ જ જોઈએ, તે ઈચ્છા. તે ઈચ્છાને સમજવા માટે **સુલસા**ના દાખલાને ધ્યાનમા લો.

સુલસા ને નાગસારથિ [19]

સુલસાનો ધણી **નાગસારથિ**. તેની ઉંમર થઈ જવા આવી. તેવી અવસ્થા સુધી એકકે સંતાન નથી. સંસારિક લોકો સત્તા, દ્રવ્ય, સ્વમાન ત્રણે કોને સોંપવા તે વિચારમાં આવે, એથી **નાગસાથિ** ચિંતાના દરિયામાં ડૂબ્યો છે, ત્યારે **સુલસા** કહે છે કે તમે સંતાન માટે બીજી કરી શકો છો. મને કંઈ પણ અડચણ નથી. ભોગને અડચણ હોય તેવા ભયંકરપણામા કહો છે ને કે ભોગ મળ્યા. ત્યારે **સુલસા**એ કહ્યું કે આ ભોગ તેને હું ભોગ મલ્યા ગણું છું તેથી તમે બીજી કરો તો મને અડચણ નથી. ત્યારે **નાગસારથિ** સ્પષ્ટ જણાવે છે કે હુ ચિંતાના દરિયામાં છુ છતા બીજા દ્વારાએ ચિંતાના દરિયામાંથી નીકળવા માંગતો નથી.

સુલસાની માગણી મોક્ષ

સુલસાના સમ્યક્ત્વે દેવતા પ્રસન્ન થાય અને કહે કે માંગ માંગ તે આપું. પ્રાર્થના નથી કરવી પડતી. છતા તેને માંગવાની કશી ઇચ્છા

છે કે દેવતા દઈ શકે ? પણ મુનસા ચૂપ રહે છે એટલે દેવતા કહે છે કે હું તને વર ન આપું છું માટે તારે જે માગવું હોય તે માગ તો પણ ચૂપ રહે છે ત્યારે ત્રીજી વખતે કહ્યું છતાં તે માગતી નથી પણ સંજ્ઞામાં ઉત્તર દે છે કે માગનારે પણ માઝા સાચવવી જોઈએ દુનિયામાં બેન, બેટીના માગણા હોય પણ વધુ માના માગણા ન હોય તેથી હું નથી માગતી હું જે માગવા માગું છું તે તારી પાસે દેખાતું નથી.

સાચું ક્યાં માગ ?

શાસ્ત્રકાર સાધુને આગે કહે છે કે સામાન્ય અને તીવ્ર શ્રદ્ધા વાળામાં માગવું કોને ત્યાં ? તો શ્રદ્ધાવાળાને ત્યાં અમુક ચીજ છે તેમ ન કહેવું કારણ કે તે કોઈનું ઉપાડી લાવે અને ચોરી કરીને લાવી આપે માટે દેખ્યા સિવાય ફલાણાનો ખપ છે તેમ કહેવું નહિ. સામાન્ય ત્યાં માગીએ તો હોય તો હા કહે અને ન હોય તો ના કહે. તીવ્ર શ્રદ્ધાવાળો એવી સ્થિતિમાં હોય કે ના કહેવી તે મોત માને. તેવાને કહેવું નહિ. તેથી મુનસા કહે છે કે તું તો ઉપાડી લાવી શકે તેમ નથી ચોરી કરી શકે તેમ નથી તેથી તારી પાસે નથી માટે માગતી નથી.

ત્યારે દેવ કહે કે નામ પાડને ! પછીની વાત પછી ત્યાં ચોકખું કહ્યું કે મોક્ષ.

ચાહે મોક્ષ જ, ઇચ્છું જ મોક્ષ

દુનિયાદારીમાં સ્થિતિ કેવી-અવસ્થા થાય અજ્ઞાનની ઇચ્છાવાળો ઘણી ઘણી તેનું ફેરફાર થાય તેમ ઇચ્છે છે આવા વખતે દેવતા પ્રસન્ન થાય છે છતાં પુત્ર માગતી નથી. કારણ ! સમ્યક્ત્વવાળાને મરણી ઇચ્છા મનોરથ મોક્ષ જ તેથી મારે મોક્ષ જ જોઈએ. પરંતુ જ્યાં સમ્યક્ત્વ થાય ત્યાં પણ ન હોય જ જ હોય. મોક્ષ જ જોઈએ. મોક્ષની ઇચ્છાવાળો જીવ તે ધારી થાય.

તે ગુણસ્થાને કોઈ કાલે મોક્ષ મેળવ્યો નથી, મેળવતો નથી અને મેળવશે નહિ. એટલું જ નહિ, પરંતુ ભગવતીમાં પ્રશ્ન કર્યો કે—તેરમે ગુણઠાણે રહેલા કેવલી મોક્ષે ગયા, જાય અને જશે? તો ભગવાન કહે કે—ના જાય, જતા નથી અને જશે નહિ. ગભરાશો નહિ, હા તેરમે ગુણઠાણે પણ ચોથા જેવું જ. અનાદિથી મોક્ષે ગયેલા, વર્તમાનમાં જાય અને ભવિષ્યમાં જશે તે ચૌદમે અયોગી થઈને મોક્ષે ગયા, જાય છે અને જશે. તેરમાવાળાને મોક્ષ નથી. તો બાકીના તેના ઉતરતા ગુણઠાણાની વાત જ ક્યાં?

ઇચ્છાના રોધે જ મોક્ષ

વસ્તુ શી? ઇચ્છા પહેલા ગુણઠાણાથી ઠેઠ સુધીની, છતાં મોક્ષ ન થયો પણ ચૌદમે જ્યારે ઇચ્છા ગઈ ત્યાં મન, વચન ને કાયાની પ્રવૃત્તિ નથી ત્યારે જ મોક્ષ. ઇચ્છા હોય ત્યાં મોક્ષ નહિ, પણ તે જાય ત્યારે મોક્ષ. કાર્યને અંગે ઇચ્છા જરૂરી છે. તે કઇ રીતે માનવું? માટે જૈન શાસ્ત્રકારોએ ઇચ્છાને કારણ નહિ રાખતાં પણ તેના વાસ્તવિક સાધનો માને તો કાર્ય થવાનું. ઇચ્છા હોવા છતાં કારણો ન મળે તો કાર્ય ન થાય. ઇચ્છા ન હોય છતા કારણો મળે તો કાર્ય થઇ જાય. તેથી ઇચ્છા એ કાર્ય કરનારી નથી પણ તે કાર્યના કારણો મેળવનારી ભલે હોય માટે "कार्यं हि कारणायत्तं" કારણ આધીન કાર્ય છે "नाकारणं भवेत् कार्यम्" કારણ વગર કાર્ય થતું નથી. તો આ જન્મ તે કારણ વગર બન્યો, કે કારણથી બન્યો? માટે જન્મ તે કાર્ય, તેનું જે કારણ તેને તું અદૃષ્ટ કહે છે, પણ તે તો વસ્તુ આવવાની. માટે જન્મ અને કર્મની પરંપરા અનાદિની માનવી પડશે.

'इदं' શા માટે?

અત્યારે તું કઈ સ્થિતિમાં? તારા જન્મને સફળ કરી શકે તે સ્થિતિમાં. માટે ભગવાન્ ઉમાસ્વાતિ મહારાજ કહે છે કે—"दुःखनिमित्तमपीदं" ત્યાં 'इदं' શબ્દ મૂકે છે. તે શા માટે? જન્મ તો અનાદિનો હતો

તેથી તે જ જન્મ કહેવામાં વાંધો નથી. પણ इह થી નજીકનો દદ ઇ સંનિકર્ષે' એટલે इह ના અર્થનો સંયોગ નજીકમાં થાય. આ અને 'એ' એ બેમાં કેટલો ફરક ? આ શબ્દ પ્રત્યક્ષમાં અને એ તે દૂર માટે, અને જો વધારે દૂર હોય તો તે. તેમ અહીં આગળ કયુ સર્વનામ વાપરે છે? એ અને તે નથી વાપરતા પણ इह આ આ જન્મ શા માટે વાપરે છે? ઉપદેશને લાયક મનુષ્યો માટે

મનુષ્ય-જન્મ ઉપદેશને લાયક

મનુષ્યના જન્મને ઉપદેશને લાયક ગણવામાં આવ્યો. ભગવાન સૂત્રિકારોને પણ આચારાંગમાં— इहमेगेसिं णोसन्ना વગેરેથી એક-બે-કેટલીક દરેકને લાગુ થાય છે એકેન્દ્રિય ત્રિકેન્દ્રિય ગમે તે હોય તેને લાગુ પાડતા નથી. અને ટીકાકાર જણાવે છે કે 'एकेषां-केषांचित्' મનુષ્યોનો એકનો અર્થ મનુષ્યોમાં લાવી મૂક્યો. મનુષ્યો ઉત્કૃષ્ટ સત્તા મેળવાને અને શ્રવણને લાયક છે જે શ્રવણ તેને સફળતા કરી શકનાર છે ઉમાસ્વાતિ મહારાજ જન્મ અને કર્મની પરંપરાનું અનાદિપણું સાબિત કરીને કહે છે કે इह जन्म આ મનુષ્ય-જન્મ તે તો થયેલો છે તેને તું સફળ કર.

સફળ કર કેમ કહેવું પડ્યું ? રાજાને ત્યાં કુંવરપણે જન્મ્યો તેથી તે ગાદીનો માલિક થવાનો છે તેને મેળવવા માટે પ્રયત્ન નથી કરવાનો તેમ તમે મનુષ્ય થયા તેથી તમે ઈશ્વરના ખોળે બેઠા છો કે સિદ્ધિને લાયક થયા તે નિયમ નથી. તેથી તેવા કારણને માટે છ પ્રકારના જન્મો ગણાવ્યા છે

છ જન્મો અને તેના નામો

કેટલાક મોક્ષ સાધે અને સધાવે. ૧ કેટલાક મોક્ષને જ સાધે ૨ કેટલાક મોક્ષને તે ભવમાં સાધે નહિ પણ મોક્ષની નિસરણી માંડી ૨ કેટલાના ભવો લઈને મોક્ષ મેળવે ૩. કેટલાક વરબો ઉભય લોકના કુગતિ કર્મને આચરે ૪ કેટલાક માત્ર

આ ભવ ન બગાડે ૫ અને કેટલાક આ ભવ અને પરભવ બન્ને બગાડે ૬. આવા જીવોને સમજવા માટે શાસ્ત્રકારોએ ૭ શબ્દો કર્યા—પહેલાનું નામ ઉત્તમોત્તમ, બીજાનુ ઉત્તમ, મધ્યમ ૩, વિમ-ધ્યમ ૪, અધમ ૫ અને અધમાધમ ૬.

પાત્રના આધારે ફળ થાય

મનુષ્ય—જન્મ મેળવ્યા પછી પોતાની કૃતિના આધારે મનુષ્ય પોતાના જન્મના ૭ પ્રકાર પાડી નાંખે. પરિણામે આ મનુષ્ય—જન્મ ૭ રૂપમા પરિણમે છે. તે ૭ રૂપ થાય કેમ ? જો તુ જગતમાં રહેતો હોય તો આ સવાલ ન થાત. કેમ ? 'एकमंतरीक्षम्' એક જ એવુ વરસાદનુ પાણી પડે છે તો તે એકને એક જાતનો રસ અને બીજાને બીજી જાતનો રસ કરે છે. દુનિયામાં બધા પાક એક રસના છે ? ના, કારણ એકસરખુ વરસાદનુ પાણી છતાં પાકો એકસરખા નથી થતા. "नाना रस" "पृथक् पृथक भाजनम्" જેવા જેવા ભાજનમાં પડે તેવા તેવા જ રસ થાય.

આત્માને પાત્ર બનાવો

સવા નવ મહિના માતાના કૂખમા રહેવુ, જન્મ પામવો, દૂધ પીવું અને ગોથમડાં ખાતા મોટા થવુ. તેમાં કોઈ મનુષ્યને ફેર નથી, છતાં જન્મનું ફલ જેવું આત્મા પાત્ર હોય તેવું થાય. આત્માને પાત્ર બનાવો તો તે જ જન્મ ફલ દેવાવાળો થશે. આત્માને પાત્ર નહિ બનાવો તો તે જન્મ પણ ફલ આપનાર નહિ થાય. તેમાં આ ૭ પ્રકાર થાય આ ૭ પ્રકારો જણાવ્યા.

૭ પ્રકારોમાં મનુષ્ય—જન્મ સફલ કરવાવાળા કયા કયા પ્રકારો લેવા, મળેલો જન્મ સફલ થાય તેમ કરવા, તેને માટે કયા કયા રસ્તા લેવા ! કયા કયા રસ્તા લે તો તે સફળ થાય ! તેના ફલ ક્યારે મેળવાય તે અધિકાર જણાવશે તે અગ્રે વર્તમાન.

—०—

વ્યાખ્યાન ૧૧

દુનિયાદારીમાં ઈચ્છા સિવાય કાર્ય નહિ

શાસ્ત્રકાર મહારાજા આચાર્ય ભગવાન શ્રીમાન્ ઉમાસ્વાતિ વાચકજી મહારાજ ભવ્ય જીવોના ઉપકારને માટે ધર્મોપદેશ દેતા થકા આગળ સૂચવી ગયા કે આ સંસારમાં આ જીવ અનાદિ કાળથી રખડે છે. રખડતાં રખડતાં મનુષ્ય-જન્મ પામવો અત્યંત મુશ્કેલ હતો. સામાન્ય રીતે નિયમ છે કે કારણને આધીન કાર્ય. કોઈ દિવસ કાર્ય કારણ સિવાય થાય નહિ પરંતુ જ્યાં સુધી વસ્તુ માલમ ન હોય તેના સાધનો જાણ્યાં ન હોય તે મેળવવાની ઈચ્છા પણ કરી ન હોય ત્યાં સુધી દુનિયાદારીની રીતે કાર્યની સિદ્ધિ થવી મુશ્કેલ છે તેનાથી મનુષ્યપણું તદ્દન જુદી સ્થિતિમાં.

આકસ્મિક કારણે મનુષ્યપણું મળ્યું

મનુષ્યપણું પામવા પહેલાં આ મનુષ્યપણું આવું સારું છે તે જાણ્યું ક્યારે? જાનવરપણામાં વિકલેન્દ્રિયપણા વગેરેમાં ભટકવા તે વખતે મનુષ્યપણું ઉત્તમ છે તેના કારણો આવાં છે તેનો અમલ કરે તે ક્યાં ધ્યાનમાં હતું? પણ આકસ્મિક સંયોગે આપણને તે મનુષ્યપણું વગેરે મળી ગયું મનુષ્યપણાના કારણો મળ્યા ત્યારે આપણે મનુષ્ય-કર્મ અને આયુષ્ય બાંધ્યું

અજાણપણે મળે ભરોસો ન રખાય

મનુષ્યપણાનાં કારણો મળ્યાં તે કેટલાં મુશ્કેલ! કોઈ વખત એવું બને તેથી ભરોસામાં બેસી ન રહેવાય. શાસ્ત્રકારે દાખલો દીધો કે—

ઢેઢાના સોનૈયા [20]

એક મનુષ્ય બહાર ગયો. તે તળાવને કાંઠે બેઠો છે તે અટકચાળો મનુષ્ય હતો. તેને ત્યાંથી એક ઢેફ ફેંકી તે ફેંકતાં ઢેફો ઉખડ્યો. એ જે તેના નીચે સોનૈયો હતો. તે નીકળ્યો. તે જાની દર

ગયા. તે વાત બીજાએ સાંભળી. ગામમાં વાત થઈ. સોનૈયા કિંમતી છે. તે મુશ્કેલ છે. સહેજે મળતો નથી. ક્યાં હોતો એક ટેકરું ઉખાડ્યું તો સોનૈયા. વાત સાચી, પણ કોઈને મળે? બધા ટેકા ઉખાડે ત્યાં, એકને ઠેસ વાગી ને ટેકરું ઉખડ્યું. નિધાન નીકળ્યું, તેથી ઠેસ મારતા જવું. માટે એવા જ ભાગ્યના યોગે તેવું સાધન અચાનક મળી જાય તો પણ તે ભરોસાપાત્ર ન ગણાય. અજાણપણે, વગર ઇચ્છાએ, વગર કારણ જાણ્યા પ્રવૃત્તિ થઇ. ભવિતવ્યતાના યોગે સોનૈયો મળે તેથી તે કારણ ન ગણાય. આકસ્મિક યોગે ઈંટ ઉખેડતા સોનૈયો અને નિધાન મળ્યુ તેથી તે ભરોસાદાર ન ગણાય. તેમ આપણે મનુષ્યપણું શું છે? તે ઇંટ ઉખેડ્યાનો સોનૈયો અને નિધાન સમજજો આપણે નિગોદમાંથી નીકળ્યા. રખડતાં રખડતાં આ મનુષ્યપણુ મેળવ્યું તે ઈંટ ઉખડ્યાના સોનૈયો અને નિધાનની માફક. નહોતુ મનુષ્યપણું જાણ્યુ, નહોતુ સુંદર જાણ્યુ, નહોતી મેળવવાની ઇચ્છા, છતાં આકસ્મિક રીતે મલી ગયું.

કારણો મેળવ્યાં શી રીતે? મનુષ્ય થયા શી રીતે? આકસ્મિક સંયોગે થયા. આ મનુષ્ય–ભવ જે આકસ્મિક સંયોગે મલ્યો તે ખોઈ દઇએ, નિષ્ફલ કરીએ તો આગળ મનુષ્ય–ભવ ક્યાં? આગળ મનુષ્ય–ભવ કેવી રીતે મેળવવાના? એમ ન વિચારશો કે આ મલ્યો તેમ આગળ પણ મનુષ્યપણું મળશે. આ વખતે કારણો જાણ્યા વગર મનુષ્યપણું મલી ગયું તેમ આગળ મળી જશે એમ વિચારવાનું નહિ. કારણ? આગળ મળશે કે કેમ તે શંકાવાળું છે.

હીરાના સાટે હાડક્યા જેવું તામલીનું તપ [21]

આકસ્મિક સંયોગે મનુષ્યપણું મળી ગયું તે જો ગયું તો? માટે **ઉમાસ્વાતિ વાચકજીએ** દ્રષ્ટાંત દીધુ કે–આ મનુષ્યપણુ કેવુ તો દુઃખ જ જેનુ કારણ, દુઃખે જે મલી શકે. હીરો હાડકાને અંગે વેચ્યો અને એકે તેને અંગે હજારો મેળવ્યા. તેમ જે અકામ નિર્જરા દુઃખ વેઠવામાં થઇ. તેં એટલું બધું વેઠયુ કે જેમ **તામલિ** તાપસ. છઠ્ઠ છઠ્ઠનું પારણું. આ તો

સાઠ હજાર વર્ષ સુધી નિરંતર છઠ્ઠ છઠ્ઠની તપસ્યા તે કઈ ચીજ! તેમાં પણ આપણે તો એક ઉપવાસમાં સૂર્યોદય ન થયો હોય તો નવકારશીની વાર છે? થઈ ગઈ છે કે નહિ? દૂધ મોઢે આવ્યું હોય તો ઊંચા નીચા થઈએ. તો આ? સાઠ હજાર વર્ષ સુધી તપ કરવો પારણે જે ભિક્ષા મળે તેને એકવીશ વખત પાણીમાં બોળે હવે એવા ખોરાકમાં શું? એવા ખોરાકે તો પારણું આવા પારણે સાઠ હજાર વર્ષ સુધી છઠ્ઠની તપસ્યા તે તપસ્યા જો સમકિતીને મળી હોત તો આઠ જન્મે મોક્ષે ચાલ્યા જાત ત્યારે એને મળ્યો આપો બીજો દેવલોક. હીરા વેચીને કાંકરા થયા ને?

આવી રીતે અકામ નિર્જરાએ સખત દુઃખ વેઠીને મનુષ્યપણામાં આવી શકે

અકામ નિર્જરાનો પ્રભાવ

એટલા જ માટે દુઃખનિમિત્ત એનામાં બીજો મુદ્દો હોય તો–જ્ઞાન, સમ્યકત્વ વિચારણી જે નિર્જરા તે અકામ નિર્જરા ગણાય. તો આ હવે આ મનુષ્યપણું મેળવ્યું ને શા રીતે માર્ગ પામ્યા? આરાધના કરીને દેવલોકમાં જઈને મનુષ્યમાં આવ્યા છીએ? આ ધ્યાનના પ્રભાવ દેવલોકથી અનંતર મનુષ્યપણું તે શાથી જાણીએ? આપણો પૂર્વના ભવ મનુષ્ય તેમાં સમકિત દેશવિરતિ સર્વવિરતિની આરાધના કરીને દેવલોકમાં ગયો અને ત્યાંથી મનુષ્ય થયો તેમ નહિ. માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું કે આ જીવ અનાદિથી સમ્યકત્વ નથી પામ્યો તે કથી માન્યું? 'યુગાન્તરેષુ ભ્રાન્તોઽસ્મિ'–હેમચંદ્રસૂરિ મહારાજ કહે છે કે તારા દર્શન વગર ભમ્યા કર્યો પણ આ કલિયુગ સારો કે તમારું દર્શન મળ્યું એમ કહી નહિ મેળવ્યું સમ્યકત્વ એમ શાસ્ત્રકાર મહારાજ કહેવું છે

પંડિત અને મૂર્ખનો સંનિપાત [22]

એક પ્રકારે વિચારીએ તો દુનિયામાં પંડિતને સંનિપાત થાય અને મૂર્ખને થાય. તે વખતે બન્ને ચીથરાં ચૂંથવાવાળાને? સંનિપાત વખતે મૂર્ખ અને પંડિતપણાનો ફેર હોતો નથી, પણ જ્યાં સંનિપાત મટે ત્યારે

મૂર્ખ તે મૂર્ખ અને પંડિત તે પંડિત. આ વાત લક્ષમાં લેવાની અર્ધી પછી ચટાડીએ. ક્રોધ કરવાવાળા હોય કે ચૌદપૂર્વી વિપુલમતિવાળા, આહારકવાળા એવા નિગોદમાં જાય, ત્યાં બધા સરખા છે. તો પણ આ અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્તમાં નીકળવાનો, આરાધના કરવાનો અને જરૂર મોક્ષે જવાનો. આ દૃષ્ટાંત ધ્યાનમાં રાખવાનું–અનિપાત એકા પછી પંડિત હોય તે પંડિત અને મૂર્ખ હોય તે મૂર્ખ.

પર ભવના સમ્યક્ત્વવાળાની સ્થિતિ કેવી ?

સમકિત પામીને દેશવિરતિ, સર્વવિરતિ પાળીને દેવલોકે ગયો હોય ત્યાંથી અહીં આવ્યો હોત તો આવી પહેલા પગથિયા જેવી સ્થિતિ ન હોત. આ વિરાધક ભાવમાં જન્મ જ નહોત. આ જન્મ કહી આપે છે કે આપણે આરાધનામા મીંડાવાળા છીએ. આરાધના કરી હોત તો આ વિરાધક ભાવમા જન્મ પામત જ નહિ. આપણે આરાધના દ્વારાએ દેવલોકમા ગયા હોઇએ અને અહીં આવ્યા હોઇએ તેમ નથી. સમકિત વગરના દેવલોકમા ગયા તે અહીં આવે ખરા, પણ જે દેવલોકમાં ગયેલા વિરાધનાવાળા તેનુ સ્થાન વિષયવિકારોમા.

સ્થાનની અપેક્ષાએ મનુષ્ય-ભવ મુશ્કેલ

મનુષ્યપણું દેવલોક મેળવવા જેટલુ દુર્લભ છે? નીચેની રીતે મનુષ્ય-ભવ પામવો દુર્લભ. દેવતાના ભવ કરતાં મનુષ્ય-ભવ દુર્લભ. જ્યારે દેવતાના સ્થાનો અસખ્યાતા અને ઉમેદવાર મુઠ્ઠીભર, ત્યારે મનુષ્યના સ્થાનો મુઠ્ઠીભર અને ઉમેદવાર વધારે. આમાં મુશ્કેલ કયુ ? તો જેના સ્થાનો થોડા અને ઉમેદવાર વધારે તે મળવુ મુશ્કેલ.

સાત નારકી કરતાં એકલા અસુરકુમારમાં અસંખ્યાત, તેનાથી આગળ ચાલો, તેવા સ્થાનો અસંખ્યાત. તેમાં મુખ્યતા અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય અસંખ્યાતા. પણ તે ખરી રીતે અહી નથી. સંજ્ઞી પચેન્દ્રિય મનુષ્યના સ્થાનો મુઠ્ઠીભર. પામવાવાળા (મેળવવાવાળા) ઠેઠ એકેન્દ્રિય સુધીના. માટે દેવપણા કરતા મનુષ્યપણુ પામવુ મુશ્કેલ.

-ાન્યોની અપેક્ષાએ પણ મનુષ્યપણું મુશ્કેલ

તેના કારણોમા જાત તો મનુષ્યપણાના કામો મહામુશ્કેલ. સ્વભાવે કષાયોને પાતળા કરવા (૧) આખા જગતને ગામને, કુટુંબને ઘરને જતુ સહેવુ, તે કરતા મન હતાશ મુશ્કેલ મન હતે તો કષાય પાતળા થાય. વળી દાનરુચિ (૨) મધ્યમ ગુણ (૩) હોય તો મનુષ્યપણું મળે માટે દુખજ જેવુ કારણ

ાનુષ્યપણું ગર્ભાવાસાદિ દુખનુ સ્થાન

દુનિયાદારીમાં સવા નવ મહિનાની ગર્ભમા રહેવાની સ્થિતિ હોય માત્ર મનુષ્યમા જાનવરમા કોઈની બે-ચાર માસ. બધાના ગર્ભસ્થાન ા ત્યારે મનુષ્યનું ગર્ભસ્થાન ઊંધુ તેવા સ્થાનમાં સજીવન રહે તો નવ મહિના સુધી તેનુ જીવન ટકાવે તો જન્મ. તેવી સ્થિતિમાં માથે બધાતામા ટકી રહે જીવતો રહે તો જ મે. માટે આ જન્મ સ્વરૂપ તો કેવળ દુખરૂપ બાળિષ્યના માટે પણ 'ઈસકે ઘેર બેસા વધામણા ઉસકે ઘેર વેસી પોક" રાજાના ઘેર છોકરો જન્મે તો આખા ગામમાં વધામણા તેને કઈ થાય તો પોક આ! ઘમ મૂકવા આવે

ાક્ષ મેળવવાની તાકાત ન કેળવાય તો સાતમી પણ મળે

મનુષ્યપણાની તાકાત મોક્ષ મેળવવા સુધીની પણ તેવી જ સાતમી ાકી સુધીની તાકાત મનુષ્યપણાની મનુષ્યપણાનો સદુપયોગ કરે તો માક્ષ દુરુપયોગ કરે તો સાતમી નરક પણ મેળવે. સિંહ જેવા સ.ષ જેવા ક્રૂર ઘાતકી પ્રાણી તે સાતમીને મેળવે.

તંદુલિયો મત્સ્ય [23]

તંદુલિયો મત્સ્ય તે તો માત્ર મનું છે પણ ખરી રીતે તો મસ્ત્ય ત્યાં અસાતા ઉપર્જન નથી કરી પણ મનુષ્યપણામાં તે અસાતા ઉપર્જન કરેલી ને સાતે અનુષ્ણો નથી જેના તેના અનુષ્ણ

બાંધવા માટે માત્ર કારણ મનુષ્ય બન્યો. આવી રીતે મનુષ્યો ત્રિયોગ વગમાં આયુષ્ય બાંધવામાં નિમિત્ત-કારણે મનુષ્ય થાય છે.

મનુષ્ય-ભવ કારણ ને કાર્યની અપેક્ષાએ દુઃખરૂપ

'દુઃખાનિમિત્ત' દુઃખ છે મૂળ જેનું એવા આનો જો દુરુપયોગ થયો તો સજ્જડ દુઃખનું કારણ તે જ બનવાનો. કારણની અપેક્ષાએ મનુષ્ય-ભવ દુઃખથી ઉપજેલો, કાર્યની અપેક્ષાએ દુરુપયોગ કરે તો દુઃખમય. દુઃખે મળેલા મનુષ્ય-ભવમાં દુઃખે જન્મ પામવાનો. આવો મનુષ્ય-ભવ મળ્યો તે જો સફળ ન કર્યો તો તાગ જેવો અફળ વળગ્યો કયો ?

ધૂળ પેટે સોનું [24]

ધૂળ પેટે સોનુ મળે તે નથી લેવાતું. એક જગોપર એવો દેશ છે કે જ્યા ધૂળ ધૂળ ધૂળ જ. ત્યારે ત્યાંના રાજાએ કાયદો કર્યો કે જે અહીંથી જાય તેને એક ધૂળની પોટલી બાધી જવી. તેનાથી આગળ કાદવની જમીન. તે કાદવની જમીનવાળા રાજાએ ત્યાં ચોકી નાંખી. અને જણાવ્યુ કે જે જેટલી ધૂળ નાંખે તેટલું સોનુ મળશે. કોઈને ધૂળ લઈને આગળ નહિ જવા દેવા. પણ મુસાફરીએ નીકળ્યા હોય તેને ધૂળ નાંખવી પડે. તેથી નાંખી દીધી. અને સોનાની ચિઠ્ઠી મળી. બીજાએ અર્ધી નાંખી તો તેના જેટલી ચિઠ્ઠી મલી, ત્યારે ત્રીજાએ વિચાર કર્યો કે આગળ વધારે કિંમત હશે માટે આપણે એક મુઠ્ઠી આપવી નથી. શહેર આવ્યું. ત્યાં ફરજિયાત ખાલી કરવી પડે. હવે જેને નથી આપી તે છાતી ફૂટે કે. થોડી આપનારને ઠીક ન થયું. બધી આપનારને સારું થયું. આ વાત સંભવિત નહિ લાગે, પણ આ જન્મને અંગે તે વાત ગળે ઉતારવા જેવી છે.

કાયારૂપ ધૂળ પેટે પુણ્યરૂપ સોનું

કર્મરાજાએ ચોકી રાખી કે 'આ શરીરરૂપી ધૂળનું પોટલું બાંધ્યા વિના આગળ વધે નહિ, ત્યારે ધર્મરાજા તૈયાર-તમારી કાયાથી, વચનથી ને મનથી જેટલુ પુણ્ય બંધાય તેટલુ આપો. ત્યારે ધર્મિષ્ઠ મનુ

યોએ જેટલું પુણ્ય થાય તેટલું નાખ્યું ત્યારે કેટલાક વ્યવહાર અને
ય પણ જાગે. જે સમજણું નગરના યાવત્ જીવેન્દ્રવાળાને ત્યાં
ણું આવ્યું. જેને માયા મસીને શ્ર પજા કરી જેને રોગનાપણું
જેને પોતી તને પણ માયા છો વાની ગજ પટ ગતિ પેટ
મો તો પણ હજુ આ લેવા તયાર નથી
તેજ કહે છે કે દુ:ખથી મઝેનો દુ:ખરૂપ દુ:ખના કારણવાળો
આવો મનુષ્ય-ભવ. માટે તેને ત્યાગ કર તેનું ફલ મેળવ તેના માટે
૭ પ્રમાણના જન્મ હોય તેમા ઉત્તમોત્તમ ઉત્તમ મધ્યમ વિમધ્યમ
આજે ચાર પ્રમાણના જન્મોમાં તેમા પણ પરસ્પર ત્રણ જન્મ-ઉત્તમોત્તમ
ઉત્તમ, મધ્યમ-આ ત્રણ ઊંચ કોટીની સફળતાના તે ઘાથી થાય
સફળતાનું કારણ કયું ? જે આવું મેળવ તેનો જન્મ સફળ થાય
તેનું સર્ટિફિકેટ બીજા પાસે નથી લવું सुलभं भवति આપ આપ
સફળ થઈ જાય.
ર્ય કરવાવાળાએ ત્રણ વસ્તુ કરવી જોઈએ
તેના માટે કાર્ય બનાવીએ તે પહેલાં એક વાત ધ્યાનમાં રાખો.
જગતમાં સિદ્ધિ અને કાર્ય કોણ કરી શકે ? ત્રણ વસ્તુવાળો સિદ્ધિ
કાર્ય કરી શકે કઈ ત્રણ વસ્તુ ? પહેલા કાર્યનો નિશ્ચય. નિશ્ચય
કરીએ પણ રાખીએ રોગના જેવું કેમ ? देहं पातयामि कार्यं
ત્રિ આનું નામ નિશ્ચય નહિ શાસ્ત્રકાર કહે છે કે આ તો વૈકલ્પિક
કાં તો જેમાં હોય તે નિશ્ચય નહિ જીવનની દરકાર જ નહિ હું ઉત્તુ
તે જોવાનું નહિ પણ કાર્ય સાધુ. દેહ પડો કે રહો પણ
साधयामि एव આ સિદ્ધાંતવાળા કાર્ય કરી શકે જાણનારા પે તેહો
વા કાર્ય સિદ્ધ જ કરે કાર્ય સિદ્ધ જ કરે આ નિશ્ચય
કાર્ય સાધનારા કાર્યના નિશ્ચયવાળા જ (૧) બીજો સબળો
અને નેગરે નહિ તેવા નિશ્ચયવાળા જ્યાં કાર્ય કરી શકતા નથી,
વનો જીવનું મેળવવાની જરૂર (૨) તે બેન જ્યાં તેને
કરે ત કરસિદ્ધિ નહિ. નિશ્ચયના સબળ

અને તેના સમજવાવાળો તે જ કાર્ય અને સિદ્ધિ મેળવી શકે (૩) ત્રણ નામ જ સમ્યગ્ દર્શન, સમ્યગ્ જ્ઞાન અને સમ્યક્ ચારિત્ર.

સમ્યગ્ દર્શન એટલે કાર્યનો નિશ્ચય

સમ્યગ્ દર્શન તમારે ઘરગથ્થુ શબ્દ થઈ ગયો છે, પણ સમ્યગ્ દર્શન વસ્તુ કઈ? તો જે સાધ્ય તે સાધવું જ છે. સાધ્ય જ સાધવું જ છે જ આ સ્થિતિ આવે તો. તે સિવાય બીજું કંઈ નહિ. તે સિદ્ધ ન થાય ત્યાં સુધી કંઈ જ નહિ. આનું નામ સમકિત.

સમ્યગ્ જ્ઞાન એટલે સાધક બાધકની સમજણ

તેનો નિશ્ચય કર્યો છતા તેના સાધનો માટે શાસ્ત્રકારોને આશ્રવ, સંવર, બંધ ને નિર્જરા—આ ચારને તત્ત્વ તરીકે ગોઠવવા પડ્યાં. શા માટે? સાધક, બાધક અને તેવા સાધનો ખ્યાલમાં રહે માટે. જીવ અને અજીવ–એ બે જ કહ્યાં હોત તો આ જીવને સાધક અને બાધકની સમજણ પડત નહિ. તેથી તેનાથી દૂર થવાવાળો કે પ્રવૃત્તિવાળો થાત જ નહિ. માટે આ ચાર તત્ત્વો કહેવાં પડ્યાં. સાધ્ય સાધો પણ સાધકો, બાધકો ન બતાવે તો શુ થાય? તેમ અહીં પણ આશ્રવ, સંવર, બંધ ને નિર્જરાની વાત ન કરી હોત અને જીવાજીવ અને મોક્ષ બતાવ્યાં હોત તો તે હવામાં ઊડી જાત. સાધ્ય ખ્યાલમાં આવે પણ સાધક બાધકનો ખ્યાલ ન આવે ત્યાં સુધી સાધ્ય સિદ્ધ થાય જ નહિ. માટે જીવાજીવ તત્ત્વો તેવાં જ આશ્રવાદિ ચાર તત્ત્વોને કહેવા જરૂરી હતા. જિનેશ્વર મહારાજને જણાવવુ પડ્યુ કે સંવર અને નિર્જરા વગર, આશ્રવ અને બંધ રોકયા વગર કોઈ મોક્ષ સાધી શકયું નથી. માટે પહેલો તો એ નિશ્ચય. સાધ્યના સાધક-બાધકનો બોધ તેનુ નામ સમ્યગ્જ્ઞાન.

સાધકની વૃદ્ધિ અને બાધકની હાનિ તેનું નામ ચારિત્ર

તે પછી જે સાધકો, બાધકો તેની વૃદ્ધિ, હાનિ થવી જોઈએ સાધકોને વધારવા માટે, બાધકોને દૂર કરવા માટે જે રાતદિવસનો પ્રયત્ન તે જ ચારિત્ર.

સમ્યગ્ દર્શનથી સાધ્ય (૧) મોક્ષની સાધ્યતાથી શુદ્ધ થયેલુ તેવુ જ્ઞાન (૨) તે પામીને પ્રથમને પાળ (૩) સમ્યગ્ દર્શન (૧) જ્ઞાન (૨) ને ચારિત્ર(૩)ને પાળે તેનો મનુષ્ય-ભવ સફળ છે એમ કહી શકાએ. માટે ઉત્તમોત્તમ, ઉત્તમ અને મધ્યમ-એમ આ ત્રણ પ્રકારે અને છે ચોથો વિમધ્યમ સામાન્ય વિશેષ ફળ કરનારો આ ત્રણ પ્રકારવાળા મોક્ષફળ મેળવાનાર. તે ત્રણ પ્રકાર મેળવો તો મનુષ્ય-ભવ સફળ કરી શકો

જેઓ આ ત્રણ મેળવશે તે મનુષ્ય-ભવ સફળ કરનારા ગણાશે અને તે મોક્ષસુખને વિષે બિરાજમાન થશે.

વ્યાખ્યાન ૧૨

અભ્યવનાદર્દે(દ)તો મન પ્રસાદસ્તત સમાધિથ ।
તસ્માદપિ નિ ધયસમનો હિ તત્પૂજનં ન્યાપ્યમ્ ॥
(તત્ત્વા૦ કા૦ શ્લોક ૮)

જેના જેવુ થવુ હોય, તેમા (તેના આકારમા, મૂર્તિમા) તદાકાર (તન્મય) થવુ જોઇએ

અમૂલ્ય (કિમતી)ની નકલોનો દરોડો

પરમ ઉપકારી શાસ્ત્રકાર મહારાજા આચાર્ય ભગવાન ઉમાસ્વાતિ વાચકવરજી મહારાજા ભવ્યાત્માઓના હિતાર્થે ધર્મદેશના દેતા થકા ફરમાવે છે કે આ સંસારમાં ધર્મોના જોરોને પાર નથી. નિરંતર મનુષ્યને કાર્યની કઠિનતા નિરુત્સાહી કરી દે. પણ ઉદ્યમને તે એ જ ... ઉત્સાહનું પોષણ કરે ... વૃદ્ધિ કરે છે ... કિંમતી ... કઠિના દેખીને અને નહિ ... નહિ ત્યારે ...

ન દેખે પણ કઠિનતા દેખીને ભાગવું પડે છે, ભાગી જાય છે. આ વાત જગતમાં પણ દેખી શકશો.

ઉદ્યમી પુરુષો કઠિનતા દેખીને ઉદ્યમવાળા થાય. પણ જેઓ કાયર છે તેઓ કોઈક કંઈ કહે છે, કોઈક કાંઈ કહે છે, આપણે ક્યાં ઊંડામાં ઉતરીએ એમ કરી ધર્મનું કામ, તે કેટલો જરૂરી છે તે વિચારે નહિ. દુનિયાદારીની વાત ધર્મમાં મૂકી દે. પણ આ દુનિયાદારીના ઝઘડા, એનો છેડો આવે તેવું બનતું નથી. રાજા, મહારાજા હોય તો પણ ઝઘડા ચાલતા હોય, આ જગતમા ઝઘડો એવી ચીજ છે કે તેનો છેડો નથી માટે તેમા ચિત્ત પરોવ્યું તો તારો પાર નહિ આવે. ,આ વાત દુનિયાદારીના ઝઘડા અંગે કરેલી તે વાત ખ્યાલમાં નથી લેવી. લાવવી છે ક્યાથી અને મૂકવી છે ક્યા? ધર્મમા. શાથી? ધર્મની પરીક્ષા અગે કાયરપણુ છે તેથી. કાયરો ઝઘડાનું રૂપ ગણીને ખસવા માગે, ત્યારે ઉદ્યમી પુરુષો કટિબદ્ધ થાય. ધર્મના ઘણા ભેદો છે એ તો ધર્મનું ગૌરવ બતાવે છે

નકલો હમેશાં કિંમતી વસ્તુની જ થાય છે, મૂલ્યવાન્ ચીજોની નકલો સખ્યાબધ થાય. કોઈએ ધૂળ, માટી, તાંબુ ને લોઢુ બનાવટી બનાવ્યુ? ના. કેમકે એ ચીજો પોતે જ હલકા મૂલ્યની છે સોનું બનાવટી બન્યુ, મોતી કલ્ચર બન્યાં, ઝવેરાત ઈમીટેશન બન્યુ. કારણકે તે ચીજો કિમતી છે. જે ચીજ વધારે મૂલ્યવાળી તેની નકલો વધારે થાય. માટે જે ચીજની નકલો વધારે તે ચીજ વધારે મૂલ્યવાળી સમજવી.

શ્રીસિદ્ધગિરિજી એક, પણ તેના પટ જગો જગોપર. એટલે **સિદ્ધાચળજી**ની નકલ હજારો જગોપર. પારડી વગેરે ડુંગરા છે પણ તેના પટ કેમ થતા નથી? **શિખરજી, ગિરનાર** ને **આબુજી**ના પટ છે, પણ વિંધ્યાચલ, હિમાલય જેવા મોટા પર્વતો છતાં તેના પટ કઈ જગો પર નથી. જે ચીજ અસલ મૂલ્યવાળી, ગૌરવવાળી તે ચીજની નકલો થવાની જ.

એ જ કહે છે કે ધર્મ એ મહાન્ મુલ્યવાળી ચીજ છે કોઇ કહેશે કે ધર્મનું વજન નથી તોલ નથી માપ નથી, લંબાઇ પહોળાઇ નથી તેનું મૂલ્ય શું ?

ભિખારીના ઘરમાં રત્ન હોય તેની ભલે ખબર ન હોય તેથી શું તેનું મૂલ્ય જાય ? રત્નની કિંમત સ્વભાવ સાથે ઘટી જતી નથી એવી વસ્તુ મૂલ્યવાળી છે કે નહિ તે જાણવું જોઇએ ધર્મની ખબર ન હોય પણ તે મૂલ્યવાળો છે કે નહિ તે જોવું જોઇએ

ધર્મથી મનુષ્યત્વાદિ મળ્યા

એમના અનેક ભાગ ત્યાં એક કિંમતી ગણાય જ જેમાં કિંમતી આના સોના માટે કિંમતી કિંમતી એક જ ધર્મથી કેટલાક વસ્તુ મળ્યા છે તે વિચારો તો તેની કિંમત સમજાય તમે મનુષ્ય-જન્મ પામ્યા એ ધર્મથી કે પાપથી ? ધર્મથી જ વાર વધારે આગળ મનુષ્ય-જન્મ પછી કર્મ ભૂમિ આર્ય દેશ આર્ય કુળ પણ એ બધું કોના પ્રભાવે ? મનુષ્યપણું જ પડગ કે ધર્મના જ પ્રભાવ આરોગ્ય દીર્ઘ આયુષ્ય તમામ અનુકૂળતા—એ તમામ કોને આભારી ? ધર્મને જ આ બધું કંઇ તન શરીરને લગીને થાય પણ નથી મનુષ્ય પુણ્યથી જ મળ્યું છે સ્ત્રીને પ્રયત્નથી મેળવ્યા (જો કે ત્યાં પુણ્યનો સંબંધ તે છે જ) ની વાત પછી પણ જન્મના જ જે જે મનુષ્ય-મનુષ્ય-જન્મ પર્યંત પૈસા કે ત્યાં કારણમાં પુણ્ય કે ધર્મ વિના બીજું કયું કારણ છે ?

ધર્મ અમૂલ્ય વસ્તુ છે તેનું મહત્વ જ ન આંકી શકાય એવી અમૂલ્ય વસ્તુ છે જેમાં વનમાં વગેરે સરળ ભયત કરનાર પુણ્ય જ છે કેવળ ધર્મ જ છે આ ટપાલ મૂકે કહ્યું છે કે—

वने रणे शत्रुजलाग्निमध्ये महार्णवे पर्वतमस्तके वा ।
सुप्तं प्रमत्तं विषमस्थितं वा रक्षन्ति पुण्यानि पुराकृतानि ॥१॥ (भ. शु.)

'મહિમા' તારકપણાથી

ધર્મના ભેદો ઘણા છે અર્થાત નકશો ઘણી છે એ જ ધર્મનું અતિમૂલ્ય સૂચવે છે. શ્રીસિદ્ધાચલજી, શ્રીગિરનારજી, શ્રીઆબુજીના પટ થાય છે. કારણ કે એ ગિરિરાજને તારક તીર્થ છે માટે તેનુ મૂલ્ય છે. જેનો મહિમા હોય તેનો નકશો સર્વત્ર હોય.

ધર્મ બારીક બુદ્ધિથી અંગીકાર કરવા યોગ્ય છે

આથી ધર્મ અમૂલ્ય છે, મહાન્ કિંમતી છે. એ સિદ્ધ થયું માટે એ અંગીકાર કરવામાં અર્થીએ ખાસ સાવચેત રહેવું જોઇએ. ધર્મ પરીક્ષા કરીને અંગીકાર કરવાનો છે. શાક લાવનાર નોકરે કે મુનીમે લાવેલો ધર્મ અંગીકાર કરવાનો નથી પરન્તુ આત્માએ પોતે જ જોઈ, પરખીને અંગીકાર કરવાનો છે. બોરાં જેવી ચીજ લાવવી હોય તો ચાકરને, રામાને કે ઘાટીને કહેવાય, કાપડ લાવવું હોય તો નોકર, કલાર્ક કે મહેતાને કહેવાય, દાગીના લાવવા હોય તો મુનીમને ભળાવાય અને હીરા, મોતી ખરીદવાં હોય તો ત્યાં જાતે જ જવુ જોઇએ. અરે! એમાં ય જો ગમ ન પડે તો ચાર ઝવેરીને બોલાવીને પરીક્ષા કરાવીને લેવાય, ખરીદાય. કેમ કે એમાં છેતરાવાનું વધારે છે. બોરમાં છેતરામણ પૈસા બે પૈસાની, કાપડમાં છેતરામણ આઠ બાર આના કે રૂપિયા બે રૂપિયાની, સોનામાં છેતરામણ પાંચ પચ્ચીશ રૂપિયાની પણ હીરા મોતીમાં તો હજારોની છેતરામણનો પ્રશ્ન છે એટલે ત્યાં જાતે જ પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. આ બધી ચીજો પૌદ્ગલિક છે જ્યારે ધર્મ તો આત્માના કલ્યાણ માટેની અપૂર્વ વસ્તુ છે, તેમાં છેતરામણ થાય તો ભવોભવ બગડે, માટે ધર્મ તો ખાસ પરીક્ષાથી જ અંગીકાર કરવા યોગ્ય છે. આટલા જ માટે **હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજ જણાવે છે કે:—

"सूक्ष्मबुद्ध्या सदा ज्ञेयो, धर्मो धर्मार्थिभिर्नरैः ।
अन्यथा धर्मबुद्ध्यैव, तद्विघात प्रसज्यते ॥"

(અષ્ટ૦ ૨૧ શ્લો૦ ૧.)

ધર્મની ઇચ્છા જેને હોય તેનાએ ધર્મને બારીક બુદ્ધિથી તપાસવા જાઇએ બારીક બુદ્ધિથી ધર્મ પોતાની જાતે ક્યારે તપાસાય ? જો પોતાને ધર્મ તેવો કિંમતી લાગે સમજે અને ઉદ્યમી બને ત્યારે. ધર્મના જેટલા ઘણા માટે ધર્મના અર્થીએ કાયર ન થવું જાઇએ પણ વધારે ઉત્સાહી થવું જોઇએ. માટે કહ્યું છે —

> प्रारभ्यते न खलु विघ्नभयेन नीचै
> प्रारभ्य विघ्नविहता विरमन्ति मध्या ।
> विघ्नै पुन पुनरपि प्रतिहन्यमाना
> प्रारब्धमुत्तमजना न परित्यजन्ति ॥
>
> (नीतिशतकम्)

અધમ મનુષ્ય વિઘ્નના ભયથી બેસી જાય છે પણ ઉદ્યમ કરતા જ નથી પરંતુ ઉદ્યોગીને કાર્યની કઠિનતા કહો તો તે ઉત્સાહ-વર્ધક થાય. ધર્મના બહુ મોટા ફાંટા કાયરને બેસાડી દે પણ તેના માટે ઉદ્યમ કરનારને ઉત્સાહ વધારનાર થાય છે તેના ઘણા ભેદ છે માટે તે તે વિચારીને તપાસીને લઈએ પણ લખવા તે ચાકસ છે

દેવને ક્યા મુદ્દાથી માનવા ?

દેવ ગુરુ ને ધર્મ આ ત્રણને માન્યા વિના તા [illegible] નહિ પણ ક્યા દેવને માનવા ક્યા ગુરુને માનવા તથા ક્યા ધર્મને માનવા એ જ પ્રશ્ન છે આસ્તિક માત્ર (તમામ આસ્તિકો) દેવ, ગુરુ તથા ધર્મને માનનારા જ છે દેવ ગુરુ તથા ધર્મ આ ત્રણની જડ [illegible] આસ્તિક વર્ગે અનેકની જડ દેવમાં રાખી છે અર્થાત્ પ્રથમ દેવ કયા માનવા એ નિશ્ચિત કર્યું અને એના જ આધારે કયા ગુરુને માનવા તથા કયો ધર્મ માનવો એ નક્કી કર્યું છે

ધર્મની જાહેરાત દેવને આધીન છે [illegible] આ.પણે એ [illegible] નથી પણ જૈન મત એમ [illegible] કે પ્રારંભમાં ધર્મ તે જૈન ધર્મ અર્થાત્ જૈન ધ[illegible]

બીજો મુદ્દાનો પ્રશ્ન એ કે દેવ કેમ માનવા ? શાને દેવ માનવા ? દેવતત્ત્વની માન્યતા દરેક મતોની ભિન્ન ભિન્ન મુદ્દાની છે. પરમેશ્વરને માનવા શા માટે ? તેના મુદ્દામાં પણ અનેક પ્રકારની ભિન્નતા છે, કેટલાક કહે છે-'પરમેશ્વરે નદીઓ કરી, ઝાડ, પહાડ, જલ, સ્થળ, અનલ ને અનિલ આદિ બનાવ્યા, પ્રાણીઓ પેદા કર્યાં, જન્મ આપ્યો, ખાનપાનાદિ સાધન-સામગ્રી આપી માટે તેના ઉપકાર હોવાથી તેમને માનવા.' તાત્પર્ય-ભૌતિક ઉપકારના બદલામાં દેવની ભક્તિ માનવામાં આવી અતિહાસિક અગ્રગણ્ય એવા કેટલાકો દેવ મનાય છે, તેઓની ગણના ઐતિહાસિકમાંથી અવતારિકમાં પલટાય છે. કૃષ્ણની માન્યતા તેવી છે. ઐતિહાસિક તરીકે ઠીક. જેમને **જરાસંઘ** કે કંસના ભયથી જન્મભૂમિ છોડીને નાસવું પડે, સતાવું પડે, ગોકુળની વાત વગેરે ઐતિહાસિક તરીકે ઠીક પણ અવતારી તરીકે ઉચિત નથી. જેને દેશ છોડવા પડે તે પરાક્રમી થાય, ફરી દેશ જીતે, શાસન ચલાવે તેને ઐતિહાસિક કહી શકાય, પણ તેમને તેમને માનનારાઓ તેમને તેમને અવતારિક જણાવે છે. આથી જ [1]શ્રી**અનુયોગદ્વારસૂત્ર** (सू. ४१)મા **મહાભારત, રામાયણ** વગેરેના વાંચનને લૌકિક ગણ્યું છે, કહ્યું છે તાત્પર્ય કે અવતારી તરીકે, ભૌતિક ઉપકારી તરીકે એમ ઇશ્વરને જણાવવામાં આવે છે પણ આત્મીય સબંધથી ઇશ્વરને તેના આત્મીય વાસ્તવિક સ્વરૂપમા જૈન દર્શન વિના બીજા કોઇએ રજૂ કરેલ નથી, જણાવેલ નથી.

આદર્શ, નકશો કેવો જોઇએ ?

જો આત્માનું કલ્યાણ ભૌતિક ત્યાગમાં છે, માયાના મર્દનમા છે તો પરમેશ્વર તે ભૌતિક સબધો દે કે છોડાવે ? માયાથી વેગળા કરે કે એને વળગાડે ? જૈનો શ્રી**જિનેશ્વર**ને દેવ માને છે, પછી તે ગમે તે

---

१ से किं त लोइअ नोआगमतो भावसुअ ?, लोइअ नोआ० ज इम अण्णाणिएहिं मिच्छदिट्ठीहिं सच्छदबुद्धिमइविगप्पिय, तजहा–भारहं रामायण भीमासुरुक्क०॥

નામે હો, શ્રીઋષભદેવ શ્રીમહાવીર, શ્રીસીમંધર વગેરે તેઓએ તો આપણું અન્તર નિર્મળ કર્યું, પોતે કર્મથી ભિન્ન થયા અને દુનિયાને તે માર્ગ બતાવ્યો.

મૂર્તિ એ આદર્શનું આલંબન છે. આપણા આત્માને જેવો બનાવવો હોય તેની મૂર્તિનો આદર પૂજન કરવાના હેતુ. જેઓ એમ માનતા હોય કે ઈશ્વરે અવતાર લીધા, એનો અર્થ એ કે ઈશ્વર (દેવ) નિર્મળમાંથી મલિન થયા તો તેમ થવાનું આવડું મૂર્તિ વગેરે આલંબન આપે, નિર્મળમાંથી મલિન થવાનું. થયું છે મલિન માંથી નિર્મળ ત્યાં આવડું આલંબન શા કામનું? એવી અવસ્થા આલંબનની મૂર્તિ માત્ર જોવાની ... પણ આદર્શરૂપ ન ગણાય ... થઈ એ માત્ર શ્રીજિનેશ્વર દેવની મૂર્તિ પામર ચિંતવી શકાય તેમ છે કેમ કે—

प्रशमरसनिमग्नं दृष्टियुग्मं प्रसन्नं
वदनकमलमंकः कामिनीसंगशून्यः ।
करयुगमपि यत् ते शस्त्रसंबंधवंध्यं
तदसि जगति देवो वीतरागस्त्वमेव ॥

તે મર્મ બનવું જોઈએ.

નકશો ચિતરવા માટે વિદ્યાર્થી જેમ નાના છોકરા જેમ નજર સામે બીજો નકશો રાખવો પડે તેવી રીતે દેવની મૂર્તિ એ આદર્શ માટે નકશો અગર ધ્યાન ... જેવું ધ્યેય ... આ તત્ત્વ આ વસ્તુ મૂર્તિ છે તે ... (સરખામણી) ... નકશો દોરનારે નકશાને ધ્યાનપૂર્વક જોવો જોઈએ ... જોયા કરે અને નકશો દોરે તો તેના જેવો નકશો દોરાય. તે રીતે આ મહત્ત્વ ... બનાવવા ... ઈશ્વરની મૂર્તિને ધ્યાનથી જોવી જોઈએ, પૂજવી જોઈએ ... અધિકાર ...

—

વ્યાખ્યાન ૧૩.

દેવ તો તીર્થંકર જ !

આ કે એની શરૂઆત ન કહેવાય તો અનાદિ કહેવું પડે

પરમ ઉપકારી શાસ્ત્રકાર મહારાજા આચાર્ય ભગવાન્ શ્રીમાન્ **ઉમાસ્વાતિવાચકવરજી** ભવ્ય જીવોના ઉપકારના માટે ધર્મોપદેશ દેતાં ફરમાવી ગયા કે—આ જીવ અનાદિ કાલથી ચતુર્ગતિરૂપ આ ભયંકર સંસારચક્રમાં, બીજ—અંકુર—પરંપરાન્યાયે, જન્મ-કર્મ, કર્મ—જન્મની પરંપરાથી રખડી રહ્યો છે. અંકુર તથા બીજની પરંપરા અનાદિની માન્યા વિના છૂટકો નહિ તેમજ જન્મ તથા કર્મની પરંપરા પણ અનાદિની માન્યા વિના છૂટકો નથી. જન્મ તો પ્રત્યક્ષ છે. એની સિદ્ધિ માટે પ્રમાણની જરૂર નથી. જન્મ શાથી એ પ્રશ્ન જ તેના કોઈ કારણને સૂચવે છે અને એ કારણ તે જ કર્મ. જો તેમ ન માનીએ તો જન્મ વિના કર્મ થઈ જાય છે તેમ માનવુ પડે અગર કર્મ વિના જન્મ—સંસારમા રખડવાનુ બને છે તેમ માનવુ પડે, પણ તેવુ કોઈ પણ આસ્તિક મત માનવા તૈયાર નથી. અને મનાય તેમ પણ નથી. પહેલો જન્મ કે પહેલુ કર્મ એમ માની શકાય તેમજ નથી. **જ્યાં પહેલું આ કે એ ન કહી શકાય ત્યાં તેમની પરંપરા અનાદિની માનવી પડે.** પહેલી કૂકડી કે ઇંડુ ? શું કહેશો ? કહેવુ જ પડે કે બન્ને અનાદિનાં.

જન્મની જાળ ને કર્મના કીચડ વગરનું સ્થાન મોક્ષ

જન્મ તથા કર્મની પરંપરા અનાદિની સિદ્ધ છે માટે તે રૂપે માની. એનો અર્થ એમ નથી કે જન્મની જાળમાં જકડાઇ રહેવુ; કર્મના કચરામાં કચરાયા જ કરવુ, ત્યારે કરવુ શુ ? જ્યાં જન્મ નથી, કર્મ નથી ત્યા ચાલ્યા જવુ. એ સ્થાનનુ નામ મોક્ષ—મુક્તિ.

કેટલાક પુછે કે મોક્ષમા સુખ શું? જ્યાં ન ખાવું ન પીવું ન પહેરવું ન ઓઢવું ત્યાં સુખ કેવું?? આનું નામ દો દાખલ મોક્ષમાં ખાવા પીવા પહેરવા ઓઢવાની જરૂર જ નથી પડતી. જ્યાને છે અને ખાવા પીવા વગેરેની જરૂરિયાત જ ન એ જરૂરિયાતને અંગે તો આ બધી રામાયણ છે માટે જ ખાવા પીવાનું નથી. કામીનો હુકમ પામેલાને જેમ તે પીવરાવો પણ એને એ ખાનપાનમા આનંદ આવે? મોક્ષમા ખાવાપીવાનું ખરૂ પણ માથ મોતની તરવાર તો લટકેલી જ છે દુનિયામા જરૂરિયાત એ મોજ છે કે આફત! અહીં ખાનપાન એ મની વાત કરનારની નજરે નવ માસ ગર્ભાવાસમા ઊંધે મસ્તકે લટકવાનું એ વગેરે કેમ નથી દેખાતા?

ઇન્દ્રિયો કર્મરાજાના દીવાનો છે

સંસારમાં લટકવાનું તો ભટકાવનાર છે ને! આત્મસમૃદ્ધિ જ્ઞાન દર્શન ને ચારિત્રને કર્મરાજા જપ્ત કરે અને આત્મા નિરંતર ખાનપાનમા લુબ્ધ તો ગમાર થાય! કર્માના દફતરમા દફ્તરમા દેખું નહિ? [25]

એક વાત છે કે પાંચ દસ [illegible] નામ દાખલ કરી તાબેદાર સમજુ એમ [illegible] હવે પણ એ રીતે કર્મના દફતરમાં [illegible] પૂર્વથી નોંધથી છે અને નેપથ્યે [illegible] ઇન્દ્રિયો [illegible] [illegible]

એક બાદશાહે મહોત્સવમાં બધા તાબાના રાજાને તેડ્યા હતા અને એમને ખુશ રાખવા એમની ખાસ સરભરા થતી હતી. જેમની બાદશાહીમાં ખાય, જેમને તાબે રખાય, તેમને કદીક આ રીતે મોટા બનાવવા એ પણ યુક્તિ છે અને એનો અર્થ એ કે મૂર્ખ, ગુલામ સાબિત કરવાના. દસાડાના દરબાર પણ એના મિત્ર હોઈ આવેલા. મિત્ર હોવાથી તેની સરભરા તો થતી પણ તાબાના રાજા તરીકે તેનુ નામ દફતરમાં ન હોઈ ખાસ (દેખાવની-દભભય) સરભરા તેની નહોતી થતી દસાડાના બાપુએ આ ભેદ વગર સમજે દીવાનને બોલાવ્યો, એનું કારણ પૂછ્યુ. દીવાને બાપુને બનાવ્યા અને લાખો રૂપિયા લઇ તેમનુ નામ દફતરમા દાખલ કરી, તેમની સરભરા કરી. આથી દસાડાના બાપુ મિત્ર મટી તાબેદાર બન્યા! જીવ માટે પણ ઇન્દ્રિયો આ દીવાન જેવી છે, ધન લૂટે છે અને વિષયોમા લલચાવી લપટાવે છે, ફસાવે છે અને લપટાયેલા, ફસાયેલા રાખે છે. માટે ઇન્દ્રિયો એ કર્મરાજાના દીવાનો છે.

આત્મોદ્ધારક માટે પૂજનાદિ જે કરીએ તે ઓછું જ છે

આવા ગુલામીના દફતરમાંથી, પેલા બદમાશ દીવાનની લુચ્ચાઈ ખુલ્લી કરી, જેઓ નીકળ્યા તે ફાવ્યા અને **ફાવવા ઇચ્છનારે ફાવનારે કર્યું તેમ કરવું**. દેશની હિલચાલો તરફ દૃષ્ટિ કરો! પરાધીનતાની ધૂસરીમાથી છોડાવનારના બાવલાઓને દેશભક્તો પૂજે છે, ફૂલો ચઢાવે છે. ઉદ્ધાર કરનારાઓની-બચાવ કરનારાઓની સ્તૂપો ઉપર પુષ્પો પથરાય છે, તેમની સ્તૂપોને વધાવાય છે. જો દુનિયાની વસ્તુને અગે ઉદ્ધારકો માટે આટલી હદે થાય તો આત્મોદ્ધારક માટે કરવામાં શી કમીના હોવી જોઇએ? જે થાય, જે કરાય તે ઓછું.

વાતો કરવી સહેલી છે પણ વર્તન મુશ્કેલ છે

આત્મોદ્ધારકની જન્મભૂમિ પણ તીર્થ મનાય, તીર્થરૂપે પૂજાય અને તેની મૂર્તિ પણ મનાય, વદાય, પૂજાય. આત્મોદ્ધારક શ્રીજિનેશ્વર દેવની મૂર્તિની પૂજા આટલા જ માટે છે કે શ્રીજિનેશ્વર દેવે આત્માની ગુલામીનું ભાન કરાવી, આત્મોદ્ધારનો અમોઘ ઉપાય બતાવ્યો છે. આત્માની

પરાધીનતાનું વાસ્તવિક ભાન કરાવનાર માત્ર શ્રીજિનેશ્વર દેવ જ છે તે બતાવનાર તેમનું જ દર્શન ને તેમનો જ મત છે બીજો બધા જડ-ચેતનના ભિન્નપણાની વાતે થાય ખરી પણ ન માત્ર વાતોમાં પ્રમત્ત તેમાંનું કાંઈ નહિ.

મદારી, પાદશાહ ને માંકડા [26]

એક મદારી એ માંકડાને બગલમાં નાખીને પાદશાહ પાસે આવ્યો. રાજાએ પૂછ્યું આ માંકડા કયા કામ કરશે?

મદારી બોલ્યો — આપની હજૂર ચાકરીમાં તાલીમ દીધી છે. ખા [illegible] વિવિધ કામમાં સમજ [illegible] કરશે.

પાદશાહને લાગ્યું [illegible] તો અચ્છા ભાઈ! હસીને બોલે ન ચાકરીએ પધાર ન ચાકરી [illegible] આનન્દ [illegible] અચ્છા અચ્છા ખીદમતગાર હાજર મીત!

બાદશાહે બે માંકડાને મદારીના માગ્યા દામ આપી ખરીદી લીધા અને દીવાનો તેમને આપવામાં આવ્યા. માંકડા પણ શીખવ્યા મુજબ બરાબર ખીદમત કરે છે બધા આ માંકડાની ખીદમતમાં પરવરમાં [illegible] અકલ શીખવા [illegible] નવાઈ પામે છે [illegible] દીવાનને આ વાત ગમતી નથી કેમકે આ [illegible] અમલદારો [illegible] કયાં સુધી રહેશે [illegible] ઉઠાવવાની જ [illegible]

એક વખત કચેરીમાં બાદશાહની પાસ [illegible] દીવાન સભામાં (કચેરીમાં) કોઈ પ્રકરણ વિનોદ [illegible] બહાર આવેલી એક કેરીના ટોપલા [illegible] આ બે [illegible] કેરી [illegible] તરત [illegible] કેરીના ટોપલા ઉપર [illegible] બાદશાહ [illegible] ખબર! વે તો [illegible] કહ્યું તાત્પર્ય કે આ બંને પણ [illegible] [illegible] માટે [illegible]

છે ! તાત્પર્ય એ છે કે વાતો તો બધા ય કરે છે પણ પ્રસંગે ટકવું પરમાર્થ સત્ય. વાતો તે માત્ર વાતો જ છે કે જેમાં માત્ર કોઈ વર્ણન છે તે પ્રસંગે જણાયા વિના રહે જ નહિ.

પ્રસંગે મહાદેવજી પણ ભાગ્યા !

મહાદેવજીનું કંકણ [27]

મહાદેવે તપસ્વીને વરદાન આપ્યું. એક તાપસ તપશ્ચર્યા કરતો હતો, ત્યાંથી **મહાદેવ** ને **પાર્વતી** એ બંને પસાર થતાં હતા. **પાર્વતીના** આગ્રહથી **મહાદેવ** પ્રત્યક્ષ થયા અને પેલા તાપસને ઇચ્છિત વર માગવા કહ્યું. તાપસને **પાર્વતી** જોઈને વ્યામોહ થયો અને વરદાન આપવા તૈયાર થનારની જ ખાપડી પડાવવા તેણે વિચાર્યું અને વરદાન માગતાં તેણે કહ્યુ' 'મારે રાજપાટ વૈભવ તો છે એની મને તૃષ્ણા નથી પણ મારો કોઈ દુશ્મન મારી છેડતી ન કરી શકે માટે એવુ કંકણ આપો કે તે જેના પર મૂકું તે બળીને ભસ્મ થવા લાગે, અને વધારે વખત રાખું તો ભસ્મીભૂત થઈ જાય.' **એવા પણ દોઢચતુરો દુનિયામાં છે—પઠિત મૂર્ખાઓ પડયા છે કે જેઓ પોતાનું ઊંધું પોતે જ વાળે. મહાદેવજીએ** તો તેવું કંકણ આપ્યુ અને જ્યાં પેલા દૈત્યે **મહાદેવજી** પર કંકણ મૂકવા માંડ્યુ કે **મહાદેવજી** તો દોડયા અને ગયા **બ્રહ્માજી** પાસે. પછી **બ્રહ્માજીએ** એમને બચાવ્યા, યુક્તિથી દૈત્યનાં વખાણ કર્યાં, નાટકનો અભિનય કરાવ્યો, હાથ પકડી એના જ હાથના કંકણે દૈત્યનો નાશ કર્યો. આપણો મુદ્દો એ છે કે જડ–ચેતનની ભિન્નતાની વાતો તો બધા ય કરે પણ પ્રસંગે ટકવુ મુશ્કેલ. જેમ **મહાદેવજીએ** પણ દોટ મૂકી દીધી.

સાહિત્ય તપાસો, એ જ દેવસ્વરૂપ જણાવી દેશે

જડ–ચેતનની ભિન્નતાની વાત કરનાર તથા તેમાં અડગ રહેનાર દેવ એક શ્રીજિનેશ્વર જ છે કે જેઓ અગ્નિના, સર્પના તમામ ઉપદ્રવોમાં અડગ રહે છે. સાહિત્ય જ તપાસોને ? કોઇમાં ખાવાપીવાની ધમાલ, તો કોઈમાં કોઇનો ખો'ડો કાઢવાનુ તોફાન ! વૈષ્ણવનાં પ્રભાતિયાં

સ્થાનમાને? ઓ! કે મોગ રિ! ગોપીઓના ચીર ખેંચનાર વગેરે વાતના આ જાને? જિતાણં તારયાણં તિન્નાણં તારયાણં એ તો અહીં જ અખી ક્યાથી આપીએ ? પણ નામનામા તો પડિતો પણ નવાવિક વિશ્વનાથ પચાનન જેવા પણ મગનમા પણ ગોપઓના વસ્ત્ર ના નાર કૃષ્ણને નમસ્કાર હો ([illegible] ૧) એમ ભાન છ મન એની ટીકામાં પણ લખ છે — લીતાવર કરીને નાટક કરવામા નિપુણ એવા મહાદેવ કલ્યાણ માટે હો ([illegible] ૧)। અમન મોટાઈ તો નાટકમા માનીને

દેવ તો શ્રીતીર્થંકર જ

સયમ તપ વગ નુ પાલન ઉપસગ પરીષહમા નિશ્ચલતા [illegible] મનાદિ ગુણો—આ બધુ શ્રીજિનેશ્વર દેવમાં જ મળ છે બીજા દેવાના ચરિત્રોમાં ઇન્દ્રિયોના વિકારાની જ વાતો વિધ વિધ પ્રકારે વર્ણવી છ

સસારને તરી જવા મા માત્ર શ્રીતીર્થંકર દેવ જ છ [illegible] આત્માના ઉદ્ધારનો સાચા માગ માત્ર તેઓએ જ બતાવ્યા છે મ [illegible] શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્ય મહારાજ ફરમાવ છે કે [illegible] જેઓ સસારમા જન્મો જ નહિ તથા મહાપુરુષાન [illegible] મન પ્રસન્ન થાય છ [illegible] દશનાદિની પ્રાપ્તિ થાય છ [illegible] મોક્ષની પણ પ્રાપ્તિ થાય છે શ્રીતીર્થંકર દેવનુ પૂજન અનેકાન્ત [illegible] કારી છે આ સમ ને જેઓ શ્રીજિનેશ્વર દેવના પૂજનમાં [illegible] તેઓ આ મહામહિ માગનો માત્ર સમ્યગ નિરજન [illegible]

—:o:—

૧ [illegible] ।

૨ [illegible] ।

१९ [illegible]
([illegible])
२०-२२ [illegible]
(श्लो ११ स.)
२३ [illegible] [अपूर्णम्]
(श्लो. २८ स.)
२४ [illegible]द्वात्रिंशिका (श्लो. २० स.)
२५ [illegible]द्वात्रिंशिका (श्लो. ४२, स.)
२८ [illegible]षोडशिका
(श्लो. १६, स)
२९ [illegible]ष्टकम् (श्लो. ८. स.)
३० चैत्यद्रव्योत्सर्पणम् (अपूर्णम्)
(ग्रथाग्र २५०, स.)
३१ चैत्यवंदनानि (सं. गु)
३२ जैनपूर्णत्वाष्टादशिका
(श्लो. १८, स.)
३३ जमालिमतखंडनम्
(श्लो. १६, स.)
३४ जिनमहिमा‡§ (श्लो. १००, स.)
३५ जैनगीता। (श्लो. २००० स.)
३६ ज्ञातपर्युषणा‡§ (लेख, स)
३७ ज्ञानपद्यावली। (श्लो. ५, स.)
३८ ज्ञानपंचविंशतिका
(श्लो. २६, सं)
३९ तत्त्वज्ञानदीपिका (लेख, अपूर्ण,
गु० पृ. १२५)
४० तत्त्वार्थटीप्पनम् (स)
४१ [illegible]
(अपूर्णम्. ग्रन्थाग्र ३००० स)
४२ [illegible] (गु०)
४३ [illegible]‡ (लेख, स)
४४ [illegible]‡§ (स .)
४५ [illegible] (श्लो १३, स.)
४६ त्रिदशतरंगिणीविषमपद्य-
समस्यालेखादि (स)
४७ देवस्तुतिनिर्णय (श्लो ३२, स)
४८ देश्यशब्दसंग्रह × (सार्थ)
४९-५२ द्वात्रिंशिका चतुष्कम् ×
(श्लो. ३२, स.)
५३ द्वेषजयद्वादशिका (श्लो. १२, स.)
५४ नक्षत्रभोगादि (लेख, स.)
५५ नम्राटशिक्षाशतकम्
(श्लो. १००, सं.)
५६ नयषोडशिका (श्लो. १६ स)
५७ नरतत्त्वव्याख्यानं (अपूर्णम्)
(लेख, सं.)
५८ निर्जरादि (सूत्राणि, सं.)
५९ निर्याणम् (लेख, स.)
६० निश्चयव्यवहारषष्टिका
(श्लो. ६२, स)
६१ न्यायपद्धति (श्लो. ८५ स.)
६२ न्यायावतारदीपिका×
(ग्रथाग्रं. २८००, सं.)
६३-६४ पञ्चाशकद्वयम् (श्लो. ५३, सं.)
६५ पञ्चविंशिका (श्लो. २६, सं.)

६६ पक्षसूत्रटिप्पनम् (खाट् प्रंथाग्र ६ सं)
६७ पक्षसूत्रटीकाटिप्पनम् (खाट् सं)
६८ पर्युषणापराहृति (लघ सं)
६९ पर्युषणप्रभा (अपूर्णम्)
७० पर्वतिथिसूत्रार्थ (संकलना इय सं)
७१ पर्वदि कल्पवाचनम् लघ सं)
७२ [1]पाठ्यपञ्जरिका ([illegible] ६९)
७३ प्रतीनकपदावलि (सं)
७४ प्रतीकगदसंभ (सं)
७५ प्रतिक्रमणप्रतिनियतार्थकार णादि [illegible](लघ प्रथाग्र ३ सं)
७६ प्रतिमाशानकटिप्पनम् (अपूर्णम् सं)
७७ प्रमाणव्यवस्था ([illegible]) सं)
७८ पुरुषार्थशिक्षा (सपूर्ण सं)
७९ मंगलप्रकरणम् ([illegible] ३० सं)
८० मंगलनिर्विचार (७३ सं)

८१ माध्यमागमानकम् ([illegible] १ सं)
८२ मानधर्मशिक्षा ([illegible] ३६, सं)
८३ [illegible]यनम् [illegible] (लघ सं)
८४ [illegible]टिप्पम् ( )
८[illegible] [illegible]पार्थस्थिता ([illegible] १ सं)
८६ [1]विनयविधिवार्तिका ×[2] (ग्रंथाग्र सं)
८७ व्यवहारव्यवहारादि × ([illegible] सं)
८[illegible] व्यवहारनिर्णय निर्देश ([illegible] ३६)
[illegible] [illegible]याख्यानसंग्रह ([illegible])
[illegible]कम् ([illegible] १ सं)
१ [illegible] ([illegible] सं)
[illegible] [illegible] (९१)
३ [illegible] (सं)
९४ [illegible] ([illegible] सं)
[illegible] ([illegible] १० सं)

१ [illegible] पाँचमा पद सुधी टीका करी है । [illegible] [illegible] [illegible] (३४-७१) [illegible] (३४-१००)

९६ [illegible] (श्लो [illegible], प्रा.)

९७ [illegible] (ग्रंथाग्रं ७००, स.)

९८ [illegible] (श्लो. ८६, स)

९९-१०० षट्त्रिंशिकाद्वयम् × (श्लो. ३६, स.)

१०१-२-३ षोडशकत्रयम् × (श्लो. १६, स.)

१०४ मयाचार ,, ३२, ,,)

१०५ संहननम्× (लेख. स.)

१०६ सामायिकेर्यास्थापननिर्णय †§ (लेख, स)

१०७ सांवत्सरिकनिर्णय (श्लो.९६,स.)

१०८ सिद्धप्रभागतोणादिशब्दा ×

१०९ [illegible]×

११० [illegible] (अपूर्ण, श्लो [illegible] प्राकृतम्)

१११ [illegible] (लेख, स.)

११२ [illegible]पूजानिर्णय †§ (लेख, सं)

११३ [illegible]षोडशिका (श्लो.१६,सं)

११४ [illegible]नानि (गु. हि)

११५ स्तुतय. (सं. गु)

११६ स्थापनाचार्यद्वात्रिंशिका (श्लो. ३२, स)

११७ स्थापनासिद्धि (श्लो. १६, स.)

११८ स्वाध्याया (गु. स)

११९ हिंसकत्व–अहिंकत्वम् × (लेख, सं.)

(आ) अप्रसिद्धः संकलितः कृतिकलापः

१ अनुमानम्× (आगमीयम्)*

२ अलंकार × (आगमीय)*

३ अल्प–परिचितसैद्धांतिक–शब्द-कोष + (प्रा० सं०)

४ अल्पबहुत्वम्× (आगमीयम्)*

५ आचार्यनामानि×(आगमीयानि)*

६ इतिहास.× (आगमीय·)

७ उपोद्घात प्रशस्तिश्च× (आगमीयौ)

८ एकार्थिकशब्दा ×(आगमीया)*

९ काठिन्यार्था × (शब्दानाम्, आगमीया)

[illegible] ×

४८ [illegible] × (आगमीय)

[illegible] × (,,)

[illegible] ×
(आगमीय)

[illegible] × (आगमीय)

[illegible] × (आगमीय)

[illegible] × (आगमीय)

[illegible] [संस्थानानि] ×
(आगमीयानि)

(इ) मुद्रितः स्वरचित. कृतिकलापः

१ आनंदसुधासिन्धु (व्या० गु०) [1] पु १
२ तत्त्वार्थपरिशिष्ट [1] ,, १८
३ तत्त्वार्थकर्तृतन्मतनिर्णय [1] (हिन्दि) पु १६
४ तप अने उद्यापन [2] (गु.) पु. २४
५ तिथिक्षयवृद्धिप्रदीप [3] (गु.) पु. ३
६ तिथिविषयकचर्चा [1] (गु.)पु. ४
७ दीक्षानी जघन्यवय [1] (गु.) पु.८
८ दीक्षानु सुंदर स्वरूप [2] (गु.) पु. १७
९ पर्व देशना (व्या.गु.) पु. १२
१० [2]पंचवस्तुभाषांतर. [1] (गु.) पु.५९
११ प्रवचनपरीक्षानी महत्ता [1] (गु) पु [illegible]
१२ म [illegible] यमसिद्धप्रभाव्याकरणम् [1] २प्र १३४
१३ मध्यमसिद्धप्रभाव्याकरणम् [1] पु. १४
१४ लघुसिद्धप्रभाव्याकरणम् [1] ×॥ सलघुतम–शब्दकोषम् ×॥ पु, १९[illegible]
१५ ललितविस्तराटिप्पणम् प्र. १४१
१६ शास्त्रीयपुरावा(सावत्सरिक)पु ३
१७ षोडशकप्रकरणम् (व्या.) पु २३
१८ सागरसमाधान भा. १ (गु.)पु. [illegible]
१९ ,, ,, भा. २ ,, पु. १०
२० सिद्धचक्रमाहात्म्यम् [1] (व्या) पु. १५

---

१ आगमोद्धारकसाहित्यसेवा पुस्तकनंबर. २ आगमोद्धाकरसाहित्यसेवा प्रतनंबर ३ आगमोद्धारककृतप्रस्तावना.

१ [1]सिद्धचक्र पद १-१५ (ग) । ५५ [illegible] भा १ (गु.) पृ ३१

५६ सिद्धगिरिनिका× (सं सिद्धचक्र ५६ [illegible] ३३

प १४) ७ [illegible] (प्रा) (गु) पृ ३

[illegible] सिद्धहैमव्याकरणम् * १६७४ ८ [illegible] / प्रा (गु) पृ ११

५४ * पृ ११४

(ङ) मुद्रित असङ्कलित कृतिकलाप

१ [illegible] -([illegible] [illegible]×-[illegible] [illegible])×* पृ ५२५

५ [illegible]-[illegible]×* पृ ६६४

६ [illegible] ([illegible]) पृ ११०

२ [illegible]× [illegible] [illegible]× [illegible]×* पृ ७१

७ [illegible] ([illegible]) पृ ११८

३ [illegible]-[illegible] * प्र सं १२५

८ [illegible] पृ ११०४ [illegible] [illegible] * पृ ७

९ [illegible] [illegible] ([illegible]) पृ ६४

४ [illegible] प्र

१ [illegible] ([illegible]) [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] है ([illegible] [illegible] ९-९ [illegible] [illegible] १ ९ [illegible] [illegible] [illegible] है

(ग) संपादितो ग्रंथसंग्रह.

१ आ नंबरो श्रीवर्धमान–जैनताम्रपत्र–आगममंदिर(सुरत) "आगमोद्धारक–[सा]हित्यसेवा "ना नामथी नोधायेली प्रतोना छे.

परिशिष्ट ३

कृतिप्रबन्धम्[1]

१ अप्रसिद्ध स्वरचितः कृतिकलाप — [illegible]

१० श्लो) सर्वागमरहस्यशिका (श्लो १२ श्लो) [illegible] (श्लो ११

द्रव्यबोधनयादर्शी (श्लो ११) [illegible] (श्लो ११ श्लो) [illegible]

अध्यात्मसाधामानि पर्वतिथिप्रकरणम् ([illegible]) परमाणुखण्डषट्त्रिंशिका (

२५ श्लो) [illegible] (श्लो २५ श्लो) [illegible] (श्लो)

शास्त्रवार्तापरिशिष्टम ([illegible]) [illegible] (श्लो ८ श्लो

हरिभद्रसूरिसमयदीपिका (श्लो १ श्लो)

२ अप्रसिद्धा स्वकल्पिताः कृतिकलापा —

(अ) चूर्णिटीकायसंकलनम् — निर्युक्तिभाष्य आगमान चूर्ण्य[1]-

अनुयोगद्वाराणि आचाराङ्गम् आवश्यकम् उत्तराध्ययनानि दशवैकालिक

नन्दीसूत्रम् सूत्रकृताङ्गम् टीकाद्वयम्[1] अनुयोगद्वार (टी, [illegible])

(आ) प्रकरणादिपरिशीलनम्[2] — १ उपदेशमाला २ [illegible]

अधनाकम् ४ [illegible] ५ [illegible] ६ [illegible] ७ [illegible]

संग्रहणी ८ पउमचरियं ९ पंचसंग्रह १० पंचाशक ११ [illegible]

समुच्चय ११ [illegible] ११ [illegible] १ [illegible]

११ हरिभद्रसूरिसमयसंग्रहीक [illegible] । ११ [illegible]

(१) [illegible]

[illegible]

[illegible] (१-१) [illegible]

[illegible]

[illegible] (४) [illegible]

[illegible] है।

स्पष्टीकरणपूर्वकं शुद्धिपत्रकम्

२-३ अष्टकद्वयम् =मैथुनविचारः
स्थापनाविचार· (श्लो० ८
१८ उत्पादादिसिद्धिद्वात्रिंशिका =गुणस्तोत्रम् (,, ८
२०-२२ एकविंशिकात्रयम् =उत्पत्त्यर्थविचार. (,, ३७
धर्मतत्त्वविचार· (,, ११
विधिविचार. (,, ११ ,,
२३ केवले शेषमानचर्चा=क्षायोपशमिकभावविचार (,, ११ ,,
२७ चत्वारिंशिका =सत्संगवर्णनम् (,, २८ ,,
४५ त्रयोदशिका =धर्मास्तिकायादिविचार (,, ४२ ,,
४९-५२ द्वात्रिंशिकाचतुष्कम् =अचित्ताहारद्वात्रिंशिका (,, १२ ,,
नयविचार ,, (,, ३२ ,,)
६० निश्चयव्यवहारपष्टिका=नयविचार स्याद्वाद ,, (,, ३२ ,,)
६३-६४ पंचाशकद्वयम् =लोकाचार (,, ३२ ,,)
(,, ६२ ,,)
विवाहचर्चा (,, ५० ,,)
६५ पंचविंशिका =यथाभद्रकधर्मसिद्धि (,, ५० ,,)
७२ पाइपज्जाणि =जयसोमसिक्खा (,, २५ ,,)
७७ प्रमाणव्यवस्था =प्रमाणप्रमेयविचारः (,, ६९ ,,)
८१ मोक्षमार्गशतकम् =निक्षेपशतकम् (,, २९ ,,)
९० शतकम् =गुणग्रहणशतकम् (,, १०० ,,)
९४ शुभचंद्रकृतां युक्ति· =केवलिभुक्ति (,, १०० ,,)
९८ षडशीतिका =जीवसिद्धि· (लेख. सं.)
९९-१०० षट्त्रिंशिकाद्वयम् =आगमाधिकारषट्त्रिंशिका (श्लो० ८६ सं.)
दुःखप्रतिकारविचार· (,, ३६ ,,)
१०१-१०३ षोडशकत्रयम् =यज्ञे हिंसाविचारः (,, ३६ ,,)
महाव्रतविचारः (,, १६ ,,)
दुःखवर्जनषोडशकम् (,, १८ ,,)
(,, १७ ,,)

વિવાણી માહાત્મ્ય અને આઠ ભાષ્યોનો ક્રોડ	૪	૨	
ગુરુ અને ધર્મ અને તેની		૭	૪૯– ૪૭
ઉપયોગિતા		૪	૫૫– ૬૨
...ના ત્રણ અવસ્થા			૮૦– ૮૩
	૧	૬૬	
દેશનાનુસારિભાવપણું કે ભાવાનુસારિ	૯	૬૬	૫૦–૫૧૦
દેશનાપાત્ર		૬૭ ૬૪	૪૪૮–૪૫૧
ધર્મ અને તેના પરિણામો			૪૫૦ ૩૦
	૪	૬૮	
ધર્મના ચિહ્નો	૭	૬૬	૪૧૭–૪૨૪
ધર્મનું ફળ સ્વરૂપ અને [illegible]		૬૭	૫૧૮–૫૨૬
ધર્મનું મૂળસ્વરૂપ	૧	૧૪	૫૪ ૫૪૨
ધર્મનું સત્ય	૧	૬૬	૩૧૭–૩૧૧
	૭	૬૧	૨૧૬–૭
ધર્મ મોક્ષ જ આપે કે મોક્ષ અને	૫	૧૯	૧૬૪–૬૦
જ કે એટલું જ નહિ પણ અને		૬૭–૬૧	૪૮૭ ૪૫
કામ પણ આપે છે			૪ ૧ ૪ ૮
પરવાના અને દીક્ષા ન દેવાય	૧		
પરવિરાજ	૫	૧૧	
[illegible] (અભ્યાન)	૧	૧	૧– ૧૪
[illegible] અને [illegible]	૧૧	૪૪	૧૫ ૪૧
[illegible]	૨	૧– ૧૧	૫૫ –૫૭
	૪	૪	૧૪–૧ ૧
		૧૩	૭ ૧
[illegible]			૭ ૨
		૧૪	૨
			૮ ૧

સુભદ્ર ખ સમીક્ષા			
સમ્યગ્બુદ્ધિથી પરીક્ષા કરો	૭	૧૮	૪૧૭-૪૨૦
ધર્મશરણ કરો!		૧૧	૨૯૦-૨૯૩
શ્રેયસ્-મિશ્રતનું વ્યાખ્યાન	૭	૨૪	
	૧૬		૪૪૧-૪૪૪
			૨૯ ૫૨

(आ) અનામક દેશનાઓ

દેશના	વર્ષ	અંક	પૃષ્ઠ
૧	૧	૧	૩-૬
૨	,,	૭	૧૫૦-૧૫૫
૩	,,		૧૫૫-૧૫૬
૪			૧૫૬-૧૫૯
૫		૧૨	૨૭૪-૨૭૬
૬		૧૩	૨૯૬-૩૦૪
૭		૧૪	૩૧૭-૩૨૩
૮		૧૫	૩૪૩-૩૫૨
૯		૧૬	૩૫૩-૩૬૬
૧૦		૧૬	૪૨૮-૪૩૧
૧૧		૨૦	૪૫૧-૪૫૬
૧૨	૨	૫	૧૦૧-૧૦૭
૧૩		૬	૧૨૮-૧૩૪
૧૪		૭	૧૫૧-૧૫૮
૧૫		૮	૧૭૫-૧૮૨
૧૬		૮	૧૭૯-૧૮૦
૧૭	,,	૯	૧૯૬-૨૦૧
[illegible]			

દેશના	વર્ષ	અંક	પૃષ્ઠ
૧૮	,,	૯	૨૧૧-૨૧૪
૧૯	,,	૧૦	૨૨૨-૨૨૬
૨૦			૨૩૩-૨૪૦
૨૧		૧૧	૨૩૭-૨૪૧
૨૨			૨૪૭-૨૫૪
૨૩	,,	૧૨	૨૦૩-૨૮૦
૨૪			[illegible]
૨૫		૧૩	[illegible]
૨૬	,,	,,	૨૧૧-૩૧૨
૨૭		૧૪	[illegible]
૨૮	,,		૩૩૩-૩૩૬
૨૯		૧૫	૩૩૧-૩૪૨
૩૦		૧૬	૩૬૬-૩૭૪
૩૧		૧૬	[illegible]
૩૨		[illegible]	[illegible]
૩૩	,,	૧	[illegible]
૩૪	,,	૧૬	[illegible]

[illegible]

દેશના	વર્ષ	અંક	પૃષ્ઠ
૩૫	,,	૨૦	૪૬૧–૪૬૭
૩૬	,,	૧	૪૮૫–૪૯૨
૩૭	,,	૨૨	૫૦૯–૫૧૭
૩૮	,,	૨૪	૪૫૮–૫૬૩
૩૯	૩	૧	૬– ૧૧
૪૦	,,	૨	૨૮– ૩૬
૪૧	,,	૩	૫૪– ૬૪
૪૨	,,	૪	૭૮– ૮૪
૪૩	,,	૫	૧૦૬–૧૧૩
૪૪	,,	૬	૧૨૭–૧૩૬
૪૫	,,	૬	૧૩૭–૧૪૦
	,,	૭	૧૫૮–૧૬૦
૪૬	,,	૭	૧૫૨–૧૫૭
૪૭	,,	૧૦	૨૨૪–૨૨૯
૪૮	,,	૧૧	૨૫૦–૨૬૪
૪૯	,,	૧૨	૨૮૧–૨૮૬
૫૦	,,	૨૪	૫૭૦–૫૭૪
૫૧	૪	૧	૧૫– ૨૦
૫૨	૫	૫	૧૧૧–૧૧૫
૫૩	૬	૩	૫૬, ૨૪૮
૫૪	,,	૪	૮૯– ૯૨
૫૫	,,	૧૦–૧૧	૨૪૯–૨૫૫
૫૬	,,	૧૪	૩૨૧–૩૨૪
૫૭	,,	૧૫	૩૨૯–૩૩૬
	,,	૧૬	૩૪૫
૫૮	,,	,,	૩૫૩–૩૫૯
૫૯	,,	૧૭–૧૮	૩૭૭–૩૮૪
૬૦	,,	,,	૪૦૭–૪૧૭
૬૧	,,	૧૯	૪૪૨–૪૪૭
૬૨	,,	૨૦	૪૬૫–૪૭૧
૬૩	,,	૨૧–૨૨	૫૦૫–૫૧૨
૬૪	,,	૨૩–૨૪	૫૨૩–૫૩૫
૬૫	૭	૧	૧૬– ૨૩
૬૬	,,	૨	૪૧– ૪૮
૬૭	,,	૩	૭૦– ૭૨
૬૮	,,	૪	૭૪– ૮૫
૬૯	,,	૫	૯૭–૧૦૫
૭૦	,,	૬	૧૨૧–૧૨૫
૭૧	,,	૭	૧૪૫–૧૫૨
૭૨	,,	૭	૧૬૧,
	,,	૮	૧૬૯–૧૭૨
૭૩	,,	૯	૧૯૯–૨૦૦
૭૪	,,		૨૦૯–૨૧૧
૭૫	,,	૧૦	૨૨૫–૨૩૨
૭૬	,,	૧૧–૧૨	૨૬૫–૨૮૭
૭૭	,,	૧૩–૧૪	૨૮૯–૩૦૪
૭૮	,,	૨૧–૨૨	૫૦૮–૫૨૦
૭૯	,,	૨૩	૫૨૧–૫૨૨
૮૦	,,	૨૪	૫૪૫–૫૪૬
૮૧	૮	૧	૮– ૯
૮૨	,,	૨	૪૨– ૪૩
૮૩	,,	૩	૬૧– ૬૨

દેશના વર્ષ	અંક	પૃષ્ઠ
૮૪	૪	૮૦– ૮૬
૮૫	૫–૬	૧૧૩–૧૨૬
૮૬	૭–૮	૧૩૦–૧૬૬
૮૭	૯	૧૬૯–૧૭૬
૮૮	૧૦	૨૦૪–૨૧૩
૮૯	૧૧	૨૩૧–૨૩૭
૯૦	૧૨–૧૩	૨૪૭ ૨૫૦
૯૧	૧૪	૨૫૮–૨૮૦
૯૨		૨૮૯–૨૯૪
૯૩	૧૫–૧૬	૩ ૫–૩૨૦
૯૪	૧૭–૧૮	૩૬૧–૩૦૩
૯૫	૧૯–૨૦	૩૭૫–૩૯૨
૯૬		૪૦૧–૪૧૨
૯૭	૨૧	૪૧૭ ૪૩૮
૯૮	૨૨	૪૪૧–૪૪૮
૯૯		૪૫૭–૪૬૨
૧૦૦	૨૩–૨૪	૪૬૫ ૪૮૮
૧૦૧		૪૯૯–૫૦૨
૧૦૨	૯ ૧	૧૨ ૬૪
૧૦૩	૨	૨૫ ૩૩
૧૦૪	૩–૪	૪૦ ૫૫
૧૦૫		૬૬– ૮૩
૧૦૬	૫ ૬	૮૫– ૯૨
૧૦૭	૭	૧૧–૧૪

દેશના વર્ષ	અંક	પૃષ્ઠ
૧૦૮	૯ ૮	૧૧૯ ૧૩૦
૧૦૯	૯–૧૦	૧૫૩ ૧૬૦
૧૧૦	"	૧૮૮ ૧૯૩
૧૧૧	૧૧–૧૨	૧૯૭ ૨૦૪
૧૧૨	"	૨૧૦–૨૧૮
૧૧૩	૧૩ ૧૪	૨૨૧–૨૩૮
૧૧૪	"	૨૩૭–૨૪૮
૧૧૫	૧૫–૧૬	૨૫૦–૨૬૨
૧૧૬		૨૬૨ ૨૭૧
૧૧૭	૧૭ ૧૮	[illegible]
૧૧૮		[illegible]
૧૧૯	૧૯	૨૯૫ ૩૦૭
૧૨૦	૨૦	૩૧૬–૩૨
૧૨૧	૨૧	૩૩૮– ૪૦
૧૨૨	૧૦ ૧	૧૦ ૧૧
૧૨૩	" ૨	૧૭ ૨૧
૧૨૪	" ૩	૨૩– ૪
૧૨૫	૪	૪૬– ૬૩
૧૨૬	૫–૮	૬૫– ૮૩
૧૨૭	૯ ૧	૧– ૧
૧૨૮		[illegible]
૧૨૯		[illegible]
૧૩૦		[illegible]
૧૩૧	૧૧	[illegible]

લેખના	વર્ષ	અંક	પૃષ્ઠ	લેખના	વર્ષ	અંક	પૃષ્ઠ
૧૩૨	,,	૨-૩	૧૩- ૨૦	૧૫૭	,,	૫	૧૦૧-૧૦૮
૧૩૩	,,	૪ ૫	૨૫- ૨૯	૧૫૮	,,	૭	૧૪૯-૧૫૭
૧૩૪	,,	,,	૩૫- ૩૯	૧૫૯	,,	૮	૧૭૩-૧૮૧
૧૩૫	,,	૬-૭	૫૦- ૬૨	૧૬૦	,,	૯	૧૯૭-૨૦૩
૧૩૬	,,	૮-૯	૮૭- ૯૩	૧૬૧	,,	૧૦	૨૨૧-૨૩૦
૧૩૭	,,	,, ,,	૧૦૬-૧૧૦	૧૬૨	,,	૧૧	૨૪૫-૨૫૧
૧૩૮	,,	૧૦-૧૧	૧૧૫-૧૨૧	૧૬૩	,,	૧૨	૨૬૯-૨૭૬
૧૩૯	,,	,, ,,	૧૩૩-૧૩૫	૧૬૪	૧૪	૨	૩૧- ૩૮
૧૪૦	,,	૧૨	૧૪૭-૧૫૩	૧૬૫	,,	૩	૫૬- ૬૫
૧૪૧	૧૨	૧	૩- ૮	૧૬૬	,,	૪	૭૭- ૮૫
૧૪૨	,,	૨	૨૯- ૩૫	૧૬૭	,,	૫	૧૦૧-૧૦૮
૧૪૩	,,	૩	૫૭- ૬૩	૧૬૮	,,	૬	૧૨૬-૧૩૧
૧૪૪	,,	૪	૬૯- ૭૯	૧૬૯	,,	૭	૧૫૧-૧૫૭
૧૪૫	,,	૫	૮૯- ૯૫	૧૭૦	,,	૮	૧૭૩-૧૮૧
૧૪૬	,,	૬	૧૦૯-૧૧૫	૧૭૧	,,	૯	૧૯૭-૧૯૯
૧૪૭	,,	૭	૧૨૯-૧૩૬	૧૭૨	,,	૧૦	૨૨૩-૨૨૯
૧૪૮	,,	૮	૧૪૯-૧૫૫	૧૭૩	,,	૧૧	૨૪૭-૨૫૧
૧૪૯	,,	૯	૧૬૯-૧૭૨	૧૭૪	,,	૧૨	૨૭૧-૨૭૪
૧૫૦	,,	૧૦	૧૮૯-૧૯૪	૧૭૫	૧૫	૧	૩- ૯
૧૫૧	,,	૧૧	૨૦૯-૨૧૫	૧૭૬	,,	૨	૨૧- ૨૫
૧૫૨	,,	૧૨	૨૨૯-૨૩૫	૧૭૭	,,	૩	૪૧- ૪૬
૧૫૩	૧૩	૧	૨- ૬	૧૭૮	,,	૪	૬૧- ૬૬
૧૫૪	,,	૨	૨૯- ૩૩	૧૭૯	,,	૫	૮૧- ૮૮
	,,	૨	૩૪	૧૮૦	,,	૬	૧૦૧-૧૦૬
૧૫૫	,,	૩	૫૩- ૫૭	૧૮૧	,,	૭	૧૨૧-૧૨૬
૧૫૬	,,	૪	૭૭- ૮૨	૧૮૨	,,	૮	૧૪૧-૧૪૬

૭ લેખ સમુદ્ર

[illegible]

વિષય	વર્ષ	અંક	પૃષ્ઠ
ઉપધાનની તપશ્ચર્યા	૪	૫	૧૧૫-૧૨૦
		૬	૧૩૧-૧૩૨
		૭	૧૫૪-૧૫૮
ઋષિમની કહેવાની મતલબ	૫	૧૪	૩૩૧
એક ચુમાસો	૭	૧૧	૨૪
એકજ નિશ્ચય!!!	૧	૫	૧૦૬-૧૧૦
ઓગણીની આરાધના શાની કેમ?	૮	૩	૨૪
કઈ ભક્તિનું આયુષ્ય શાથી ઓછું?	૬	૨૩-૨૪	૫૦૪-૫૦૬
કર્પૂરવાસનના કમળાનું કારમાપણું	૮	૧૯	૪૩૪
કલામદની પીછાણ કરો	૫	૧૪	૩૩૨
કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન હેમચંદ્રાચાર્ય	૫	૧૩	૨૬૧-૨૬૫
કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન શ્રીહેમચંદ્ર		૪	૨૪
ધર્મિષ્ઠ શું કહે છે?			૪૩૪
કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન શ્રીહેમચંદ્રાચાર્ય અને વિવેચન	૧૦	૨	૪૩૪
કલ્યાણક દિવસોની આરાધના	૧૧	૨-૩	૪૩૪
કલ્યાણકારી ક્રમ	૮	૧૫ ૧૧	૬-૮
કાયરતાના કારણે!!!			૩૩૧-૩૩૫
કાંઈક ...	૧	૨૨	૨૫
કેટલીક ...	૧	૮	૨૬૭-૨૬૯
...	૧૨		૨૬૯-૨૭૦
...	૬		૨૧૦
...	૬	૬	૨૨૩૪
...	૭	૧૨ ૨	૨૪
			૪૩૪

વિષય	વર્ષ	અંક	પૃષ્ઠ
જૈનો અને પ મેશ્વર	૭	૧૫-૧૬	૩૩૬-૩૩૫
જ્ઞાન ક્રિયાવાદ (ગદ્ય સજ્ઝાય)	૧	૧૯	૪૪
જ્ઞાન નની અનુપમતા	૩	૫	૨ ૫-૨૩૮
જ્ઞાનપંચમીપર્વની પરમ ઉપયોગિતા			૧૦૩-૧૦૫
શાસનનો શણગાર સૌભાગ્ય પંચમી	૩	૭	
ટિપ્પણામાં પર્વતિથિની હાનિવૃદ્ધિ આવે ત્યારે પૂર્વ કે પૂર્વતર અપર્વ તિથિની હાનિવૃદ્ધિ જે દેવસૂર સંઘ કરે છે તેના પુરાવાનું નિરૂપણ			૨૭-૩૮
			૪ ૬૪
તિથિ અંગે (આજે એક કે બીજા તેના નિર્ણય અંગે)	૧૦(દિ)	૩	૩૩ ૫૧
તિથિની ક્ષયવૃદ્ધિની સમજ	૧૧		
તિથિભેદના નવા પક્ષીઓ જન્મ	૫	૨૦-૨૧	૧ -૧૩
તિથિના ભાર્ગ ખરા કે?	૭		૧૪૮-૧૦
તિથિ માન્યતાના પુરાવા અને ખુલાસા	૮	૧૭-૧૮	૩ ૯-૪૩૦
પર્વતિથિનો ક્ષય કે વૃદ્ધિ નહિ મનાય તેનાં કારણ			૪ ૧
[illegible]	૮	૧૨-૧૩	[illegible]
[illegible]	૧૦(દિ) ૫	૧૨	૩૩
[illegible]	૧	૩	[illegible]
	૧	૯-૧૦	૪ -૧૬

પરમ પવિત્ર પર્યુષણાપર્વની વ્યવસ્થા અને તેના પવિત્ર ફળ

વર્ષ	અંક	પૃષ્ઠ	વર્ષ	અંક	પૃષ્ઠ
૬	૨૨	૪૪૫૨૭-૫૨૯	૮	૭	૧૫૦-૧૫૨
	૨૩	૪૪૫૪૯-૫૫૨		૧૨	૨૩૨
૭	૧	૨૧-૨૪		૧૫	૩૫૫ ૩૫૬
	૨	૪૫-૪૬		૧૬	૩૮૩ ૩૮૪
	૩	૭૧-૭૩		૧૭	૪૦૭ ૪૦૮
૮	૨૪	૫૩૮-૫૪૦		૧૮	૪૩૪ ૪૩૬
	૨	૩૬-૩૮		૧૯-૨૦	૪૫ ૪૬
	૪	૩ ૪૪ ૯૬			

વિષય	વર્ષ	અંક	પૃષ્ઠ
પરમ પુનીત પર્યુષણાપર્વ અને મહા સાધર્મીનું કર્તવ્ય	૩	૨૨	૫૧૪ ૫૧૭
આર્હત મહારાજા કુમારપાળની ભાવના	૭	૧૭-૧૮	૪૩
આર્હત મહારાજા કુમારપાળ	૭	૧૭-૧૮	૪૩૦ ૪ ૪
પરમેશ્વરનો મહિમા	૭	૧૬-૨	૨૬૫-૨૭૦
પરમેશ્વરના ભક્ત જીવોને કરવું જોઈએ અનુકરણ	૭	૨૧-૨૨	૩ ૫ ૬
	૪	૨૨	૪૪
પર્યુષણાપર્વ અને આપણી ફરજ	૬	૧૦-૧	૬
પર્યુષણા અને આરાધના	૭	૨૧-૨	૩ ૩ ૬ ૪
પર્યુષણપર્વ અને આરાધના	૧	૨૧-૨૨	૪ ૪૪
પર્યુષણ પર્વ અને આરાધના	૬	૨૨	૪૬ ૫-૧
	૮	૨૩	૫૧૬-૫૩
પર્યુષણ પર્વ અને આરાધના	૬	૧	૧૦-૨
	૭	૨	૩૩ ૭
	૬	૩	૬

વિષય	વર્ષ	અંક	પૃષ્ઠ
[illegible] કર્યાં [illegible]?	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible] કેવી [illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
શ્વેતામ્બર જૈન-આગમો અને દિગંબર આચાર્યો	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible] અને ભગવાન હરિભદ્રસૂરિ	[illegible]	[illegible]	[illegible]
સદ્ગુરુ અને અસદ્ગુરુનો વિભાગ	[illegible]	[illegible]	[illegible]
સનાતનધર્મ કયો?	[illegible]	[illegible]	[illegible]
સમાલોચનાની [illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ	[illegible]	[illegible]	[illegible]
સમ્યગ્જ્ઞાન અને મિથ્યાજ્ઞાન ક્યાં અને કેમ?	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
સર્વમાન્ય ધર્મ	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

વિષય	પર્વ	શ્લોક	પૃષ્ઠ
સિદ્ધચક્ર અને નવપદની ક્રિયા ગુ	૫		
" અને નમન-૧૧-પ્રકાર	૪	૪	૫૮૫-૫ ૦
સિદ્ધચક્ર ઓટલ(?)ના આરા		૧	
મહા મા ગો અને તેમાની મહા મહિમા			૧ ૬
સિદ્ધચક્રનું આદિ બીજ અને શ્રીનવપદપદની કણિકા	૫	૧	
સિદ્ધચક્રનું આત્માવસ્થામાંથી ધીમે ધીમે આગળ વધવું	૭	૧૪	૬ ૧૪
			૨૩ ૫, ૫૩૫
સિદ્ધચક્રે આશે ૧૧૧ ઉપવાસી	૪	૨૪	
વરન દો	૭	૧૧	૫ ૩૦૬ ૫
પાલિકાની વિશિષ્ટતા	૭	૬	૩ ૨૬
સિદ્ધચક્રના નવપદની આરા	૭	૨૩	૩૪
ધનાની મહત્ત			૨૬
સિદ્ધચક્ર	૭	૧	
સિદ્ધ શુદ્ધ બુદ્ધ પરિનિવૃત આ	૪	૧	૩ ૨ ૩
સર્વ દુ:ખને નાશ કરનાર			૧૦૦ ૬
[illegible]	૫	૬ ૭	
[illegible]			૧૬૭ ૪
[illegible]	૭	૨૩	
[illegible]	૭		૨
[illegible]	૨	૨૨	
[illegible]		૩	૩
[illegible]	૧૧	૧ ૭	૩૩
[illegible]			૭૮૦ ૧
	૬	૫	
		૧૦૩	૬

૩ સમાલોચના[1]

[1] આમાં દૈનિક, સાપ્તાહિક, પાક્ષિક, માસિક પત્રો, ટપાલો અને બીજાં લખાણોનાં ટૂંકા જવાબ સમાયેલા છે.

વર્ષ	અંક	પૃષ્ઠ	સામયિક
૨	૨૧	૫૦૪-૫૦૩ ૨૮	જૈનદર્શન વર્ષ ૧લું અંક ૨૮ મો, સમય-ધર્મ, જૈન, જૈનપ્રવચન, જૈનજ્યોતિ.
૨	૨૨	૫૨૮-૫૨૯	જૈન પ્રવચન, મુંબઈ સમાચાર તા. ૮મી ઓગસ્ટ, એકસમાચાર, જિનાસાવાળા, જૈનપ્રવચન અંક ૧૧મો વર્ષ ૬, જૈન
૨	૨૩	૫૪૨	વીરશાસન અંક ૪૫, જૈન, તા. ૨૬-૮-૩૪.
૨	૨૪	૫૭૩-૫૭૫	જૈનજ્યોતિ, જૈન, જૈનપ્રવચન, જૈનદર્શન. સ્યાદ્વાદાંક તા ૨૫-૮-૩૪, ૩૦-૯-૩૪.
૩	૧	૧૮-૧૯-૧૭	જૈનદર્શન, જૈનપ્રવચન, વર્ષ ૭છું, અંક ૧૭-૧૮, મુંબઈસમાચાર, તા. ૧૮-૧૦-૩૪
		૨૪	મુંબઈસમાચાર. તા. ૨૭-૧૦-૩૪જૈનપ્રવચન, વ. ૬, અં ૨૦મો
૩	૩	૬૫-૬૬	જૈનપ્રવચન, મુંબઈસમાચાર, જૈન.
૩	૪	૯૫-૯૬	જૈનજ્યોતિ, જૈન, મુંબઈસમાચાર.
૩	૪	૩૪	જૈનપ્રવચન.
૩	૫	૧૧૮-૧૨૦	વીરશાસન, જૈન, મુંબઈસમાચાર, સ્વ૦ પત્ર.
૩	૭	૨૪	મુંબઈસમાચાર, જૈન.
૩	૧૭	૩૯૭	સમયધર્મ.
૩	૨૧	૫૦૪-૫૦૫	એક વ્યાખ્યાન, સમયધર્મ, એક વ્યાખ્યાન
૩	૨૨	૫૩૨	એક વ્યાખ્યાન.
૩	૨૪	૫૭૮	પુનાસ્થિત, સમયધર્મ.
૪	૧	૨૩-૨૪	વ્યાખ્યાન, વીરશાસન, સમયધર્મ તા. ૨૨-૯-૩૫, એક સાપ્તાહિક.

વર્ષ	અંક	પૃષ્ઠ	સામયિક.
૪	૨૧	૪૪૦-૪૪૯	શ્રીજિનયુગપ્રધાન, જૈનસત્યપ્રકાશ, જૈન-સત્ય, વીરશાસન.
૪	૨૨	૫૦૩-૫૦૪	ઉઝા, કલકત્તા, મહેસાણા, વામા.
૪	૨૩	૫૩૨-૫૩૩	છગનદાસ, હીરાલાલ કા૦, ચાણસ્મા, સાંજ-વર્તમાન, તાપસ, મહેસાણા, સુરત, ઘાટ-કોપર, કપડવંજ.
૪	૨૪	૫૫૨	સમયધર્મ, જૈન, વીરશાસન
૪	૨૫	૫૬૦	મુંબઇ-વિજય
૫	૧	૨૨	જૈનધ્વજ, માનકુવા, મુંબઇ મો, ચાણસ્મા. ,, ઉ.
૫	૨	૪૪-૪૬	વીરશાસન, મુંબઈ-વાડીલાલ, અજમેર, અમદાવાદ, વીરશાસન, ઉદયપુર, રાધનપુર.
૫	૪	૯૪	જૈન.
૫	૫	૧૧૭-૧૧૮	હીરાલાલ, જૈનપ્રવચન, મુંબઈ, સુરત, જયપુર-કવીન્દ્ર, વીરશાસન
૫	૬-૭	૧૧૫-૧૫૮	મહેશાણા-વાડીલાલ, લીચ શ્રીકુમુદસૂરિ, વીરજનક, વિશેષાંક.
૫	૮	૧૮૯-૧૯૦	માર્ગણાદ્વાર-જંબૂવિજયજી, વીર, મુંબઇ
૫	૧૧	૨૫૮-૨૬૧	જયકવીન્દ્ર, મુંબઈ સ્વર્ગારો, વીર-તત્ત્વ, વી૦ આરા, જિન. પરિ ७., જી. વ. ૨૪, જિનચંદ્ર, જૈન ધર્મ.
૫	૧૨	૨૮૦-૨૮૪	જૈનપ્રવચન, શ્રીમાન્ કલ્યાણ, વીર, જૈન-ધર્મ, જૈનપ્રવચન, મુંબઈ સ૦

વર્ષ	અંક	પૃષ્ઠ	
૪	૧૩	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

વર્ષ	અંક	પૃષ્ઠ	સામયિક
૬	૧૨–૧૩	૩૦૪	કથીર.
૬	૧૫	૩૪૯–૩૫૦	અનુ૦ સત્ય૦ તત્ર૦, વી. ન.
૬	૧૭–૧૮	૪૦૫–૪૦૬	શા. વી. ચ.
૬	૨૦	૪૫૦અ, ૪૫૦બ	જૈન–અમલ.
૬	૨૧–૨૨	૫૧૨	પાટીદ–પત્ર.
૬	૨૩–૨૪	૫૩૬	સમય, કિશનગઢ, સુપક.
૭	૩	૬૯	જૈન.
૭	૫	૧૦૮	એક મનુષ્ય.
૭	૧૧–૧૨	૨૬૩–૨૬૪	મુંબઈ-રામ, જૈન, મુંબઈ-ગાંધી, મુંબઈ-શનિ
૭	૧૧–૧૨	૨૮૮	વીર સંદેશ.
૭	૧૩–૧૪	૩૧૯–૩૨૦	મી લડ્રે, સંદેશ.
૭	૧૫–૧૬	૩૭૪	જૈન પ્રવચન
૭	૧૭–૧૮	૨૪	વીશા, જ્યોતિ.
૭	૧૯–૨૦	૪૭૨	વી. શા. રામ.
૭	૨૧–૨૨	૫૦૭	વી શા. રામ
૭	૨૩	૫૩૬	વી. શા. રામ
૭	૨૪	૫૬૭	ભ. સો–સુ.
૮	૧	૧૬	જૈન ટેડાપથી.
૮	૫–૬	૧૦૩	દા૦ પુ૦ મા૦
૮	૯	૧૯૧–૧૯૨	વીર (કથીર) તત્રી.
૮	૧૦	૨૧૪–૨૧૫	કથીર–તત્રી
૮	૧૧	૨૨૨–૨૨૩	क्रमश (दानप्रश्नो), (દાન. પ્રશ્ન–૩) ક્રમશ'

સર્ગ	શ્લોક	પૃષ્ઠ	આશ્રયિત
૮	૧-૧૩	૨૪૬-૨૪૮	[illegible]
૮	૧૪	૨૫૦-?	[illegible]
૮	૧૫-૧૬	૩૦૧-૩૦૪	[illegible] મુંબઈ સં॰
૮	૧૭-૧૮	૩૦૪-૩૦૫	[illegible]
૮	૧૯-૨૦	૪૧૩-૪૧૪	[illegible]
૮	૨૩-૨૪?	૪૮૯	[illegible]

[illegible]

વર્ષ	અંક	પૃષ્ઠ	સામયિક.
૧૦	૪	[illegible]	ગામ-શ્રીકાન્ત, કલ્યાણ.
૧૦	૫-૮	૯૧	"
૧૦	૫,૮	૧૦૦	ક્યાંક! ગામ૦ વિમર્શ૦
૧૦	૯-૧૦	૧૨૨	ગરબડાટ.
૧૦(દ્વિ)	૫-૧૨	૧૧૭-૧૩૧	×
૧૦ "	૫-૧૨	૧૩૨-૧૫૯	"
૧૨	૨	૩૬	વીર(ક્યાંક)શાસન
૧૨	૭	૧૪૧-૧૪૩	જૈનપ્રવચન, જૈનપ્રવચન, જૈનપ્રવચન.
૧૨	૯	૧૭૫-૧૭૯	વીર(?)શાસન, ફાગણચંદનુ "કલ્યાણ," કનકવિજય પિતા ? સુબુદ્ધિવિજય.

परिशिष्ट

[illegible]

१ [illegible]

२ निर्युक्तिपञ्चक [illegible]

[illegible]

३ [illegible]

(अ) [illegible] — [illegible]

[illegible]

(आ) [illegible]

[illegible]

(इ) [illegible]

[illegible]

(ई) [illegible]

[illegible]

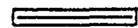
व्यवहारसूत्रम्, कल्पसूत्रम्(बारसा)[1], जीतकल्पभाष्यम्, पञ्चकल्पभाष्यम्, महानिशीथसूत्रम्।

(उ) **मूलसूत्रचतुष्कम्**-आवश्यकम्[2], ओघनिर्युक्तिः[3], दशवैकालिकम्, पिण्डनिर्युक्तिः, उत्तराध्ययनानि।

(ऊ) नन्दीसूत्रम्, अनुयोगद्वाराणि।

४ **प्रकरणादीनि**-श्राद्धप्रतिक्रमणसूत्रम्, कर्मप्रकृतिः, पञ्चसङ्ग्रहः, ज्योतिष्करण्डकम्, विशेषणवती, पञ्चसूत्रम्, पञ्चाशकम्, पञ्चवस्तुकम्।

५ **सिद्धप्राभृतम्**।

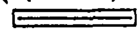
परिशिष्ट ६

ताम्रपत्रोत्कीर्णाः कृतयः[4]

१—**पञ्चचत्वारिंशदागमाः**[5]-(अ) एकादशाङ्गानि, (आ) द्वादशोपाङ्गानि, (इ) दशप्रकीर्णकानि, (ई) षट् छेदग्रन्थाः, (उ) मूलसूत्रचतुष्कम्, (ऊ) नन्दीसूत्रम्, अनुयोगद्वाराणि।

२ **श्राद्धप्रतिक्रमणसूत्रम्**।

३ **सचित्रकल्पसूत्रम् (बारसा)**

परिशिष्ट ७

प्रतिसंस्कृतम्

एतत्पुस्तकपरिशिष्टतृतीयगतसम्पादितग्रन्थसन्दोहे ये सटीका आगमा दर्शिताः, तेषां टीकागतानां साक्षीभूतानां पद्यानां च कथानकानां प्रकीर्णकदशकस्य च प्रतिसंस्कृतं कृतम्।

---

१ આ દશાશ્રુતસ્કંધનું આઠમું અધ્યયન છે.

२ આ સૂત્ર નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય સાથે શિલામાં લેવામાં આવ્યું છે.

૩ આનો સમાવેશ આવશ્યકમાં થાય છે. તેથી મૂળ સૂત્ર ચાર ગણાય છે.

૪ આ શ્રીવર્ધમાન જૈન તામ્રપત્રાગમ મંદિર(સુરત)માં તામ્રપત્રમાં ઉપસેલા અક્ષરોમાં તામ્રપત્રમાં કોરાવવામાં આવ્યાં છે.

૫ આનાં નામો પરિશિષ્ટ પાંચમામાંથી જાણી લેવાં.

परिशिष्ट ४

[illegible]

[illegible] ग्रंथप्रमाण निर्देश

[illegible]

[illegible]

१९६६

[illegible]

१९६७

[illegible]

१९६८

[illegible]

[illegible]सूत्र-
गानि (प्र० आ०)
षट्पुरुषचरित्रम्
स्थूलभद्रचरित्रम्

१९७२

अनुयोगद्वाराणि (पूर्वार्धम्, सटी-
कानि, मल० हेम०)
अनुयोगद्वाराणि (उत्तरार्धम्, मल०
हेम०)
आचारागसूत्रम् (सटीक, पूर्वभाग.
प्र० आ०)
आवश्यकसूत्रम् (सटीकं, पूर्वार्ध-
पूर्वभाग, हारि०)
आवश्यकसूत्रम् (सटीक, पूर्वार्ध-
उत्तरभाग हारि०)
उत्तराध्ययनानि (सटीकानि, प्रथम-
भाग, शाति०)
उत्तराध्ययनानि (सटीकानि, द्वितीय-
भाग, शाति०)
औपपातिकसूत्रम् (सटीक)
गुणस्थानक्रमारोह: (सटीक)
मलयसुंदरीचरित्रम्

१९७३

आचारागम् (सटीकं, उत्तरभाग,
प्र० आ०)
आवश्यकसूत्रोत्तरार्धम् (सटीकं, पूर्व-
भाग, हारि०)
आवश्यकसूत्रोत्तरार्धम् (सटीकं, उत्त-
रभाग, हारि०)
उत्तराध्ययनानि (सटीकानि, तृती-
यभाग, शाति०)
धर्मकल्पद्रुम:
सम्यक्त्वपरीक्षा-उपदेशशतकी
सूत्रकृतागम (सटीक,)

१९७४

उपमितिभवप्रपञ्चकथा (पूर्वार्धम्)
दशवैकालिकसूत्रम् (सटीक, हारि०)
धर्मसग्रह (उत्तरभाग)
पिण्डनिर्युक्ति (सटीका)
प्रज्ञापनोपाङ्गम् (सटीक, पूर्वार्धम्,
मलय०)
भगवतीसूत्रम् (सटीक, प्रथमो वि-
भाग, अभय० प्र० आ०)
समवायागसूत्रम् (सटीक)

१९७५

ओघनिर्युक्ति (सटीका)
जीवाजीवाभिगमोपाङ्गम् (सटीक)
परिणाममाला (प्र० आ०)
प्रज्ञापनोपाङ्गम् (सटीकं, उत्तरार्धम्
मलय०)
प्रशमरतिप्रकरणम् (सटीक)
प्रश्नरत्नाकराभिधश्रीसेनप्रश्न
प्रश्नव्याकरणाङ्गम् (सटीकं, अभय०)

उपकारद्वात्रिंशिका
उपदेशपदशती
उपदेशमाला
उपांगवृत्तिसूत्रविवरणमालाः
क्रियाद्वात्रिंशिका
क्षमाविंशतिका
जमालिनिराकरणम्
जैनपुराणद्वात्रिंशिका
ज्ञानपंचविंशतिका
ज्ञानभेदषोडशकम्
तत्त्वज्ञानदीपिका
तीर्थमाला
    तीर्थपञ्चाशिका
    सिद्धगिरिपञ्चविंशिका
    आगममंदिरपञ्चत्रिंशिका
    सिद्धचक्रमंदिरद्वात्रिंशिका
    गणधरपट्टद्वात्रिंशिका
    गिरनारचतुर्विंशिका
त्रयतत्त्वद्वादशिका
त्रिदशतरंगिणीविषमपद्यसमस्योल्लेखादि
द्वेषजयद्वादशिका
द्रव्यबोधत्रयोदशी
धनार्जनषोडशिका
धर्मदेशना
धर्मसंग्रहणी*
धर्माधर्मीयकल्पसमाधानानि
नमस्कारव्याख्यानकम्
नयषोडशिका
नयानुयोगाष्टकम्
निसर्गदशी
पञ्चसूत्र
पञ्चसूत्रटिप्पनम्
पञ्चसूत्रटीकाटिप्पनम्
पञ्चाशकम्*
परमाणुपञ्चविंशतिका
प्रज्ञप्तिपदत्रिंशिका
भवविरहसूरि.
मोक्षपञ्चविंशतिका
लघुसिद्धप्रभाव्याकरणम् सलघुतम-शब्दकोषम्
लोकवार्ता
लोपकपाटीशिक्षा
शास्त्रवार्तापरिशिष्टम्
षोडशकप्रकरण (व्या०)
सद्धर्माष्टकम्
सौख्यषोडशिका
स्थानांगसूत्र (व्या०)
स्थापनार्चाद्वात्रिंशिका
हरिभद्रसूरिसमयदीपिका
हरिभद्रसूरिसमयस्पष्टीकरणोल्लेखाः

समाप्तम् ।